સ્વ૦ ગાંધી રાયચંદભાઈ રતનશીભાઇના સ્મરણાર્થે

॥ ૐ ॥

શ્રી

આત્મજ્યોતિ
ભાગ ૨.

સંગ્રાહક:

ભાયાણી હરિલાલ જીવરાજભાઈ
કાપડિયા—ભાવનગર.

પ્રકાશક:

ગાંધી દામોદર રાયચંદભાઈ—બોટાદ.

વીર સં. ૨૪૬૫ વિ. સં. ૧૯૯૫.

મૂલ્ય–વાંચન, મનન, અને નિદિધ્યાસન.

બે બોલ.

આ પુસ્તક બે વર્ષ પહેલાં પ્રગટ થયેલ '**આત્મજ્યોતિ**' પુસ્તકના બીજા ભાગ તરીકે છે. આમાં સદ્‌ગત પરમ કૃપાળુ **શ્રીમદ્ રાજચંદ્રે** જિજ્ઞાસુઓને લખેલા અમુક પત્રોનો સંગ્રહ છે. મનુષ્યોને પોતાના આત્માનો વિકાસ કરવામાં જ્ઞાની પુરુષના **સત્સમાગમ** અને સત્શાસ્ત્રદ્વારા જિનતત્ત્વના જ્ઞાનની તથા વિશાળ બુદ્ધિ, **મધ્યસ્થતા, સરળતા,** જિતેંદ્રિયપણું વગેરે સદ્‌ગુણોની આવશ્યકતા છે; તેમજ **મનુષ્ય** જીવનમાં આવી પડતી અનેક સાંસારિક ઉપાધીઓ અને દેહને થતી અનેક પ્રકારની માંદગીઓ—આવા અનેક દુઃખરૂપ લાગતા પ્રસંગોમાં શાંતિદ્વારા **સહન**, વેદનની ઘણી જરૂર છે. આ દરેક વિષયને ચર્ચતા પત્રોની પસંદગી કરેલી છે. તે ઉપરાંત જીવસ્વરૂપ, જડ–ચેતનનો ભેદ, જીવનના અંતિમ સમયનું કર્ત્તવ્ય–સૂચન, સગાંસંબંધીના મૃત્યુથી લાગતાં દુઃખોમાં શાંતિદાયક દિલાસાપત્રો, વીતરાગ ધર્મવિષયક આધ્યાત્મિક પત્રો ચૂંટી સંગ્રહ કરવામાં આવ્યો છે.

આ પત્રોદ્વારા સદ્‌ગત પરમકૃપાળુ અધ્યાત્મી સત્પુરુષ **શ્રીમદ્ રાજચંદ્રના** નીતિ, ઉચ્ચ સંસ્કાર, વિદ્વત્તા, આદર્શ **ગૃહસ્થાશ્રમ, વૈરાગ્ય,** નિઃસ્પૃહતા, અધ્યાત્મ વગેરે સદ્‌ભાવોનું જ્ઞાન થશે.

આ સંગ્રહ તેના વાચકોને આદર્શ ગૃહસ્થાશ્રમ, આદર્શ ત્યાગધર્મના સત્પથે દોરી, આત્મામાં આત્મજ્યોતિ પ્રગટાવી મોક્ષનું પરમ સુખ આપે તેવી હૃદયપૂર્વક ભાવના ભાવતો અને આ પુસ્તકમાં રહેલ સ્ખલના માટે ક્ષમા યાચતો—

ભાવનગર પોષદશમી–વીર સં. ૨૪૬૫.	સંતસેવક, ભાયાણી હરિલાલ જીવરાજ

આત્માર્થી સત્પુરુષ શ્રી કાનજી સ્વામી.

વર્ષ ૪૯મું. વિ. સં. ૧૯૯૫.
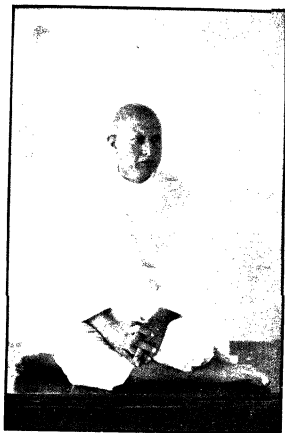
શ્રી લક્ષ્મી આર્ટ પ્રિન્ટરી-ભાવનગર.
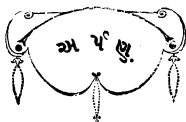
પરમપૂજ્ય, અધ્યાત્મજ્ઞાનયોગી
સત્પુરુષ શ્રીકાનજીસ્વામીના પવિત્ર-
ચરણકમળમાં—

આપના પવિત્ર સત્સમાગમથી મુમુક્ષુ આત્માઓ જ્ઞાનપીપાસુ બની સત્યનો આસ્વાદ લઈ રહ્યા છે; આપના જ્ઞાન, ધ્યાન, ત્યાગ, વૈરાગ્ય વગેરે સદ્દગુણો સાથે આત્મતત્ત્વના ઉપદેશની અમૃત વાણીની સુવાસ આ કળિકાળમાં ખૂબ પ્રસરી રહી છે. જૈનદર્શનના ઉત્તમ તત્ત્વોનું અને જડ-ચૈતન્યના ભેદનું ઊંડું રહસ્ય આપની નસેનસમાં પ્રસરી રહ્યું છે. પુન્યના પ્રબળયોગે સત્પુરુષને ઓળખી શકાય છે. આપશ્રીનો સર્વ જીવ પ્રત્યેનો સમભાવ, પ્રેમ આપની ઉચ્ચ દશાની ખાતરી આપે છે. આપના અનેક સદ્દગુણોથી અને આપના આત્મજ્ઞાનની મધુર ખુશબોથી આકર્ષાઈ અમારા પૂજ્ય પિતાશ્રી **ગાંધી રાયચંદભાઈ રતનશીભાઈના** સ્મરણાર્થે તૈયાર થયેલું આ આધ્યાત્મિક પુસ્તક આપશ્રીના ચરણકમળમાં સમર્પી અમે આનંદ પામીએ છીએ.

આપશ્રીના ચરણરજ સેવકો,

બોટાદ
વીર સં. ૨૪૬૫
પોષદશમી.

મણિલાલ, નંદલાલ,
દામોદર, ચંપકલાલ,
હીરાલાલ.

સ્મરણાંજલિ

સ્વ. પૂજ્ય તીર્થસ્વરૂપ,

પિતાશ્રી રાયચંદભાઈ રતનશીભાઈ ગાંધી—

અમો બાળકોને તેમજ આપણા કુટુંબને આપ ગમગીનીમાં મૂકી ચાલ્યા ગયા છો, આપની શીતળ, મધુર છાયા અને અમીદષ્ટિ અમે ગુમાવ્યાં છે, આપની ખોટ અમને બધાને અસહ્ય થઈ પડી છે; આપના જીવનની મીઠાશ જગતમાં ક્ષણે ક્ષણે, ડગલે અને પગલે નજરે પડે છે; વળી આપે વ્યાપારીજીવન કુશળતાપૂર્વક કેળવી કુટુંબ, સંઘ, જ્ઞાતિ, મહાજન, રાજ્ય અને સ્નેહીવર્ગમાં કીર્તિ, માન સંપાદન કર્યાં છે. આપનું ધાર્મિક જીવન ઉત્તમ હતું. સત્પુરુષ પ્રત્યે પૂજ્યભાવ, પ્રેમ આપનામાં ઉલ્લસતાં હતાં. આપનામાં રહેલ સાદાઈ, નિરભિમાન વગેરે ગુણો અમને બોધપાઠ આપે છે, આપની અંતિમ અવસ્થા શાન્ત હતી. સત્પુરુષ પ્રત્યે પ્રેમ, ભક્તિભાવ દર્શાવી, સર્વ જીવોને ક્ષમાવી આપે સમાધિભાવે આયુષ્ય પૂરું કર્યું છે. આપના આવા ઉત્તમ જીવનના સ્મરણદ્વારા અમે આશ્વાસન લઈએ છીએ અને દુ:ખને વિસ્મરીએ છીએ.

ગાંધી રાયચંદભાઈ રતનશી—બોટાદ.

જન્મ વિ. સં. ૧૯૧૮. દેહોત્સર્ગ વિ. સં. ૧૯૯૩.

શ્રી લક્ષ્મી આર્ટ પ્રીન્ટરી—ભાવનગર.

આપના વિયોગનું દુઃખ અમે ભૂલીએ ત્યાં તો આપણા વહાલા સગા અને અમારા મુરબ્બીશ્રી **પરી૦ ઉગરચંદભાઇ મૂળચંદભાઇ** (રાજરત્ન શેઠ-લીંબડીવાળા) ના **અવસાનથી** આખા કુટુંબને ઘણી દિલગીરી થઈ છે. સ્વર્ગસ્થની ઉદારતા, ગરીબો પ્રત્યે અનુકંપા, પરોપકારવૃત્તિ, કેળવણી માટે પ્રેમ વગેરે સદ્‌ગુણો જગજાહેર છે.

કુદરતનો ક્રમ કોઈથી ફેરવી શકાતો નથી. શાંતિદ્વારા સહન એ ધર્મ સમજી બન્ને વડીલોના સુસંસ્કારો જીવનમાં ઉતારી વ્યવહારમાં રહીએ એમ અંતરમાં આશા સેવીએ છીએ.

આ પ્રસંગે સદ્‌ગત **ભાઇશ્રી શિવલાલભાઈ**, બહેન **શ્રીસમર્થબહેન, અચરત બહેન, શાન્તા બહેન** અને ભાઇ **બાબુભાઈ**ના સદ્‌ગુણોનું સ્મરણ કરી તે બધાં ભાંડુઓને અંજલિ અર્પી આપના સ્મરણાર્થે તૈયાર થયેલું આધ્યાત્મિક પુસ્તક પૂજ્ય બાળબ્રહ્મચારી, આત્માર્થી સદ્‌ગુરુ શ્રીકાનજી સ્વામીના પવિત્ર ચરણકમળમાં સમર્પી કૃતાર્થ થઇએ છીએ.

આપના બાળકો,

બહેન કસ્તુર.	**મણિલાલ.**
બહેન રંભા.	**નંદલાલ.**
બહેન અજવાળી.	**દામોદર.**
બહેન કાન્તા.	**ચંપકલાલ.**
બહેન કમળાવતી.	**હીરાલાલ.**
બહેન વિમળાદેવી.	

વિષય સુચિ.

અ

વિષય	પૃષ્ઠાંક.

આ

ઇ

ઈ

ઉ

એ

ઔ

ક

ચ

છ

જ

ત

દ

ન

પ

બ

ભ

મ

ર

લ

વ

શ

સ

હ

જ્ઞ

મંગળાચરણ.

જિનેશ્વરની વાણી.

મનહર છંદ.

અનંત અનંત ભાવ ભેદથી ભરેલી ભલી,
અનંત અનંત નય નિક્ષેપે વ્યાખ્યાની છે;
સકળ જગત હિતકારિણી હારિણી મોહ,
તારિણી ભવાબ્ધિ મોક્ષચારિણી પ્રમાણી છે.
ઉપમા આપ્યાની જેને તમા રાખવી તે વ્યર્થ,
આપવાથી નિજ મતિ મપાઇ મેં માની છે;
અહો! રાજચંદ્ર બાળ ખ્યાલ નથી પામતા એ,
જિનેશ્વરતણી વાણી, જાણી તેણે જાણી છે.

આત્મજયોતિ. ભાગ ૨.

૧

વવાણીઆ. માહ શુદ ૧૪ બુધ. ૧૯૪૫.

સત્પુરુષોને નમસ્કાર.

સમ્યગ્દષ્ટિ કયારે થવાય ?

અનંતાનુબંધી ક્રોધ, અનંતાનુબંધી માન, અનંતાનુબંધી માયા અને અનંતાનુબંધી લોભ એ ચાર તથા મિથ્યાત્વમોહિની, મિશ્રમોહિની, સમ્યક્ત્વમોહિની એ ત્રણ એમ એ સાત પ્રકૃતિ જ્યાંસુધી ક્ષયોપશમ, ઉપશમ કે ક્ષય થતી નથી ત્યાંસુધી સમ્યગ્દષ્ટિ થવું સંભવતું નથી. એ સાત પ્રકૃતિ જેમ જેમ મંદતાને પામે તેમ તેમ સમ્યક્ત્વનો ઉદય થાય છે. તે પ્રકૃતિયોની ગ્રંથી છેદવી પરં દુલ્લભ છે. જેની તે ગ્રંથી છેદાઈ તેને આત્મા હસ્તગત થવો સુલભ છે. તત્ત્વજ્ઞાનીઓએ એ જ ગ્રંથીને ભેદવાનો ફરિફરીને બોધ કર્યો છે. જે આત્મા અપ્રમાદપણે તે ભેદવા ભણી દૃષ્ટિ આપશે તે આત્મા આત્મત્વને પામશે એ નિઃસંદેહ વાત છે.

સદ્‌ગુરુના ઉપદેશવિના અને જીવની સત્પાત્રતાવિના એમ થવું અટક્યું છે. તેની પ્રાપ્તિ કરીને સંસારતાપથી અત્યંત તપાયમાન આત્માને શીતળ કરવો એજ કૃતકૃત્યતા છે.

"ધર્મ" એ વસ્તુ બહુ ગુપ્ત રહી છે. તે બાહ્યસંશોધનથી મળવાની નથી. અપૂર્વ અંતરસંશોધનથી તે પ્રાપ્ત થાય છે. જે અંતરસંશોધન કોઈક મહાભાગ્ય સદ્‌ગુરુ અનુગ્રહે પામે છે.

એક ભવના થોડા સુખમાટે અનંત ભવનું અનંત દુઃખ નહીં વધારવાનું પ્રયત્ન સત્પુરુષો કરે છે.

સ્યાત્પદ આ વાત પણ માન્ય છે કે બનનાર છે તે ફરનાર નથી અને ફરનાર છે તે બનનાર નથી. તો પછી ધર્મપ્રયત્નમાં, આત્મિક હિતમાં અન્ય ઉપાધિને આધીન થઈ પ્રમાદ શું ધારણ કરવો ? આમ છે છતાં દેશ, કાળ. પાત્ર, ભાવ જોવાં જોઇએ.

સત્પુરુષોનું યોગબળ જગતનું કલ્યાણ કરો.

પ્રણામ નિરાગશ્રેણિસમુચ્ચયે.

૨

વવાણીઆ. ફા. શુદ ૯ રવિ. ૧૯૪૫.

નિરાગી મહાત્માઓને નમસ્કાર.

જડકર્મમાં આત્મબુદ્ધિથી અબોધતા.

કર્મ એ જડ વસ્તુ છે. જે જે આત્માને એ જડથી જેટલો જેટલો આત્મબુદ્ધિએ સમાગમ છે, તેટલી તેટલી જડતાની એટલે અબોધતાની તે આત્માને પ્રાપ્તિ હોય, એમ અનુભવ થાય છે. આશ્ચર્યતા છે, કે પોતે જડ છતાં ચેતનને અચેતન મનાવી રહ્યાં છે ! ચેતન ચેતનભાવ ભૂલી જઈ તેને સ્વસ્વરૂપ જ માને છે. જે પુરુષો તે કર્મ સંયોગ અને તેના ઉદયે ઉત્પન્ન થયેલા પર્યાયોને સ્વસ્વરૂપ નથી માનતા અને પૂર્વસંયોગો સત્તામાં છે, તેને અબંધ પરિણામે ભોગવી રહ્યા છે, તે આત્માઓ સ્વભાવની ઉત્તરોત્તર ઊર્ધ્વશ્રેણી પામી શુદ્ધ ચેતન ભાવને પામશે. આમ કહેવું સપ્રમાણ છે. કારણ અતીત કાળે તેમ થયું છે, વર્તમાન કાળે તેમ થાય છે, અનાગત કાળે તેમ જ થશે. કોઈ પણ આત્મા ઉદયી કર્મને ભોગવતાં સમત્વશ્રેણીમાં પ્રવેશ કરી અબંધ પરિણામે વર્તશે, તો ખચીત ચેતનશુદ્ધિ પામશે.

સત્પુરુષ મળ્યે મોક્ષ હથેળીમાં.

આત્મા વિનયી [થઈ], સરળ અને લઘુત્વભાવ પામી સદૈવ સત્પુરુષના ચરણકમળ પ્રતિ રહ્યો, તો જે મહાત્માઓને નમસ્કાર

કર્યો છે તે મહાત્માઓની જે જાતિની ઋદ્ધિ છે, તે જાતિની ઋદ્ધિ સંપ્રાપ્ય કરી શકાય.

અનંત કાળમાં કાંતો સત્પાત્રતા થઈ નથી અને કાંતો સત્પુરુષ (જેમાં સદ્ગુરુત્વ, સત્સંગ અને સત્કથા એ રહ્યાં છે.) મળ્યા નથી; નહીં તો નિશ્ચય છે, કે મોક્ષ હથેળીમાં છે.

ઇષત્ પ્રાગ્ભારા એટલે સિદ્ધિ, પૃથ્વીપર ત્યાર પછી છે.—એને સર્વ શાસ્ત્ર પણ સંમત છે. (મનન કરશો). અને આ કથન ત્રિકાળ સિદ્ધ છે.

૩

વવાણીઆ વિ. સં. ૧૯૪૫ જ્યેષ્ઠ સુદ ૪ રવિ.

पक्षपातो न मे वीरे, न द्वेषः कपिलादिषु ।
युक्तिमद्वचनं यस्य, तस्य कार्यः परिग्रहः—

—श्रीहरिभद्राचार्य.—

જાતિસ્મરણજ્ઞાન.

પુનર્જન્મ સંબંધી મારાં વિચાર દર્શાવવા આપે સૂચવ્યું તે માટે અહિં પ્રસંગ પરતું સંક્ષેપમાત્ર જણાવું છું:—

અ. મારૂં કેટલાક નિર્ણયપરથી આમ માનવું થયું છે કે, આ કાળમાં પણ કોઈ કોઈ મહાત્માઓ ગતભવને જાતિસ્મરણજ્ઞાનવડે જાણી શકે છે; જે જાણવું કલ્પિત નહીં પણ સમ્યક્ હોય છે. ઉત્કૃષ્ટ સંવેગ, જ્ઞાનયોગ અને સત્સંગથી પણ એ જ્ઞાન પ્રાપ્ત થાય છે. એટલે શું કે ભૂતભવ પ્રત્યક્ષાનુભવરૂપ થાય છે.

જ્યાંસુધી ભૂતભવ અનુભવગમ્ય ન થાય ત્યાંસુધી ભવિષ્યકાળનું ધર્મપ્રયત્ન શંકાસહ આત્મા કર્યા કરે છે; અને શંકાસહ પ્રયત્ન તે યોગ્ય સિદ્ધિ આપતું નથી.

પુનર્જન્મની પ્રતીતિ.

આ. 'પુનર્જન્મ છે;' આટલું પરોક્ષ-પ્રત્યક્ષે નિઃશંકત્વ જે પુરુષને પ્રાપ્ત થયું નથી, તે પુરુષને આત્મજ્ઞાન પ્રાપ્ત થયું હોય એમ શાસ્ત્રશૈલી કહેતી નથી. પુનર્જન્મને માટે શ્રુતજ્ઞાનથી મેળવેલો આશય મને જે અનુભવગમ્ય થયો છે તે કંઈક અહિં દર્શાવી જઉં છઉં.

ચૈતન્ય, જડ, ઉપયોગ.

(૧) 'ચૈતન્ય' અને 'જડ' એ બે ઓળખવાને માટે તે બન્ને વચ્ચે જે ભિન્ન ધર્મ છે તે પ્રથમ ઓળખાવો જોઇએ; અને તે ભિન્ન ધર્મમાં પણ મુખ્ય ભિન્ન ધર્મ જે ઓળખવાનો છે તે આ છે કે, 'ચૈતન્ય'માં 'ઉપયોગ' (કોઈ પણ વસ્તુનો જે વડે બોધ થાય તે વસ્તુ) રહ્યો છે, અને 'જડ'માં 'તે' નથી. અહિં કદાપિ આમ કોઈ નિર્ણય કરવા ઇચ્છે કે, 'જડ'માં 'શબ્દ', 'સ્પર્શ', 'રૂપ', 'રસ' અને 'ગંધ' એ શક્તિઓ રહી છે; અને ચૈતન્યમાં તે નથી; પણ એ ભિન્નતા આકાશની અપેક્ષા લેતાં ન સમજાય તેવી છે, કારણ તેવા કેટલાક ગુણો આકાશમાં પણ રહ્યા છે; જેવા કે, નિરંજન, નિરાકાર, અરૂપી ઇ૦ તો તે આત્માની સાદૃશ્ય ગણી શકાય, કારણ ભિન્ન ધર્મ ન રહ્યા; પરંતુ ભિન્ન ધર્મ 'ઉપયોગ' નામનો આગળ કહેલો ગુણ તે દર્શાવે છે; અને પછીથી જડ ચૈતન્યનું સ્વરૂપ સમજવું સુગમ પડે છે.

ઉપયોગના પ્રકાર.

(૨) જીવનો મુખ્ય ગુણ વા લક્ષણ છે તે 'ઉપયોગ' (કોઈ પણ વસ્તુસંબંધી લાગણી; બોધ; જ્ઞાન). અશુદ્ધ અને અપૂર્ણ ઉપયોગ જેને રહ્યો છે તે જીવ "વ્યવહારનયની" અપેક્ષાએ—" આત્મા સ્વસ્વરૂપે પરમાત્મા જ છે, પણ જ્યાંસુધી સ્વસ્વરૂપ યથાર્થ સમજ્યો નથી ત્યાંસુધી (આત્મા) છદ્મસ્થ જીવ છે–પર-

માત્મદશામાં આવ્યા નથી. શુદ્ધ અને સંપૂર્ણ યથાર્થ ઉપયોગ જેને રહ્યો છે તે પરમાત્મદશાને પ્રાપ્ત થયેલો આત્મા ગણાય. અશુદ્ધ ઉપયોગી હોવાથી જ આત્મા કલ્પિત જ્ઞાન (અજ્ઞાન)ને સમ્યગ્જ્ઞાન માની રહ્યો છે; અને સમ્યગ્જ્ઞાન વિના પુનર્જન્મનો નિશ્ચય કોઈ અંશે પણ યથાર્થ થતો નથી. અશુદ્ધ ઉપયોગ થવાનું કંઈ પણ નિમિત્ત હોવું જોઈએ. તે નિમિત્ત અનુપૂર્વિએ ચાલ્યાં આવતાં બાહ્યભાવે ગ્રહેલાં કર્મ પુદ્ગલ છે. (તે કર્મનું યથાર્થ સ્વરૂપ સૂક્ષ્મતાથી સમજવા જેવું છે, કારણ આત્માને આવી દશા કાંઈ પણ નિમિત્તથી જ હોવી જોઈએ; અને તે નિમિત્ત જ્યાં-સુધી જે પ્રકારે છે તે પ્રકારે ન સમજાય ત્યાંસુધી જે વાટે જવું છે તે વાટની નિકટતા ન થાય.) જેનું પરિણામ વિપર્યય હોય તેનો પ્રારંભ અશુદ્ધ ઉપયોગ વિના ન થાય, અને અશુદ્ધ ઉપયોગ ભૂતકાળના કંઈ પણ સંલગ્ન વિના ન થાય. વર્તમાન-કાળમાંથી આપણે એકેકી પળ બાદ કરતા જઈએ, અને તપાસતા જઈએ, તો પ્રત્યેક પળ ભિન્ન ભિન્ન સ્વરૂપે ગઈ જણાશે. (તે ભિન્ન ભિન્ન થવાનું કારણ કંઈ હોય જ). એક માણસે એવો દૃઢ સંકલ્પ કર્યો કે, યાવત્ જીવનકાળ સ્ત્રીનું ચિંતવન પણ મારે ન કરવું; છતાં પાંચ પળ ન જાય, અને ચિંતવન થયું તો પછી તેનું કારણ જોઈએ. મને જે શાસ્ત્રસંબંધી અલ્પ બોધ થયો છે તેથી એમ કહી શકું છું કે, તે પૂર્વકર્મનો કોઈ પણ અંશે ઉદય જોઈએ. કેવાં કર્મનો? તો કહી શકીશ કે મોહનીય કર્મનો; કઈ તેની પ્રકૃતિનો? તો કહીશ કે, પુરુષવેદનો. (પુરુષવેદની પંદર પ્રકૃતિ છે.) પુરુષવેદનો ઉદય દૃઢ સંકલ્પે રોક્યો છતાં થયો તેનું કારણ હવે કહી શકાશે કે, કંઈ ભૂતકાળનું હોવું જોઈએ; અને અનુપૂર્વિએ તેનું સ્વરૂપ વિચારતાં પુનર્જન્મ સિદ્ધ થશે. આ સ્થળે બહુ દૃષ્ટાંતોથી કહેવાની મારી ઇચ્છા હતી; પણ ધાર્યા કરતાં

કહેવું વધી ગયું છે. તેમ આત્માને જે બોધ થયો તે મન યથાર્થ ન જાણી શકે. મનનો બોધ વચન યથાર્થ ન કહી શકે. વચનનો કથનબોધ પણ કલમ લખી ન શકે. આમ હોવાથી અને આ વિષયસંબંધે કેટલાક શૈલીશબ્દો વાપરવાની આવશ્યક્તા હોવાથી અત્યારે અપૂર્ણ ભાગે આ વિષય મૂકી દઉં છઉં. એ **અનુમાનપ્રમાણ** કહી ગયો. **પ્રત્યક્ષપ્રમાણસંબંધી** જ્ઞાનીદષ્ટ હશે, તો હવે પછી, વા દર્શનસમય મળ્યો તો ત્યારે કંઈક દર્શાવી શકીશ. આપના ઉપયોગમાં રમી રહ્યું છે, છતાં બેએક વચનો અહીં પ્રસન્નતાર્થે મૂકું છઉં:—

૧. સર્વ કરતાં આત્મજ્ઞાન શ્રેષ્ઠ છે.
૨. ધર્મવિષય, ગતિ, આગતિ નિશ્ચય છે.
૩. જેમ ઉપયોગની શુદ્ધતા તેમ આત્મજ્ઞાન પમાય છે.
૪. એ માટે નિર્વિકાર દૃષ્ટિની અગત્ય છે.
૫. 'પુનર્જન્મ' છે તે યોગથી, શાસ્ત્રથી અને સહજરૂપે અનેક સત્પુરુષોને સિદ્ધ થએલ છે.

વિ૰ ધર્મજીવનના ઇચ્છુક
રાયચંદ રવજીભાઈના વિનયભાવે પ્રશસ્ત પ્રણામ.

૪

મુંબઈ. કાર્ત્તિક વદ ૩ રવિ, ૧૯૪૬.

સંસારમાં કઈ અવસ્થા સુખકર ?

આયુષ્યનું પ્રમાણ આપણે જાણ્યું નથી. બાલાવસ્થા અસમજમાં વ્યતીત થઈ. માનો કે ૪૬ વર્ષનું આયુષ્ય હશે, અથવા વૃદ્ધતા દેખી શકીશું એટલું આયુષ્ય હશે, પણ તેમાં શિથિલદશા સિવાય બીજું કંઈ જોઈ શકીશું નહીં. હવે માત્ર એક યુવાવસ્થા રહી તેમાં જો મોહનીયબળવત્તરતા ન ઘટી તો સુખથી નિદ્રા આવશે નહીં, નિરોગી રહેવાશે નહીં, માઠા સંકલ્પ વિકલ્પ ટળશે

નહીં અને ઠામ ઠામ આથડવું પડશે—અને તે પણ રિદ્ધિ હશે તો થશે. નહીં તો પ્રથમ તેનું પ્રયત્ન કરવું પડશે. તે ઇચ્છા પ્રમાણે મળી ન મળી તો એક બાજુ રહી. પરંતુ વખતે પેટ પૂરતી મળવી દુર્લભ છે. તેની જ ચિંતામાં તેના જ વિકલ્પમાં, અને તે મેળવીને સુખ ભોગવીશું એ જ સંકલ્પમાં માત્ર દુઃખ સિવાય બીજું કંઈ દેખી શકીશું નહીં. એ વયમાં કોઈ કાર્યમાં પ્રવૃત્તિ કરતાં ફાવ્યા તો એકદમ આંખ ત્રિછી થઈ જશે. ન ફાવ્યા તો લોકનો ભેદ અને પોતાનો નિષ્ફળ ખેદ બહુ દુઃખ આપશે.

પ્રત્યેક વખત મૃત્યુના ભયવાળો, રોગના ભયવાળો, આજીવિકાના ભયવાળો, યશ હશે તો તેની રક્ષાના ભયવાળો, અપયશ હશે તો તેને ટાળવાના ભયવાળો, લેણું હશે તો તેને લેવાના ભયવાળો, દેણું હશે તો તેની હાયવોયના ભયવાળો, સ્ત્રી હશે તો તેની.........ના ભયવાળો, નહીં હોય તો તેને પ્રાપ્ત કરવાના ખ્યાલવાળો, પુત્રપુત્રાદિક હશે તો તેની કડાકૂટના ભયવાળો, નહીં હોય તો તેને મેળવવાના ખ્યાલવાળો. ઓછી રિદ્ધિ હશે તો વધારેના ખ્યાલવાળો, વધારે હશે તો તેને બાથ ભરવાના ખ્યાલનો એમ જ પ્રત્યેક સાધનો માટે અનુભવ હશે. ક્રમ કે વિક્રમે ટૂંકામાં કહેવાનું કે, સુખનો સમય હવે કયો કહેવો ? બાલાવસ્થા ? યુવાવસ્થા ? જરાવસ્થા ? નિરોગાવસ્થા ? રોગાવસ્થા ? ધનાવસ્થા ? નિર્ધનાવસ્થા ? ગૃહસ્થાવસ્થા ? અગૃહસ્થાવસ્થા ?

એ સર્વ પ્રકારની બાહ્ય મહેનત વિના અનુત્તર અંતરંગ વિચારણાથી જે વિવેક થયો તે જ આપણને બીજી દૃષ્ટિ કરાવી, સર્વકાળને માટે સુખી કરે છે. એટલે કહ્યું શું ? તો કે વધારે જીવાયું તો પણ સુખી, ઓછું જીવાયું તો પણ સુખી, પાછળ જન્મવું હોય તો પણ સુખી, ન જન્મ હોય તો પણ સુખી.

૫

વવાણીઆ. બી. ભા. શુદ ૧૪ રવિ. ૧૯૪૬.

સમ્યગ્દશાના શમાદિ પાંચ લક્ષણો.

મુમુક્ષુતાનાં અંશોએ ગૃહાયેલું તમારું હૃદય પરમ સંતોષ આપે છે. અનાદિકાળનું પરિભ્રમણ હવે સમાપ્તતાને પામે એવી જિજ્ઞાસા, એ પણ એક કલ્યાણ જ છે. કોઈ એવો સમય યથાયોગ્ય સમય આવી રહેશે કે જ્યારે ઇચ્છિત વસ્તુની પ્રાપ્તિ થઇ રહેશે. નિરંતર વૃત્તિયો લખતા રહેશો.

જિજ્ઞાસાને ઉત્તેજન આપતા રહેશો. અને નીચેની ધર્મકથા શ્રવણ કરી હશે તથાપિ ફરિફરી તેનું સ્મરણ કરશો. સમ્યગ્દશાનાં પાંચ લક્ષણો છે.

શમ.
સંવેગ.
નિર્વેદ.
આસ્થા.
} અનુકંપા

ક્રોધાદિક કષાયોનું શમાઈ જવું, ઉદય આવેલા કષાયોમાં મંદતા થવી, વાળી લેવાય તેવી આત્મદશા થવી અથવા અનાદિ કાળની વૃત્તિયો શમાઈ જવી તે શમ.

મુક્ત થવા સિવાય બીજી કોઈ પણ પ્રકારની ઇચ્છા નહીં, અભિલાષા નહીં તે સમ્વેગ.

જ્યારથી એમ સમજાયું કે ભ્રાંતિમાં જ પરિભ્રમણ કર્યું; ત્યારથી હવે ઘણી થઈ! અરે જીવ! હવે થોભ, એ નિર્વેદ.

મહાત્મ્ય જેનું પરમ છે એવા નિસ્પૃહી પુરુષોનાં વચનમાં જ તલ્લીનતા તે શ્રદ્ધા—આસ્થા.

એ સઘળાં વડે જીવમાં સ્વાત્મતુલ્ય બુદ્ધિ તે અનુકંપા.

આ લક્ષણો અવશ્ય મનન કરવાં યોગ્ય છે. સ્મરવાં યોગ્ય છે. ઇચ્છવાં યોગ્ય છે. અનુભવવાં યોગ્ય છે.

૬

મુંબઈ. કાર્તિક શુદ ૫ સોમ. ૧૯૪૭.

મોક્ષના કારણરૂપ મંગળ વાક્યો.

સત્પુરુષના એકેક વાક્યમાં, એકેક શબ્દમાં, અનંત આગમ રહ્યાં છે, એ વાત કેમ હશે?

નીચેનાં વાક્યો પ્રત્યેક મુમુક્ષુઓને મેં અસંખ્ય સત્પુરુષોની સમ્મતિથી મંગળરૂપ માન્યાં છે. મોક્ષનાં સર્વોત્તમ કારણરૂપ માન્યાં છે.

૧. માયિક સુખની સર્વપ્રકારની વાંછા ગમે ત્યારે પણ છોડ્યા વિના છૂટકો થવો નથી; તો જ્યારથી એ વાક્ય શ્રવણ કર્યું, ત્યારથી જ તે ક્રમનો અભ્યાસ કરવો યોગ્ય જ છે એમ સમજવું.

૨. કોઈ પણ પ્રકારે સદ્‌ગુરુનો શોધ કરવો; શોધ કરીને તેના પ્રત્યે તન, મન, વચન અને આત્માથી અર્પણબુદ્ધિ કરવી, તેની જ આજ્ઞાનું સર્વ પ્રકારે નિઃશંકતાથી આરાધન કરવું; અને તો જ સર્વ માયિક વાસનાનો અભાવ થશે એમ સમજવું.

૩. અનાદિકાળના પરિભ્રમણમાં અનંતવાર શાસ્ત્રશ્રવણ, અનંતવાર વિદ્યાભ્યાસ, અનંતવાર જિનદીક્ષા, અનંતવાર આચાર્યપણું પ્રાપ્ત થયું છે. માત્ર સત્ મળ્યા નથી, સત્ સુણ્યું નથી, અને સત્ શ્રધ્યું નથી, અને એ મળ્યે, એ સુણ્યે, અને એ શ્રધ્યે જ છૂટવાની વાર્તાનો આત્માથી ભણકાર થશે.

૪. મોક્ષનો માર્ગ બહાર નથી, પણ આત્મામાં છે.

૭

મુંબઈ. મહા વદ ,, ૧૯૪૭.

સત્-સ્વરૂપ.

'સત્' એ કંઈ દૂર નથી, પણ દૂર લાગે છે. અને એજ જીવનો મોહ છે. 'સત્' જે કંઈ છે, તે 'સત્ જ' છે; સરલ છે;

સુગમ છે; અને સર્વત્ર તેની પ્રાપ્તિ હોય છે; પણ જેને ભ્રાંતિ-રૂપ આવરણતમ વર્ત્તે છે તે પ્રાણીને તેની પ્રાપ્તિ કેમ હોય? અંધકારનાં ગમે તેટલા પ્રકાર કરીએ, પણ તેમાં કોઈ એવો પ્રકાર નહીં આવે કે જે અજવાલારૂપ હોય; આવરણ તિમિર જેને છે એવાં પ્રાણીની કલ્પનામાંની કોઈ પણ કલ્પના 'સત્' જણાતી નથી અને 'સત્'ની નજીક સંભવતી નથી. 'સત્' છે તે ભ્રાંતિ નથી. ભ્રાંતિથી કેવલ વ્યતિરિક્ત (જુદું) છે; કલ્પનાથી 'પર' (આઘે) છે; માટે જેની પ્રાપ્ત કરવાની દૃઢ મતિ થઈ છે, તેણે પોતે કંઈ જ જાણતો નથી એવો દૃઢ નિશ્ચયવાલો પ્રથમ વિચાર કરવો. અને પછી 'સત્'ની પ્રાપ્તિ માટે જ્ઞાનીને શરણે જવું; તો જરૂર માર્ગની પ્રાપ્તિ થાય.

આ જે વચનો લખ્યાં છે તે સર્વ મુમુક્ષુને પરમ બંધવરૂપ છે; પરમ રક્ષકરૂપ છે; અને એને સમ્યક્ પ્રકારે વિચાર્યેથી પરમપદને આપે એવાં છે; એમાં નિર્ગ્રંથ પ્રવચનની સમસ્ત દ્વાદશાંગી, ષડ્ દર્શનનું સર્વોત્તમ તત્ત્વ અને જ્ઞાનીનાં બોધનું બીજ સંક્ષેપે કહ્યું છે; માટે ફરિફરીને તેને સંભાળજો; વિચારજો, સમજજો; સમજવા પ્રયત્ન કરજો; અને બાધ કરે એવા બીજા પ્રકારોમાં ઉદાસીન રહેજો; એમાં જ વૃત્તિનો લય કરજો. એ તમને અને કોઈપણ મુમુક્ષુને ગુપ્તરીતે કહેવાનો અમારો મંત્ર છે; એમાં 'સત્' જ કહ્યું છે એ સમજવા માટે ઘણો વખત ગાલજો જ.

૮

મુંબઈ. ફા. ૧૯૪૭.

સત્સંગે પરમાર્થદૃઢતા.

અનંત કાળથી જીવને અસત્ વાસનાનો અભ્યાસ છે. તેમાં એકદમ સત્ સંબંધી સંસ્કાર સ્થિત થતા નથી. જેમ મલીન દર્પણને વિષે યથાયોગ્ય પ્રતિબિંબ દર્શન થઈ શકતું નથી, તેમ

અસત્ વાસનાવાળા ચિત્તને વિષે પણ સત સંબંધી સંસ્કાર યથાયોગ્ય પ્રતિબિંબિત થતા નથી. ક્વચિત્ અંશે થાય છે; ત્યાં જીવ પાછો અનંત કાળનો જે મિથ્યા અભ્યાસ છે, તેના વિકલ્પમાં પડી જાય છે. એટલે તે ક્વચિત્ સતના અંશોપર આવરણ આવે છે. સત્ સંબંધી સંસ્કારોની દૃઢતા થવા સર્વ પ્રકારે લોક લજ્જાની ઉપેક્ષા કરી સત્સંગનો પરિચય કરવો શ્રેયસ્કર છે. લોકલજ્જા તો કોઈ મોટા કારણમાં સર્વ પ્રકારે ત્યાગવી પડે છે. સામાન્ય રીતે સત્સંગનો લોક સમુદાયમાં તિરસ્કાર નથી, જેથી લજ્જા દુઃખદાયક થતી નથી; માત્ર ચિત્તને વિષે સત્સંગના લાભનો વિચાર કરી નિરંતર અભ્યાસ કરવો; તો પરમાર્થને વિષે દૃઢતા થાય છે.

૯

મુંબઈ. અશાડ શુદ ૮ સોમ. ૧૯૪૭.

મુમુક્ષાને અટકાવનાર સ્વચ્છંદ. માર્ગપ્રાપ્તિના કારણો.

નિઃશંકતાથી નિર્ભયતા ઉત્પન્ન હોય છે. અને તેથી નિઃસંગતા પ્રાપ્ત હોય છે.

પ્રકૃતિના વિસ્તારથી જીવનાં કર્મ અનંત પ્રકારની વિચિત્રતાથી પ્રવર્ત્તે છે; અને તેથી દોષના પ્રકાર પણ અનંત ભાસે છે; પણ સર્વથી મોટો દોષ એ છે કે જેથી તીવ્ર મુમુક્ષુતા ઉત્પન્ન ન જ હોય, અથવા મુમુક્ષુતા જ ઉત્પન્ન ન હોય.

ઘણું કરીને મનુષ્યાત્મા કોઇને કોઈ ધર્મ મતમાં હોય છે; અને તેથી તે ધર્મ મત પ્રમાણે પ્રવર્ત્તવાનું તે કરે છે, એમ માને છે; પણ એનું નામ મુમુક્ષુતા નથી.

મુમુક્ષુતા તે છે કે સર્વ પ્રકારની મોહાસક્તિથી મૂંઝાઈ એક મોક્ષને વિષે જ યત્ન કરવો; અને તીવ્ર મુમુક્ષુતા એ છે કે અનન્ય પ્રેમે મોક્ષના માર્ગમાં ક્ષણે ક્ષણે પ્રવર્તવું.

તીવ્ર મુમુક્ષુતા વિષે અત્ર જણાવવું નથી; પણ મુમુક્ષુતા વિષે જણાવવું છે; કે તે ઉત્પન્ન થવાનું લક્ષણ પોતાના દોષ જોવામાં અપક્ષપાતતા એ છે. અને તેને લીધે સ્વચ્છંદનો નાશ હોય છે. સ્વચ્છંદ જ્યાં થોડી અથવા ઘણી હાનિ પામ્યો છે, ત્યાં તેટલી જ બોધબીજજોગ્ય ભૂમિકા થાય છે. સ્વચ્છંદ જ્યાં પ્રાયે દબાયો છે, ત્યાં પછી "માર્ગ પ્રાપ્તિ" ને રોકનારાં ત્રણ કારણો મુખ્ય કરીને હોય છે, એમ અમે જાણીએ છીએ.

આ લોકની અલ્પ પણ સુખેચ્છા, પરમ વિનયની ઓછાશ અને પદાર્થનો અનિર્ણય, એ બધાં કારણો ટાળવાનું બીજ હવે પછી કહેશું. તે પહેલાં તે જ કારણોને અધિકતાથી કહીએ છીએ.

આ લોકની અલ્પ પણ સુખેચ્છા, એ ઘણું કરીને તીવ્ર મુમુક્ષુતાની ઉત્પત્તિ થયા પહેલાં હોય છે. તે હોવાનાં કારણો નિઃશંક પણે તે 'સત્' છે એવું દૃઢ થયું નથી, અથવા તે 'પરમાનંદ' રૂપ જ છે, એમ પણ નિશ્ચય નથી, અથવા તો મુમુક્ષુતામાં પણ કેટલોક આનંદ અનુભવાય છે, તેને લીધે બાહ્ય શાતાનાં કારણો પણ કેટલીકવાર પ્રિય લાગે છે; અને તેથી આ લોકની અલ્પ પણ સુખેચ્છા રહ્યા કરે છે, જેથી જીવની જોગ્યતા રોકાઈ જાય છે

પદાર્થ નિર્ણય.

તથારૂપ ઓળખાણ થયે સદ્ગુરુમાં પરમેશ્વર બુદ્ધિ રાખી તેમની આજ્ઞાએ પ્રવર્ત્તવું તે પરમ વિનય કહ્યો છે. તેથી પરમ જોગ્યતાની પ્રાપ્તિ હોય છે. એ પરમ વિનય જ્યાંસુધી આવે નહીં ત્યાંસુધી જીવને યોગ્યતા આવતી નથી.

કદાપિ એ બન્ને થયાં હોય, તથાપિ વાસ્તવિક તત્ત્વ પામવાની કંઈ જોગ્યતાની ઓછાશને લીધે પદાર્થ નિર્ણય ન થયો હોય તો ચિત્ત વ્યાકુળ રહે છે, અને મિથ્યા સમતા આવે છે; કલ્પિત પદાર્થ વિષે 'સત્'ની માન્યતા હોય છે. જેથી કાળેકરી અપૂર્વ

પદાર્થને વિષે પરમ પ્રેમ આવતો નથી, અને એજ પરમ જોગ્યતાની હાનિ છે.

આ ત્રણે કારણો ઘણું કરીને અમને મળેલા ઘણાખરા મુમુક્ષુમાં અમે જોયાં છે. માત્ર બીજાં કારણની કંઈક ન્યૂનતા કોઈ કોઈ વિષે જોઈ છે. અને જો તેઓમાં સર્વપ્રકારે પરમ વિનયની ખામિની ન્યૂનતા થવાનું પ્રયત્ન હોય તો જોગ્ય થાય, એમ જાણીએ છૈયે. પરમ વિનય એ ત્રણેમાં બળવાન સાધન છે. અધિક શું કહીએ? અનંત કાળે એ જ માર્ગ છે.

પહેલું અને ત્રીજું કારણ જવાને માટે બીજાં કારણની હાનિ કરવી, અને પરમ વિનયમાં વર્તવું યોગ્ય છે.

કળિયુગ છે, માટે ક્ષણવાર પણ વસ્તુ વિચાર વિના ન રહેવું એમ મહાત્માઓની શિક્ષા છે.

(૨)

મુમુક્ષુનાં નેત્રો મહાત્માને ઓળખી લે છે.

૧૦

મુંબઈ. શ્રાવણ શુદ. ૧૯૪૭.

સત્સંગની દુર્લભતા.

આ જગતને વિષે સત્સંગની પ્રાપ્તિ ચતુર્થ કાળ જેવા કાળને વિષે પણ પ્રાપ્ત થવી ઘણી દુર્લભ છે. તો આ દુષમ કાળને વિષે પરમ દુર્લભ હોવી સંભાવ્ય છે; એમ જાણી જે જે પ્રકારે સત્સંગના વિયોગમાં પણ આત્મામાં ગુણોત્પત્તિ થાય તે તે પ્રકારે પ્રવર્ત્તવાનો પુરુષાર્થ વારંવાર, વખતોવખત અને પ્રસંગે પ્રસંગે કર્ત્તવ્ય છે, અને નિરંતર સત્સંગની ઇચ્છા, અસત્સંગમાં ઉદાસીનતા રહેવામાં મુખ્ય કારણ તેનો પુરુષાર્થ છે, એણ જાણી જે કંઈ નિવૃત્તિનાં કારણો હોય તે તે કારણોનો વારંવાર વિચાર કરવો યોગ્ય છે

જે પુરુષ બીજા એવા પ્રકારના વિચાર અકર્ત્તવ્યરૂપ જાણી આત્મકલ્યાણને વિષે ઉજમાલ થાય છે, તેને કંઈ નહીં જાણતાં છતાં, તેજ વિચારનાં પરિણામમાં જે કરવું ઘટે છે, અને કોઈ પ્રકારે થતું નથી એમ ભાસ્યમાન થયેલું તે પ્રગટ થવાનું તે જીવને વિષે કારણ ઉત્પન્ન થાય છે, અથવા કૃતકૃત્યતાનું સ્વરૂપ ઉત્પન્ન થાય છે.

દોષિત જીવોના ત્રણ પ્રકાર.

દોષ કરે છે એવી સ્થિતિમાં આ જગતના જીવોના ત્રણ પ્રકાર જ્ઞાની પુરુષે દીઠા છે. (૧) કોઈ પણ પ્રકારે જીવ દોષ કે કલ્યાણનો વિચાર નથી કરી શક્યો અથવા કરવાની જે સ્થિતિ તેમાં બેભાન છે, એવા જીવોનો એક પ્રકાર છે. (૨) અજ્ઞાનપણાથી અપ્રસંગના અભ્યાસે ભાસ્યમાન થયેલા બોધથી દોષ કરે છે તે ક્રિયાને કલ્યાણસ્વરૂપ માનતા એવા જીવોનો બીજો પ્રકાર છે. (૩) ઉદયાધીનપણે માત્ર જેની સ્થિતિ છે, સર્વ પરસ્વરૂપનો સાક્ષી છે એવો બોધસ્વરૂપ જીવ માત્ર ઉદાસીનપણે કર્ત્તા દેખાય છે એવા જીવોનો ત્રીજો પ્રકાર છે.

એમ ત્રણ પ્રકારના જીવ સમૂહ જ્ઞાની પુરુષે દીઠા છે. ઘણું કરી પ્રથમ પ્રકારને વિષે સ્ત્રી, પુત્ર, મિત્ર, ધનાદિ પ્રાપ્તિ અપ્રાપ્તિના પ્રકારને વિષે તદાકાર પરિણામી જેવા ભાસતા એવા જીવો સમાવેશ પામે છે. જુદા જુદા ધર્મની નામક્રિયા કરતા એવા જીવો, અથવા સ્વચ્છંદ પરિણામી એવા પરમાર્થમાર્ગે ચાલીએ છૈયે એવા બુદ્ધિએ ગૃહીત જીવો તે બીજા પ્રકારને વિષે સમાવેશ પામે છે. સ્ત્રી, પુત્ર, મિત્ર, ધનાદિ પ્રાપ્તિ અપ્રાપ્તિ આદિભાવને વિષે જેને વૈરાગ્ય ઉત્પન્ન થયો છે, અથવા થયા કરે છે, સ્વચ્છંદ પરિણામ જેનું ગળિત થયું છે, અને તે ભાવના વિચારમાં નિરંતર જેનું રહેવું છે. એવા જીવના દોષ તે ત્રીજા પ્રકારમાં સમાવેશ થાય

છે. જે પ્રકારે ત્રીજો સમૂહ સાધ્ય થાય તે પ્રકાર વિચાર છે. વિચારવાન છે તેને યથાબુદ્ધિએ સદ્ગ્રંથે, સત્સંગે તે વિચાર પ્રાપ્ત થાય છે, અને અનુક્રમે દોષ રહિત એવું સ્વરૂપ તેને વિષે ઉત્પન્ન હોય છે. એ વાત ફરિફરી સૂતાં તથા જાગતાં અને બીજે બીજે પ્રકારે વિચારવા, સંભારવા યોગ્ય છે.

૧૧

મુંબઈ. પોષ વદ ૩ રવિ. ૧૯૪૮.

કર્ત્તા, કર્મ અને ક્રિયાપર વિચાર.

એક પરિનામ કે ન કરતા દરબ દોય,
દોય પરિનામ એક દર્બ ન ધરતું હૈ;
એક કરતૂતિ દોઈ દર્બ કબ હો ન કરૈ,
દોઈ કરતૂતિ એક દર્બ ન કરતુ હૈ;
જીવ પુદ્ગલ એક ખેત અવગાહી દોઊ
અપને અપને રૂપ, કોઉ ન ટરતુ હૈ,
જડ પરિનામનિકો, કરતા હૈ પુદ્ગલ,
ચિદાનંદ ચેતન સુભાવ આચરતુ હૈ. (સમયસાર).

એક પરિનામ કે ન કરતા દરબ દોય,

(૧) વસ્તુ પોતાના સ્વરૂપમાં જ પરિણમે એવો નિયમ છે. જીવ જીવરૂપે પરિણમ્યા કરે છે, અને જડ જડરૂપે પરિણમ્યા કરે છે. જીવનું મુખ્ય પરિણમવું તે ચેતન (જ્ઞાન) સ્વરૂપ છે; અને જડનું મુખ્ય પરિણમવું તે જડત્વસ્વરૂપ છે. જીવનું જે ચેતન પરિણામ તે કોઈ પ્રકારે જડ થઈને પરિણમે નહીં, અને જડનું જડત્વપરિણામ તે કોઈ દિવસે ચેતનપરિણામે પરિણમે નહીં એવી વસ્તુની મર્યાદા છે. અને ચેતન, અચેતન એ બે પ્રકારના પરિણામ તો અનુભવસિદ્ધ છે. તેમાંનું એક પરિણામ બે દ્રવ્ય મળીને કરી શકે નહીં; અર્થાત્ જીવ અને જડ મળી કેવળ ચેત-

નપરિણામે પરિણમી શકે નહીં, અથવા કેવળ અચેતનપરિણામે પરિણમી શકે નહીં. જીવ ચેતનપરિણામે પરિણમે અને જડ અચેતન પરિણામે પરિણમે, એમ વસ્તુસ્થિતિ છે, માટે જિન કહે છે કે એક પરિણામ બે દ્રવ્ય કરી શકે નહીં. જે જે દ્રવ્ય છે તે તે પોતાની સ્થિતિમાં જ હોય, અને પોતાના સ્વભાવમાં પરિણમે.

દોય પરિનામ એક દ્રવ્ય ન ધરતુ હૈ;

તેમજ એક દ્રવ્ય બે પરિણામે પણ પરિણમી શકે નહીં, એવી વસ્તુસ્થિતિ છે. એક જીવદ્રવ્ય તે ચેતન અને અચેતન એ બે પરિણામે પરિણમી શકે નહીં, અથવા એક પુદ્‌ગલદ્રવ્ય અચેતન અને ચેતન એ બે પરિણામે પરિણમી શકે નહીં. માત્ર પોતે પોતાનાં જ પરિણામમાં પરિણમે. ચેતનપરિણામ તે અચેતન પદાર્થને વિષે હોય નહીં, અને અચેતનપરિણામ તે ચેતનપદાર્થને વિષે હોય નહીં; માટે બે પ્રકારના પરિણામે એક દ્રવ્ય પરિણમે નહીં, બે પરિણામને ધારણ કરી શકે નહીં.

એક કરતૂતિ દોઈ દર્બ કબ હૌં ન કરે,

માટે એક ક્રિયા તે બે દ્રવ્ય ક્યારે પણ કરે નહીં, બે દ્રવ્યનું મળવું એકાંતે હોવું યોગ્ય નથી. જો બે દ્રવ્ય મળીને એક દ્રવ્ય ઉપજતું હોય તો વસ્તુ પોતાનાં સ્વરૂપનો ત્યાગ કરે; અને એમ તો કોઈ કાળે બને નહીં કે વસ્તુ પોતાનાં સ્વરૂપનો કેવળ ત્યાગ કરે. જ્યારે એમ બનતું નથી, ત્યારે બે દ્રવ્ય કેવળ એક પરિણામને પામ્યા વિના એક ક્રિયા પણ ક્યાંથી કરે? અર્થાત્ ન જ કરે.

દોઈ કરતૂતિ એક દર્બ ન કરતુ હૈ;

તેમજ બે ક્રિયા એક દ્રવ્ય ધારણ પણ કરે નહીં; એક સમયને વિષે બે ઉપયોગ હોઈ શકે નહીં માટે.

જીવ પુદ્‌ગલ એક ખેત અવગાહી દોઈ,

જીવ અને પુદ્‌ગલ કદાપિ એક ક્ષેત્રને રોકી રહ્યાં હોય તોપણ

શ્રીમદ્ રાજચંદ્ર.

વર્ષ ૨૪મું. વિ. સં. ૧૯૪૮.

શ્રી લક્ષ્મી આર્ટ પ્રિન્ટરી–ભાવનગર.

અપને અપને રૂપ, કોઉ ન ટરત હૈ;

પોતપોતાનાં સ્વરૂપથી કોઈ અન્ય પરિણામ પામતું નથી, અને તેથી કરીને જ એમ કહીએ છીએ કે,

જડ પરિનામનિકો, કરતા હૈ પુદ્‌ગલ.

દેહાદિક કરીને જે પરિણામ થાય છે તેનો પુદ્‌ગલ કર્ત્તા છે. કારણ કે તે દેહાદિ જડ છે; અને જડપરિણામ તો પુદ્‌ગલને વિષે છે. જ્યારે એમ જ છે તો પછી જીવ પણ જીવ સ્વરૂપે જ વર્ત્તે છે, એમાં કંઈ બીજું પ્રમાણ પણ હવે જોતું નથી; એમ ગણી કહે છે કે,

ચિદાનંદ ચેતન સુભાઉ આચરતુ હૈ.

કાવ્યકર્ત્તાનો કહેવાનો હેતુ એમ છે કે જો આમ તમે વસ્તુ-સ્થિતિ સમજો તો તો જડને વિષેનો જે સ્વસ્વરૂપભાવ છે તે મટે, અને સ્વસ્વરૂપનું જે તિરોભાવપણું છે તે પ્રગટ થાય. વિ-ચાર કરો, સ્થિતિ પણ એમ જ છે.

ઘણી ગહન વાતને અહીં ટૂંકામાં લખી છે. (જો કે) જેને યથાર્થ બોધ છે તેને તો સુગમ છે.

એ વાતનો ઘણીવાર મનન કરવાથી કેટલોક બોધ થઈ શકશે.

૧૨

મુંબઈ. માહ શુદ ૫ બુધ. ૧૯૪૮.

આત્મવિસ્મરણ નિવારવા સત્સંગ.

અનંતકાળ થયાં સ્વરૂપનું વિસ્મરણ હોવાથી અન્યભાવ જીવને સાધારણ થઈ ગયો છે. દીર્ઘકાળસુધી સત્સંગમાં રહી બોધભૂમિકાનું સેવન થવાથી તે વિસ્મરણ અને અન્યભાવની

સાધારણતા ટળે છે; અર્થાત્ અન્યભાવથી ઉદાસીનપણું પ્રાપ્ત હોય છે. આ કાળ વિષમ હોવાથી સ્વરૂપમાં તન્મયતા રહેવાની દુર્ઘટતા છે. તથાપિ સત્સંગનું દીર્ઘકાળ સુધી સેવન તે તન્મયતા આપે એમાં સંદેહ નથી થતો.

જીંદગી અલ્પ છે, અને જંજાળ અનંત છે; સંખ્યાત ધન છે, અને તૃષ્ણા અનંત છે; ત્યાં સ્વરૂપસ્મૃતિ સંભવે નહીં; પણ જ્યાં જંજાળ અલ્પ છે, અને જીંદગી અપ્રમત્ત છે, તેમજ તૃષ્ણા અલ્પ છે, અથવા નથી, અને સર્વ સિદ્ધિ છે ત્યાં સ્વરૂપસ્મૃતિ પૂર્ણ થવી સંભવે છે. અમૂલ્ય એવું જ્ઞાનજીવન પ્રપંચે આવરેલું વહ્યું જાય છે. ઉદય બળવાન છે!

૬૩

મુંબઈ. માહ વદ ૯ સોમ. ૧૯૪૮.

શુદ્ધ આત્મદ્રવ્ય અર્થાત્ પરમાત્માનું સ્વરૂપ.

*જ્યહિ તેં ચેતન વિભાવસોં ઉલટિ આપુ,
સમૈ પાઈ અપનો સુભાવ ગહિ લીનો હૈ;

---

*અર્થ:— અવસર પ્રાપ્ત થયે જ્યારથી આત્માએ વિભાવ પરિણતિ છોડી નિજસ્વભાવ ગ્રહણ કર્યો છે ત્યારથી જે કાંઈ ઉપાદેય અર્થાત્ ગ્રહણ કરવા યોગ્ય હતું તે સર્વ ગ્રહણ કર્યું અને જે કાંઈ હેય અર્થાત્ ત્યાગ કરવા યોગ્ય હતું તે સર્વ છોડી દીધું. હવે સ્વરૂપનું ભાન થવાથી પૂર્ણકામપણું પ્રાપ્ત થયું. એટલે હવે બીજું કોઈ ક્ષેત્ર પણ લેવાને માટે રહ્યું નહિ. સ્વરૂપનો તો કોઈ કાળે ત્યાગ કરવાને મૂર્ખ પણ ઇચ્છે નહીં અને જ્યાં કેવલસ્વરૂપસ્થિત છે ત્યાં તો પછી બીજું કંઈ રહ્યું નથી, એટલે ત્યાગવાપણું પણ રહ્યું નહીં. હવે જ્યારે લેવું, દેવું એ બન્ને નિવૃત્ત થઈ ગયું ત્યારે બીજું કોઈ નવીન કાર્ય કરવાને માટે શું ઉગર્યું ?

તબહિ તેં જો જો લેનજોગ સો સો સબ લીનો,
જો જો ત્યાગજોગ સો સો સબ છાંડી દીનો હૈ.
લેવેકો ન રહી ઠોર, ત્યાગિવેકો નાહી ઓર,
બાકી કહા ઉબર્યો જુ, કારજ નબીનો હૈ,
સંગત્યાગી, અંગત્યાગી, વચનતરંગત્યાગી,
મનત્યાગી, બુદ્ધિત્યાગી, આપા શુદ્ધ કીનો હૈ.

કેવી અદ્‌ભૂત દશા ?

૧૪

મુંબઈ. માહ વદ ૧૦ સોમ. ૧૯૪૮.

આત્મ જાગૃતદશા.

આત્માપણે કેવળ ઉજાગર અવસ્થા વર્ત્તે, અર્થાત્ આત્મા પોતાનાં સ્વરૂપને વિષે કેવળ જાગૃત હોય ત્યારે તેને **કેવળજ્ઞાન** વર્ત્તે છે એમ કહેવું યોગ્ય છે, એવો શ્રી તીર્થંકરનો આશય છે.

"આત્મા" જે પદાર્થને તીર્થંકરે કહ્યો છે, તે જ પદાર્થની તે જ સ્વરૂપે પ્રતીતિ થાય, તેજ પરિણામે આત્મા સાક્ષાત્ ભાસે ત્યારે તેને **પરમાર્થસમ્યક્‌ત્વ** છે, એવો શ્રી તીર્થંકરનો અભિપ્રાય છે.

એવું સ્વરૂપ જેને ભાસ્યું છે તેવા પુરુષને વિષે નિષ્કામ શ્રદ્ધા છે જેને તે પુરુષને **બીજરુચિસમ્યક્‌ત્વ** છે.

તેવા પુરુષની નિષ્કામ ભક્તિ અબાધાએ પ્રાપ્ત થાય એવા

અર્થાત્ જેમ થવું જોઇએ તેમ થયું ત્યાં પછી બીજી લેવાદેવાની જંજાળ કયાંથી હોય ? એટલે કહે છે કે અહીં પૂર્ણ કામતા થઈ, કેમકે પરિગ્રહ છોડી દીધો, શરીર છોડી દીધું, વચનની ક્રિયાથી રહિત થયા, મનના વિકલ્પો તજી દીધા, ઇંદ્રિયજનિત જ્ઞાન છોડયું અને આત્માને શુદ્ધ કર્યો. અનુવાદક—હરિલાલ.

ગુણો જે જીવમાં હોય તે જીવ **માર્ગાનુસારી** હોય એમ જિન કહે છે.

અમારો અભિપ્રાય કંઈ પણ દેહપ્રત્યે હોય તો તે માત્ર એક આત્માર્થે જ છે, અન્ય અર્થે નહીં. બીજા કોઈ પણ પદાર્થ પ્રત્યે અભિપ્રાય હોય તો તે પદાર્થ અર્થે નહીં, પણ આત્માર્થે છે. તે આત્માર્થ તે પદાર્થની પ્રાપ્તિ અપ્રાપ્તિને વિષે હોય એમ અમને લાગતું નથી. "આત્માપણું" એ ધ્વનિ સિવાય બીજો કોઈ ધ્વનિ કોઈ પણ પદાર્થના ગ્રહણત્યાગમાં સ્મરણજોગ નથી. અનવકાશ આત્માપણું જાણ્યા વિના, તે સ્થિતિ વિના અન્ય સર્વ ક્લેશરૂપ છે.

૬૫

મુંબઈ. વૈશાખ વદ ૬ સોમ. ૧૯૪૮.

જ્ઞાનીનું વર્ત્તન-જ્ઞાની પ્રત્યે ભક્તિ

જ્ઞાનીને વિષે જો કોઈ પણ પ્રકારે ધનાદિની વાંછા રાખવામાં આવે છે, તો જીવને દર્શનાવરણીય કર્મનો પ્રતિબંધ વિશેષ ઉત્પન્ન થાય છે. ઘણું કરીને જ્ઞાની તેવો પ્રતિબંધ કોઈને પોતાથકી ઉત્પન્ન ન થાય એમ વર્ત્તે છે.

જ્ઞાની પોતાનું ઉપજીવન, આજીવિકા પણ પૂર્વકર્માનુસાર કરે છે, જ્ઞાનને વિષે પ્રતિબદ્ધતા થાય એમ કરી આજીવિકા કરતા નથી અથવા કરાવવાનો પ્રસંગ ઇચ્છતા નથી એમ જાણીએ છૈયે.

જ્ઞાની પ્રત્યે જેને કેવળ નિસ્પૃહ ભક્તિ છે, પોતાની ઇચ્છા તે થકી પૂર્ણ થતી ન દેખીને પણ જેને દોષ આવતો નથી એવા જે જીવ છે, તેને જ્ઞાનીને આશ્રયે ધીરજથી વર્ત્તતાં આપત્તિનો નાશ હોય છે. અથવા ઘણું મંદપણું થઈ જાય છે, એમ જાણીએ છૈયે; તથાપિ તેવી ધીરજ રહેવી આ કાળને વિષે બહુ

બિકટ છે, અને તેથી ઉપર જણાવ્યું છે, એવું પરિણામ ઘણી-વાર આવતું અટકી જાય છે.

૧૬

વિક્રમ સંવત. ૧૯૪૮.

ભવવાસી મૂઢ દશા.

(૧) *રવિકે ઉદ્યોત અસ્ત હોત દિન દિન પ્રતિ,
અંજુલીકે જીવન જ્યોં, જીવન ઘટતું હૈ;
કાલકે ગ્રસત છિન છિન, હોત છીન તન,
આરેકે ચલત માનો કાઠસો કટતુ હૈ;
એતે પરિ મૂરખ ન ખોજે પરમારથકો,
સ્વારથકે હેતુ ભ્રમ ભારત ઠટતુ હૈ;
લગ્યો ફિરે લોગનિસોં, પગ્યો પરિ જોગનિસો,
વિષૈ રસ ભોગનિસોં, નેકુ ન હટતુ હૈ. ૧.

(૨) ÷જૈસે મૃગ મત્ત વૃષાદિત્યકી તપતિ માંહી,
તૃષાવંત મૃષાજલ કારણ અટતુ હૈ;

---

*જેમ સૂર્યનો ઉદય અને અસ્ત દિનપ્રતિદિન થાય છે, જેમ હસ્તાંજલિમાં રહેલ પાણી ક્રમશઃ ઘટતું જાય છે, તેમજ જીવન પણ સમયે સમયે ઓછું થતું જાય છે. વળી જેમ કરવત ખેંચાયાથી કાષ્ટ કપાય છે તેમ કાળથી ગ્રસ.યેલ કાયા પણ ક્ષણે ક્ષણે ક્ષીણ થાય છે; આમ હોવા છતાં અજ્ઞાની જીવ પરમાર્થ-માર્ગ (મોક્ષમાર્ગ) ની ખોજ કરતો નથી અને લૌકિક સ્વાર્થ માટે અજ્ઞાનનો બોજો ઉઠાવી ભમે છે. દેહ આદિ પર વસ્તુઓમાં પ્રીતિ કરે છે, મન, વચન અને કાયાના યોગમાં અહંબુદ્ધિ કરે છે અને સાંસારિક વિષય-રસના ભોગોથી જરાપણ પાછો હઠતો નથી.

÷જેમ ગ્રીષ્મકાળમાં સૂર્યનો તીવ્ર તાપ હોવા છતાં તરસ્યો

तैसे भववासी मायाहीसों हित मानि मानि,
ठानि ठानि भ्रम भूमि नाटक नटतु है;
आगेकों ढुंकत धाय पाछे बछरा चराय,
जैसे दगहीन नर जेवरी वटतु है;
तैसे मूढ चेतन सुकृत करतूति करे,
रोवत हसत फल खोवत खटतु है. २. (समयसार.)

૧૭

મુંબઈ. આશ્વિન ૧૯૪૮.

વ્યવસાય ઉદય વેદતાં નિવૃત્તિમાર્ગ વિચાર.

ઇંદ્રિયના વિષયરૂપી ક્ષેત્રની જમીન જીતવાને આત્મા અસમર્થપણું બતાવે છે અને આખી પૃથ્વી જીતવામાં સમર્થપણું ધારે છે, એ કેવું આશ્ચર્યરૂપ છે?

પ્રવૃત્તિને આડે આત્મા નિવૃત્તિનો વિચાર કરી શકતો નથી, એમ કહેવું એ માત્ર બહાનું છે. જો થોડો સમય પણ આત્મા પ્રવૃત્તિ છોડી પ્રમાદ રહિત હમેશાં નિવૃત્તિનો વિચાર કરે, તો તેનું બળ પ્રવૃત્તિમાં પણ પોતાનું કાર્ય કરી શકે છે. કારણ દરેક

મૃગ ઉન્મત્ત થઈ મિથ્યાજળ (ઝાંઝવાના જળ) માટે વ્યર્થ ભટકયા કરે છે તેમ સંસારી જીવ માયામાં જ કલ્યાણ સમજી, મિથ્યાકલ્પના કરી સંસારરૂપ રંગભુમિમાં નટની જેમ નાચે છે. વળી અંધ મનુષ્ય આગળ આગળ દોરડું ભાગતો જાય અને પાછળ પાછળ વાછડો તે દોરડું ચાવતો જાય તો જેમ તે અંધ મનુષ્યનો પરિશ્રમ નિષ્ફળ જાય છે તેમ મૂર્ખ જીવ શુભાશુભ ક્રિયા કરે છે; અને શુભ ક્રિયાના ફળમાં હર્ષથી તથા અશુભ ક્રિયાના ફળમાં શોકથી મનુષ્યજન્મ પ્રાપ્તિનું ફળ એળે જાય છે.

અનુવાદક–હરિલાલ ભાયાણી.

વસ્તુનો પોતાના વધતા ઓછા બળવાનપણાના પ્રમાણમાં પોતાનુ કાર્ય કરવાનો સ્વભાવ છે. માદક ચીજ બીજા ખોરાક સાથે મોનાના અસલના સ્વભાવ પરિણમવાને ભૂલી જાતી નથી, તેમ જ્ઞાન પણ પોતાનો સ્વભાવ ભૂલતુ નથી માટે દરેક જીવે પ્રમાદ રહિત, યોગ્ય કાળ, નિવૃત્તિ માર્ગનો વિચાર નિરંતર કરવો જોઇએ.

કષાય ટાળવાનો ક્રમ.

મોહ-કષાયઃ—

દરેક જીવની અપેક્ષાએ જ્ઞાનીએ ક્રોધ, માન, માયા અને લોભ એમ અનુક્રમ રાખ્યો છે. તે ક્ષય થવાની અપેક્ષાએ છે

પહેલો કષાય જવાથી અનુક્રમે બીજા કષાયો જાય છે. અને અમુક અમુક જીવોની અપેક્ષાએ માન, માયા, લોભ અને ક્રોધ એમ ક્રમ રાખેલ છે, તે દેશ કાળ, ક્ષેત્ર જોઇને. પ્રથમ જીવને બીજાથી ઉંચો માનવા માન થાય છે. તે અર્થે છળકપટ કરે છે; અને તેથી પૈસા મેળવે છે; અને તેમ કરવામાં વિઘ્ન કરનાર ઉપર ક્રોધ કરે છે. એવી રીતે કષાયની પ્રકૃતીઓ અનુક્રમે બંધાય છે, જેમાં લોભની એટલી બધી બળવત્તર મીઠાશ છે, કે તેમાં જીવ ભાન પણ ભૂલી જાય છે, ને તેની દરકાર નથી કરતા; માટે માનરૂપી કષાય ઓછો કરવાથી અનુક્રમે બીજા એની મેળે ઓછા થઈ જાય છે.

નિઃશંક વૃત્તિએ શ્રદ્ધા.

આસ્થા તથા શ્રદ્ધાઃ—

દરેક જીવે જીવના અસ્તિત્વથી તે મોક્ષ સુધીની પૂર્ણપણે શ્રદ્ધા રાખવી. એમાં જરાપણ શંકા રાખવી નહીં. આ જગ્યાએ અશ્રદ્ધા રાખવી તે જીવને પતિત થવાનું કારણ છે, અને તે એવું સ્થાનક છે કે ત્યાંથી અત્રે પડવાથી કાંઈ સ્થિતિ રહેતી નથી.

સિત્તેર કોટાકોટિ સાગરોપમ સ્થિતિ અંતર્મુહૂર્ત્તમાં બંધાય છે; જેને લઇને જીવને અસંખ્યાતા ભવ ભ્રમણ કરવાં પડે છે.

ચારિત્રમોહનો લટક્યો તે ઠેકાણે આવે છે, પણ દર્શનમોહનો પડયો ઠેકાણે આવતો નથી. કારણ, સમજવા ફેર થવાથી કરવા ફેર થાય છે. વીતરાગરૂપ જ્ઞાનીનાં વચનમાં અન્યથાપણું હોવાનો સંભવ નથી. તેના અવલંબને રહી અમૃત રેડયું હોય એવી રીતે શ્રદ્ધાને ઓધે પણ ન્યૂન ન કરવી. જ્યારે જ્યારે શંકા થવાનો પ્રસંગ આવે ત્યારે જીવે વિચારવું કે તેમાં પોતાની ભૂલ જ થાય છે. વીતરાગ પુરુષોએ જ્ઞાન જે મતિથી કહ્યું છે, તે મતિ આ જીવમાં છે નહી; અને આ જીવની મતિ તો શાકમાં મીઠું ઓછું પડયું હોય તો તેટલામાં જ રોકાઈ જાય છે. તો પછી વીતરાગના જ્ઞાનની મતિનો મુકાબલો ક્યાંથી કરી શકે? તેથી બારમા ગુણ સ્થાનકના અંતસુધી પણ જીવે જ્ઞાનીનું અવલંબન લેવું એમ કહ્યું છે.

અધિકારી નહીં છતાં પણ ઊંચા જ્ઞાનનો ઉપદેશ કરવામાં આવે છે તે માત્ર આ જીવે પોતાને જ્ઞાની તથા ડાહ્યો માની લીધેલો હોવાથી તેનું માન ગાળવાના હેતુથી અને નીચેના સ્થાનકેથી વાતો કહેવામાં આવે છે તે માત્ર તેવો પ્રસંગ પ્રાપ્ત થયે નીચે ને નીચે જ રહે.

૧૮

મુંબઈ. ફાગણ શુદ ૭ ગુરુ. ૧૯૪૯.

જ્ઞાનીની ભક્તિથી વિભાવમુક્તિ.

આત્માને વિભાવથી અવકાશિત કરવાને અર્થે અને સ્વભાવમાં અનવકાશપણે રહેવાને અર્થે કોઈ પણ મુખ્ય ઉપાય હોય તો આત્મારામ એવા જ્ઞાની પુરુષનો નિષ્કામ બુદ્ધિથી ભક્તિયોગરૂપ સંગ છે. તે સફળ થવાને અર્થે નિવૃત્તિ ક્ષેત્રમાં તેવો જોગ પ્રાપ્ત

થવો એ કોઈ મોટા પુણ્યનો જોગ છે, અને તેવો પુણ્યજોગ ઘણા પ્રકારના અંતરાયવાળો પ્રાયે આ જગતને વિષે દેખાય છે આત્માપણે કેવળ આત્મા વર્તે એમ જે ચિંતવન રાખવું તે લક્ષ છે, શાસ્ત્રના પરમાર્થરૂપ છે.

આત્મકાળનો અનંત કાળથી અભાવ

આ આત્મા પૂર્વે અનંતકાળ વ્યતીત કર્યે જાણ્યો નથી, તે ઉપરથી એમ લાગે છે કે તે જાણવાનું કાર્ય સર્વથી વિકટ છે. અથવા તો જાણવાના તથારૂપ યોગો પરમ દુર્લભ છે. જીવ અનંતકાળથી એમ જાણ્યા કરે છે કે હું અમુકને જાણું છઉં. અમુકને નથી જાણતો એમ નથી, એમ છતાં જે રૂપે પોતે છે તે રૂપનું નિરંતર વિસ્મરણ ચાલ્યું આવે છે, એ બહુ બહુ પ્રકારે વિચારવા યોગ્ય છે, અને તેનો ઉપાય પણ બહુ પ્રકારે વિચારવા યોગ્ય છે.

૧૯

મુંબઈ. ચૈત્ર સુદ ૧, ૧૯૪૯.

ૐ

(૧)

સમતા, રમતા, ઊરધ્વતા, જ્ઞાયકતા, સુખભાસ;
વેદકતા, ચૈતન્યતા, એ સબ જીવ વિલાસ.

જે તીર્થંકર દેવે સ્વરૂપસ્થ આત્માપણે થઈ વક્તવ્યપણે જે પ્રકારે તે આત્મા કહી શકાય તે પ્રમાણે અત્યંત યથાસ્થિત કહ્યો છે તે તીર્થંકરને બીજી સર્વ પ્રકારની અપેક્ષાનો ત્યાગ કરી નમસ્કાર કરીએ છૈયે.

પૂર્વે ઘણાં શાસ્ત્રોનો વિચાર કરવાથી તે વિચારનાં ફળમાં સત્પુરુષને વિષે જેનાં વચનથી ભક્તિ ઉત્પન્ન થઈ છે, તે તીર્થંકરનાં વચનને નમસ્કાર કરીએ છૈયે.

ઘણા પ્રકાર જીવના વિચાર કરવાથી, તે જીવ આત્મારૂપ પુરૂષ વિના જાણ્યો જાય એવો નથી, એવી નિશ્ચળ શ્રદ્ધા ઉત્પન્ન થઈ તે તીર્થંકરના માર્ગ બોધને નમસ્કાર કરીએ છૈયે.

ભિન્ન ભિન્ન પ્રકારે તે જીવનો વિચાર થવા અર્થે તે જીવ પ્રાપ્ત થવા અર્થે, યોગાદિક અનેક સાધનોનો બળવાન પરિશ્રમ કર્યે છતે પ્રાપ્તિ ન થઈ, તે જીવ જે વડે સહજ પ્રાપ્ત થાય છે, તેજ કહેવા વિષે જેનો ઉદ્દેશ છે તે તીર્થંકરનાં ઉદ્દેશવચનને નમસ્કાર કરીએ છૈયે.

(૨)

મનુષ્યપણે સિદ્ધિ-છતાં કેમ થઈ નહીં?

આ જગતને વિષે વિચારશકિત વાચાસહિત વર્ત્તે છે, એવા મનુષ્યપ્રાણી કલ્યાણનો વિચાર કરવાને સર્વથી અધિક યોગ્ય છે. તથાપિ પ્રાયે જીવને અનંતવાર મનુષ્યપણું મળ્યા છતા તે કલ્યાણ સિદ્ધ થયું નથી, જેથી વર્તમાનસુધી જન્મ મરણનો માર્ગ આરાધવો પડયો છે. અનાદિ એવા આ લોકને વિષે જીવની અનંતકોટી સંખ્યા છે, સમયે સમયે અનંત પ્રકારની જન્મમરણાદિ સ્થિતિ તે જીવોને વિષે વર્ત્યા કરે છે, એવો અનંતકાળ પૂર્વે વ્યતીત થયો છે. અનંતકોટી જીવનાં પ્રમાણમાં આત્મકલ્યાણ જેણે આરાધ્યું છે, કે જેને પ્રાપ્ત થયું છે એવા જીવ અત્યંત થોડા થયા છે. વર્ત્તમાને તેમ છે, અને હવે પછીના કાળમા પણ તેવી જ સ્થિતિ સંભવે છે, તેમ જ છે, અર્થાત્ કલ્યાણની પ્રાપ્તિ જીવને ત્રણે કાળને વિષે અત્યંત દુર્લભ છે; એવો જે શ્રી તીર્થંકર દેવાદિ જ્ઞાનીનો ઉપદેશ તે સત્ય છે.

એવી જીવ સમુદાયની જે ભ્રાંતિ તે અનાદિ સંયોગે છે, એમ ઘટે છે, એમ જ છે; તે ભ્રાંતિ જે કારણથી વર્તે છે, તે કારણના મુખ્ય બે પ્રકાર જણાય છે. એક પારમાર્થિક અને એક વ્યવહા-

છે, અને તે એ પ્રકારનો એકત્ર અભિપ્રાય જે છે તે એ છે કે આ જીવને ખરી મુમુક્ષુતા આવી નથી એક અક્ષર સત્ય પણ તે જીવમા પરિણામ પામ્યુ નથી, સત્પુરુષના દર્શન પ્રત્યે જીવને રુચિ થઈ નથી, તેવા તેવા જોગે સમર્થ અતરાયથી જીવને તે પ્રતિબધ રહ્યો છે, અને તેનુ સૌથી મોટુ કારણ અસત્સગની વાસનાએ જન્મ પામ્યુ એવુ નિજેચ્છાપણુ, અને અસદ્દર્શનને વિષે સત્દર્શન રૂપ ભ્રાતિ તે છે

આત્મભ્રાંતિનુ કારણ અસદ્દર્શન-નિજેચ્છાપણુ-અસત્સગ

આત્મા' નામનો કોઈ પદાર્થ નથી, એવો એક અભિપ્રાય ધરાવે છે. આત્મા નામનો પદાર્થ સયોગિક છે, એવો અભિપ્રાય કોઈ બીજા દર્શનનો સમુદાય સ્વીકારે છે આત્મા દેહ સ્થિતિરૂપ છે, દેહની સ્થિતિ પછી નથી, એવો અભિપ્રાય કોઈ બીજા દર્શનનો છે આત્મા અણુ છે, આત્મા સર્વવ્યાપક છે, આ મા શૂન્ય છે, આત્મા સાકાર છે, આત્મા પ્રકાશરૂપ છે, આત્મા સ્વતત્ર નથી, આત્મા કર્તા નથી, આત્મા કર્તા છે ભોક્તા નથી, આત્મા કર્તા નથી ભોક્તા છે, આત્મા કર્તા નથી ભોક્તા નથી આત્મા જડ છે, આત્મા કૃત્રિમ છે, એ આદિ અનત નય જેના થઈ શકે છે એવા અભિપ્રાયની **ભ્રાંતિનું કારણ એવું અસત્દર્શન તે આરાધવાથી પૂર્વે આ જીવે પોતાનું સ્વરૂપ તે જેમ છે તેમ જાણ્યુ નથી. તે તે ઊપર જણાવ્યાં એકાંત-અયથાર્થપદે જાણી આત્માને વિષે અથવા આત્માને નામે ઈશ્વરાદિ વિષે પૂર્વે જીવે આગ્રહ કર્યો છે એવું જે અસત્સગ, નિજેચ્છાપણું, અને મિથ્યાદર્શનનું પરિણામ તે જ્યાંસુધી મટે નહીં ત્યાંસુધી આ જીવ ક્લેશરહિત એવો શુદ્ધ અસંખ્ય પ્રદેશાત્મક મુક્ત થવો ઘટતો નથી, અને તે અસત્સં-, ગાદિ ટળવાને અર્થે સત્સંગ, જ્ઞાનીની આજ્ઞાનું અ-**

ત્યંત અંગીકૃતપણું, અને પરમાર્થસ્વરૂપ એવું જે આત્માપણું તે જાણવા યોગ્ય છે.

પૂર્વે થયા એવા જે તીર્થંકરાદિ જ્ઞાનીપુરુષો તેમણે ઉપર કહી એવી જે ભ્રાંતિ તેનો અત્યંત વિચાર કરી, અત્યંત એકાગ્રપણે-તન્મયપણે જીવસ્વરૂપને વિચારી જીવસ્વરૂપે શુદ્ધ સ્થિતિ કરી છે, તે આત્મા અને બીજા સર્વ પદાર્થો તે શ્રીતીર્થંકરાદિ એ સર્વપ્રકારની ભ્રાંતિ રહિતપણે જાણવાને અર્થે અત્યંત દુષ્કર એવો પુરુષાર્થ આરાધ્યો છે. આત્માને એક પણ અણુના આહાર પરિણામથી અનન્ય ભિન્ન કરી આ દેહને વિષે સ્પષ્ટ એવો અણાહારી આત્મા, સ્વરૂપથી જીવનાર એવો જોયો છે. તે જોનાર એવા જે તીર્થંકરાદિ જ્ઞાની પોતે પોતે જ શુદ્ધાત્મા છે તો ત્યાં ભિન્નપણે જોવાનું કહેવું જો કે ઘટતું નથી, તથાપિ વાણીધર્મે એમ કહ્યું છે.

એવો જે અનંતપ્રકારે વિચારીને પણ જાણવા યોગ્ય ચૈતન્યઘન જીવ તે બે પ્રકારે તીર્થંકરે કહ્યો છે; કે જે સત્પુરુષથી જાણી જીવ, વિચારી, સત્કારીને પોતે તે સ્વરૂપને વિષે સ્થિતિ કરે. પદાર્થ માત્ર તીર્થંકરાદિ જ્ઞાનીએ વક્તવ્ય અને અવક્તવ્ય એવા બે વ્યવહારધર્મવાળા માન્યા છે. અવક્તવ્યપણે જે છે તે અહીં અવક્તવ્ય જ છે. વક્તવ્ય પણે જે જીવ ધર્મ છે, તે સર્વ પ્રકારે તીર્થંકરાદિ કહેવા સમર્થ છે, અને તે માત્ર જીવના વિશુદ્ધ પરિણામે અથવા સત્પુરુષે કરી જણાય એવો જીવ ધર્મ છે, અને તેજ ધર્મ તે લક્ષણે કરી અમુક મુખ્ય પ્રકારે કરી તે (આ) દોહાને વિષે કહ્યો છે. અત્યંત પરમાર્થના અભ્યાસે તે વ્યાખ્યા અત્યંત સ્ફુટ સમજાય છે, અને તે સમજાયે આત્માપણું પણ અત્યંત પ્રગટે છે, તથાપિ યથાવકાશ અત્ર તેનો અર્થ લખ્યો છે.

(૩)

તત્વજ્ઞાન જીવસ્વરૂપ.

સમતા, રમતા, ઊરધતા, જ્ઞાયકતા સુખભાસ;

વેદકતા ચૈતન્યતા, એ સબ જીવ વિલાસ.

શ્રી તીર્થંકર એમ કહે છે કે આ જગતમાં આ જીવ નામના પદાર્થને ગમે તે પ્રકારે કહ્યો હોય તે પ્રકાર તેની સ્થિતિમાં હો તેને વિષે અમારૂં ઉદાસીનપણું છે. જે પ્રકારે નિરાબાધપણે તે જીવ નામનો પદાર્થ અમે જાણ્યો છે, તે પ્રકારે કરી તે પ્રગટ અમે કહ્યો છે. જે લક્ષણે કહ્યો છે, તે સર્વ પ્રકારના બાધે કરી રહિત એવો કહ્યો છે, અમે તે આત્મા એવો જાણ્યો છે, જોયો છે, સ્પષ્ટ અનુભવ્યો છે, પ્રગટ તેજ આત્મા છીયે. તે આત્મા સમતા નામનાં લક્ષણે યુક્ત છે. વર્ત્તમાન સમયે જે અસંખ્ય પ્રદેશાત્મક ચૈતન્યસ્થિતિ તે આત્માની છે તે, તે પહેલાંના એક, બે, ત્રણ, ચાર દશ, સંખ્યાત, અસંખ્યાત, અનંત સમયે હતી, વર્ત્તમાને છે, હવે પછીના કાળને વિષે પણ તેજ પ્રકારે તેની સ્થિતિ છે, કોઈ પણ કાળે તેનું અસંખ્યાત પ્રદેશાત્મકપણું, ચૈતન્યપણું, અરૂપીપણું, એ આદિ સમસ્ત સ્વભાવ તે છૂટવા ઘટતા નથી; એવું જે સમપણું, સમતા તે જેનામાં લક્ષણ છે તે જીવ છે.

પશુ, પક્ષી મનુષ્યાદિ દેહને વિષે, વૃક્ષાદિને વિષે જે કંઈ રમણીયપણું જણાય છે, અથવા જેના વડે તે સર્વ પ્રગટ સ્ફુરતાંવાળાં જણાય છે, પ્રગટ સુંદરપણા સમેત લાગે છે, તે રમતા રમણીયપણું છે લક્ષણ જેનું તે જીવ નામનો પદાર્થ છે. જેના વિદ્યમાનપણા વિના આખું જગત્ શૂન્યવત્ સંભવે છે, એવું રમ્યપણું જેને વિષે છે, તે લક્ષણ જેને વિષે ઘટે તે જીવ છે.

કોઈપણ જાણનાર ક્યારે પણ કોઈપણ પદાર્થને પોતાનાં અવિદ્યમાનપણે જાણે એમ બનવા યોગ્ય નથી. પ્રથમ પોતાનું વિદ્યમાનપણું ઘટે છે, અને કોઈ પણ પદાર્થનું ગ્રહણ, ત્યાગાદિ કે ઉદાસીન જ્ઞાન થવામાં પોતે જ કારણ છે. બીજા પદાર્થના અંગીકારમાં, તેના અલ્પ માત્ર પણ જ્ઞાનમાં પ્રથમ જે હોય તો જ તે

થઈ શકે એવો સર્વથી પ્રથમ રહેનારો જે પદાર્થ તે જીવ છે. તેને ગૌણ કરીને એટલે તેના વિના કોઈ કંઈ પણ જાણવા ઇચ્છે તો તે બનવા યોગ્ય નથી, માત્ર તે જ મુખ્ય હોય તોજ બીજું કંઈ જાણી શકાય એવો જે પ્રગટ ઊર્ધ્વતા ધર્મ તે જેને વિષે છે, તે પદાર્થને શ્રી તીર્થંકર જીવ કહે છે.

પ્રગટ એવા જડ પદાર્થો અને જીવ તે જે કારણે કરી ભિન્ન પડે છે, તે લક્ષણ જીવનો જ્ઞાયકપણા નામનો ગુણ છે. કોઈપણ સમયે જ્ઞાયકરહિતપણે આ જીવ પદાર્થ કોઈપણ અનુભવી શકે નહીં, અને તે જીવ નામના પદાર્થ સિવાય બીજા કોઈ પણ પદાર્થને વિષે જ્ઞાયકપણું સંભવી શકે નહીં એવું જે અત્યંત અનુભવનું કારણ જ્ઞાયકતા તે લક્ષણ જેમાં છે તે પદાર્થને તીર્થંકરે જીવ કહ્યો છે.

શબ્દાદિ પાંચ વિષયસંબંધી અથવા સમાધિ આદિ જોગ-સંબંધી જે સ્થિતિમાં સુખ સંભવે છે તે ભિન્ન ભિન્ન કરી જોતાં માત્ર છેવટે તે સર્વને વિષે સુખનું કારણ એક જ એવો એ જીવ પદાર્થ સંભવે છે, તે સુખભાસ નામનું લક્ષણ માટે તીર્થંકરે જીવનું કહ્યું છે, અને વ્યવહારદૃષ્ટાંતે નિદ્રાથી તે પ્રગટ જણાય છે. જે નિદ્રાને વિષે બીજા સર્વ પદાર્થથી રહિતપણું છે, ત્યાં પણ હું સુખી છઉં એવું જે જ્ઞાન છે, તે બાકી વધ્યો એવો જે જીવ પદાર્થ તેનું છે; બીજું કોઈ ત્યાં વિદ્યમાન નથી, અને સુખનું ભાસવા-પણે તો અત્યંત સ્પષ્ટ છે. તે જેનેથી ભાસે છે, તે જીવ નામના પદાર્થ સિવાય બીજે ક્યાંય તે લક્ષણ જોયું નથી.

આ મોળું છે, આ મીઠું છે, આ ખાટું છે, આ ખારૂં છે, હું આ સ્થિતિમાં છું, ટાઢે ઠરૂં છઉં, તાપ પડે છે, દુઃખી છઉં, દુઃખ અનુભવું છઉં, એવું જે સ્પષ્ટજ્ઞાન, વેદનજ્ઞાન, અનુભવજ્ઞાન, અનુભવપણું તે જો કોઈમાં પણ હોય તો તે આ જીવ પદને

વિષે છે, અથવા તે જેનું લક્ષણ હોય છે તે પદાર્થ જીવ હોય છે, એ જ તીર્થંકરાદિનો અનુભવ છે.

સ્પષ્ટ પ્રકાશપણું—અનંત અનંત કોટી તેજસ્વી દીપક, મણિ, ચંદ્ર, સૂર્યાદિની કાંતિ જેના પ્રકાશ વિના પ્રગટવા સમર્થ નથી અર્થાત્ તે સર્વ પોતે પોતાને જણાવા અથવા જાણવા યોગ્ય નથી. જે પદાર્થના પ્રકાશને વિષે ચૈતન્યપણાથી તે પદાર્થ જાણ્યા જાય છે, તે પદાર્થ પ્રકાશ પામે છે, સ્પષ્ટ ભાસે છે, તે પદાર્થ જે કોઈ છે તે જીવ છે. અર્થાત્ તે લક્ષણ પ્રગટપણે સ્પષ્ટ પ્રકાશમાન અચળ એવું નિરાબાધ પ્રકાશ્યમાન ચૈતન્ય તે જીવનું તે જીવપ્રત્યે ઉપયોગ વાળતાં પ્રગટ દેખાય છે.

એ જે લક્ષણો કહ્યાં તે ફરિફરી વિચારી જીવ નિરાબાધપણે જાણ્યો જાય છે, જે જાણવાથી જીવ જાણ્યો છે તે લક્ષણો એ પ્રકારે તીર્થંકરાદિએ કહ્યાં છે.

૨૦

મુંબઈ જેઠ શુદ ૧૧ શુક. ૧૯૪૯.

વિષમકાળ-સત્સંગ દુર્લભપણું.

સર્વ પદાર્થના સાધનમાં પરમસાધન તે સત્સંગ છે, સત્પુરુષના ચરણ સમીપનો નિવાસ છે. બધા કાળમાં તેનું દુર્લભપણું છે: અને આવા વિષમકાળમાં તેનું અત્યંત દુર્લભપણું જ્ઞાનીપુરુષોએ જાણ્યું છે.

જ્ઞાની પુરુષની પ્રવૃત્તિ

જ્ઞાનીપુરુષોની પ્રવૃત્તિ પ્રવૃત્તિ જેવી હોતી નથી. ઊનાં પાણીને વિષે જેમ અગ્નિપણાનો મુખ્ય ગુણ કહી શકાતો નથી, તેમ જ્ઞાનીની પ્રવૃત્તિ છે, તથાપિ જ્ઞાની પુરુષ પણ નિવૃત્તિને કોઈ પ્રકારે પણ ઇચ્છે છે. પૂર્વે આરાધન કરેલાં એવાં નિવૃત્તિનાં ક્ષેત્રો, વન, ઉપ-

ચન, જોગ, સમાધિ અને સત્સંગાદિ જ્ઞાની પુરુષને પ્રવૃત્તિમાં બેઠાં વારંવાર સાંભરી આવે છે. તે ઉદયપ્રાપ્ત પ્રારબ્ધને તથાપિ જ્ઞાની અનુસરે છે.

કલ્યાણમાં અંતરાય રૂપે મળ, વિક્ષેપ-અજ્ઞાન.

કલ્યાણને વિષે પ્રતિબંધરૂપ જે જે કારણો છે, તે જીવે વારંવાર વિચારવા ઘટે છે. તે તે કારણોને વારંવાર વિચારી મટાડવાં ઘટે છે, અને એ માર્ગને અનુસર્યા વિના કલ્યાણની પ્રાપ્તિ ઘટતી નથી, મળ, વિક્ષેપ અને અજ્ઞાન એ અનાદિ જીવના ત્રણ દોષ છે. જ્ઞાનીપુરુષોના વચનની પ્રાપ્તિ થયે તેનો યથાયોગ્ય વિચાર થવાથી અજ્ઞાનની નિવૃત્તિ હોય છે. તે અજ્ઞાનની સંતતિ બળવાન હોવાથી તેનો રોધ થવાને અર્થે અને જ્ઞાનીપુરુષનાં વચનોનો યથાયોગ્ય વિચાર થવાને અર્થે મળ અને વિક્ષેપ મટાડવાં ઘટે છે. સરળપણું, ક્ષમા, પોતાના દોષનું જોવું, અલ્પારંભ, અલ્પ પરિગ્રહ એ આદિ મળ મટવાનાં સાધન છે. જ્ઞાનીપુરુષની અત્યંત ભક્તિ તે વિક્ષેપ મટવાનું સાધન છે.

જ્ઞાનીના સમાગમના અંતરાયમાં કર્ત્તવ્ય

જ્ઞાનીપુરુષના સમાગમનો અંતરાય રહેતો હોય તે તે પ્રસંગમાં વારંવાર તે જ્ઞાનીપુરુષની દશા, ચેષ્ટા અને વચનો નિરખવાં, સંભારવાં અને વિચારવાં યોગ્ય છે. વળી તે સમાગમના અંતરાયમાં, પ્રવૃત્તિના પ્રસંગોમાં અત્યંત સાવધાનપણું રાખવું ઘટે છે. કારણ કે એકતો સમાગમનું બળ નથી, અને બીજી અનાદિ અભ્યાસ છે જેનો એવી સહજાકાર પ્રવૃત્તિ છે; જેથી જીવ આવરણપ્રાપ્ત હોય છે. ઘરનુ, જ્ઞાતિનું કે બીજાં તેવાં કામોનું કારણ પડયે ઉદાસીનભાવે, પ્રતિબંધરૂપ જાણી પ્રવર્ત્તન ઘટે છે. તે કારણોને મુખ્યકરી કોઈ પ્રવર્ત્તન કરવું ઘટતું નથી; અને એમ થયા વિના પ્રવૃત્તિનો અવકાશ પ્રાપ્ત થાય નહીં.

આત્મસ્વરૂપ નિશ્ચયમાં અંતરાયો.

આત્માને ભિન્ન ભિન્ન પ્રકારની કલ્પના વડે વિચારવામાં, લોકસંજ્ઞા, ઓઘસંજ્ઞા અને અસત્સંગ એ કારણો છે; જે કારણોમાં ઉદાસીન થયા વિના નિઃસત્વ એવી લોકસંબંધી જપતપાદિ ક્રિયામાં સાક્ષાત્ મોક્ષ નથી, પરંપરા મોક્ષ નથી, એમ માન્યા વિના નિઃસત્વ એવા અસત્શાસ્ત્ર અને અસદ્‌ગુરુ જે આત્મસ્વરૂપને આવરણનાં મુખ્ય કારણો છે, તેને સાક્ષાત્ આત્મઘાતી જાણ્યાવિના જીવને જીવનાં સ્વરૂપનો નિશ્ચય થવો બહુ દુર્લભ છે, અત્યંત દુર્લભ છે. જ્ઞાની પુરુષનાં પ્રગટ આત્મસ્વરૂપને કહેતાં એવાં વચનો પણ તે કારણોને લીધે જીવને સ્વરૂપનો વિચાર કરવાને બળવાન થતાં નથી.

આત્મજ્ઞ આત્મસ્વરૂપ નિરૂપી શકે.

એવો નિશ્ચય કરવો ઘટે છે કે **આત્મસ્વરૂપ પ્રાપ્ત છે, પ્રગટ છે, તે પુરુષ વિના બીજો કોઈ તે આત્મસ્વરૂપ યથાર્થ કહેવા યોગ્ય નથી; અને તે પુરુષથી આત્મા જાણ્યા વિના બીજો કોઈ કલ્યાણનો ઉપાય નથી. તે પુરુષથી આત્મા જાણ્યા વિના આત્મા જાણ્યો છે, એવી કલ્પના મુમુક્ષુ જીવે સર્વથા ત્યાગ કરવી ઘટે છે.** તે આત્મરૂપ પુરુષના સત્સંગની નિરંતર કામના રાખી ઉદાસીનપણે લોકધર્મસંબંધી અને કર્મસંબંધી છૂટી શકાય એવી રીતે વ્યવહાર કરવો; જે વ્યવહાર કર્યામાં જીવને પોતાનાં મહત્તાદિની ઇચ્છા હોય તે વ્યવહાર કરવો યથાયોગ્ય નથી.

૨૧

મુંબઈ. પ્રથમ અશાડ વદ ૪ સોમ. ૧૯૪૯.

ૐ

હિતવચન.

સંસાર સ્પષ્ટ પ્રીતિથી કરવાની ઇચ્છા થતી હોય તો તે પુરુષે

જ્ઞાનીનાં વચન સાંભળ્યાં નથી. અથવા જ્ઞાનીપુરુષનાં દર્શન પણ તેણે કર્યાં નથી, એમ તીર્થંકર કહે છે.

જેની કેડનો ભંગ થયો છે, તેનું પ્રાયે બધું બળ પરીક્ષીણ-પણાને ભજે છે. જેને જ્ઞાનીપુરુષનાં વચનરૂપ લાકડીનો પ્રહાર થયો છે તે પુરુષને વિષે તે પ્રકારે સંસાર સંબંધી બળ હોય છે, એમ તીર્થંકર કહે છે.

જ્ઞાનીપુરુષને જોયા પછી સ્ત્રીને જોઈ જો રાગ ઉત્પન્ન થતો હોય તો જ્ઞાનીપુરુષને જોયા નથી, એમ તમે જાણો.

જ્ઞાનીપુરુષનાં વચનને સાંભળ્યા પછી સ્ત્રીનું સજીવન શરીર અજીવનપણે ભાસ્યા વિના રહે નહીં. ખરેખર પૃથ્વીનો વિકાર ધનાદિ સંપત્તિ ભાસ્યા વિના રહે નહીં.

જ્ઞાનીપુરુષ સિવાય તેનો આત્મા બીજે ક્યાંય ક્ષણવાર સ્થાયિ થવાને વિષે ઇચ્છે નહીં

એ આદિ વચનો તે પૂર્વે જ્ઞાનીપુરુષો માર્ગાનુસારી પુરુષને બોધતા હતા. જે જાણીને, સાંભળીને તે સરળ જીવો આત્માને વિષે અવધારતા હતા. પ્રાણત્યાગ જેવા પ્રસંગને વિષે પણ તે વચનોને અપ્રધાન ન કરવા યોગ્ય જાણતા હતા, વર્ત્તતા હતા.

સર્વથી સ્મરણ જોગ વાત તો ઘણી છે, તથાપિ સંસારમાં સાવ ઉદાસીનતા, પરના અલ્પ ગુણમાં પણ પ્રીતિ, પોતાના અલ્પ દોષને વિષે પણ અત્યંત કલેશ, દોષના વિલયમાં અત્યંત વીર્યને સ્ફુરવું એ વાતો સત્સંગમાં અખંડ એક શરણાગતપણે ધ્યાનમાં રાખવા યોગ્ય છે. જેમ બને તેમ નિવૃત્તિકાળ, નિવૃત્તિ-ક્ષેત્ર, નિવૃત્તિદ્રવ્ય, અને નિવૃત્તિભાવને ભજજો. તીર્થંકર ગૌતમ જેવા જ્ઞાનીપુરુષને પણ સંબોધતા હતા કે **સમય માત્ર પણ પ્રમાદ યોગ્ય નથી.**

૨૨

મુંબઈ. પ્રથમ અશાડ વદ ૧૪ બુધ. ૧૯૪૯.

આત્મજ્ઞાનના ઉદ્દભવે આશાની સમાધિ.

ઘણું કરીને પ્રાણીઓ આશાથી જીવે છે. જેમ જેમ સંજ્ઞા

વિશેષ હોય છે તેમ તેમ વિશેષ આશાના બળથી જીવવું થાય છે. **એક માત્ર જ્યાં આત્મવિચાર અને આત્મજ્ઞાનનો ઉદ્દભવ થાય છે, ત્યાં સર્વ પ્રકારની આશાની સમાધિ થઇ જીવતાં સ્વરૂપથી જીવાય છે.** જે કોઈ પણ મનુષ્ય ઇચ્છે છે તે ભવિષ્યમાં તેની પ્રાપ્તિ ઇચ્છે છે; અને એ પ્રાપ્તિની ઇચ્છારૂપ આશાએ તેની કલ્પનાનું જીવવું છે; અને તે કલ્પના ઘણું કરી કલ્પના જ રહ્યા કરે છે. જો તે કલ્પના જીવને ન હોય અને જ્ઞાન પણ ન હોય તો તેની દુઃખકારક ભયંકર સ્થિતિ અકથ્ય હોવી સંભવે છે.

૨૩

મુંબઈ. બીજા અસાડ વદ ૬. ૧૯૪૯

સમ્યક્ત્વીની દશા-પરમાર્થમાં અભ્રાંતિ.

શ્રીકૃષ્ણાદિકની ક્રિયા ઉદાસીન જેવી હતી. જે જીવને સમ્યક્ત્વ ઉત્પન્ન થાય, તેને સર્વ પ્રકારની સંસારી ક્રિયા તેજ સમયે ન હોય એવો કંઈ નિયમ નથી. સમ્યક્ત્વ ઉત્પન્ન થવા પછી સંસારી ક્રિયા રસરહિતપણે થવી સંભવે છે. ઘણું કરી એવી કોઈ પણ ક્રિયા તે જીવની હોતી નથી કે જેથી પરમાર્થને વિષે ભ્રાંતિ થાય; અને **જ્યાંસુધી પરમાર્થને વિષે ભ્રાંતિ થાય નહીં ત્યાંસુધી બીજી ક્રિયાથી સમ્યક્ત્વને બાધ થાય નહીં.** સર્પને આ જગતના લોકો પૂજે છે તે વાસ્તવિકપણે પૂજ્ય બુદ્ધિથી પૂજતા નથી, પણ ભયથી પૂજે છે; ભાવથી પૂજતા નથી; અને ઇષ્ટદેવને લોકો અત્યંત ભાવે પૂજે છે. એમ સમ્યગ્દૃષ્ટિ જીવ તે સંસારને ભજતો દેખાય છે, તે પૂર્વે નિબંધન કરેલાં એવાં પ્રારબ્ધ કર્મથી દેખાય છે. વાસ્તવ્યપણે ભાવથી તે સંસારમાં તેનો પ્રતિબંધ ઘટે નહીં. પૂર્વ કર્મના ઉદયરૂપ ભયથી ઘટે છે. **જેટલે અંશે ભાવ પ્રતિબંધ ન હોય તેટલે અંશે જ સમ્યગ્દૃષ્ટિપણું તે જીવને હોય છે.**

અનંતાનુબંધી કષાય સમ્યક્‌ત્વ વિના જાય?

અનંતાનુબંધી ક્રોધ, માન, માયા અને લોભ સમ્યક્‌ત્વ સિવાય ગયાં સંભવે નહીં એમ જે કહેવાય છે તે યથાર્થ છે. સંસારી પદાર્થોને વિષે જીવને તીવ્ર સ્નેહ વિના એવાં ક્રોધ, માન, માયા અને લોભ હોય નહીં કે જે કારણે તેને અનંત સંસારનો અનુબંધ થાય. જે જીવને સંસારી પદાર્થો વિષે તીવ્ર સ્નેહ વર્તતો હોય તેને કોઈ પ્રસંગે પણ અનંતાનુબંધી ચતુષ્કમાંથી કોઈ પણ ઉદય થવો સંભવે છે. અને જ્યાંસુધી તીવ્ર સ્નેહ તે પદાર્થોમાં હોય ત્યાંસુધી અવશ્ય પરમાર્થ માર્ગવાળો જીવ તે ન હોય. **પરમાર્થ માર્ગનું લક્ષણ એ છે કે અપરમાર્થને ભજતાં જીવ બધા પ્રકારે કાયર થયા કરે, સુખે અથવા દુઃખે.** દુઃખમાં કાયરપણું કદાપિ બીજા જીવોનું પણ સંભવે છે. પણ સંસાર સુખની પ્રાપ્તિમાં પણ કાયરપણું, તે સુખનું અણગમવાપણું, નીરસપણું પરમાર્થમાર્ગી પુરુષને હોય છે.

તેનું નીરસપણું જીવને પરમાર્થ જ્ઞાને અથવા પરમાર્થ જ્ઞાનીપુરુષનાં નિશ્ચયે થવું સંભવે છે; બીજા પ્રકારે થવું સંભવતું નથી. પરમાર્થજ્ઞાને અપરમાર્થરૂપ એવો આ સંસાર જાણી પછી તે પ્રત્યે તીવ્ર એવો ક્રોધ, માન, માયા કે લોભ કોણ કરે ? કે ક્યાંથી થાય? જે વસ્તુનું મહાત્મ્ય દૃષ્ટિમાંથી ગયું તે વસ્તુને અર્થે અત્યંત ક્લેશ થતો નથી. સંસારને વિષે ભ્રાંતિપણે જાણેલું સુખ તે પરમાર્થ જ્ઞાને ભ્રાંતિ જ ભાસે છે. અને જેને ભ્રાંતિ ભાસી છે તેને પછી તેનું મહાત્મ્ય શું લાગે? એવી મહાત્મ્ય દૃષ્ટિ પરમાર્થ જ્ઞાની પુરુષના નિશ્ચયવાળા જીવને હોય છે તેનું કારણ પણ એ જ છે. કોઈ જ્ઞાનનાં આવરણના કારણે જીવને વ્યવછેદક જ્ઞાન થાય નહીં. તથાપિ સામાન્ય એવું જ્ઞાન જ્ઞાની પુરુષની શ્રદ્ધારૂપે થાય છે. વડનાં બીજની પેઠે પરમાર્થ વડનું બીજ એ છે.

તીવ્ર પરિણામે, ભવભયરહિતપણે જ્ઞાની પુરુષ કે સમ્યગ્દષ્ટિ જીવને ક્રોધ, માન, માયા, કે લોભ હોય નહીં. જે સંસાર અર્થે અનુબંધ કરે છે, તે કરતાં પરમાર્થને નામે, ભ્રાંતિગત પરિણામે અસદ્‌ગુરુ, દેવ, ધર્મને ભજે છે તે જીવને ઘણું કરી અનંતાનુબંધી ક્રોધ, માન, માયા, લોભ થાય છે. કારણ કે બીજી સંસારની ક્રિયાઓ ઘણું કરી અનંત અનુબંધ કરવાવાળી નથી. માત્ર અપરમાર્થને પરમાર્થ જાણી આગ્રહે જીવ ભજ્યા કરે, તે પરમાર્થ જ્ઞાની એવા પુરુષપ્રત્યે, દેવ પ્રત્યે, ધર્મપ્રત્યે નિરાદર છે એમ કહેવામાં ઘણું કરી યથાર્થ છે. તે સદ્‌ગુરુ, દેવ, ધર્મપ્રત્યે અસદ્‌ગુરુવાદિકના આગ્રહથી, માઠા બોધથી, આસાતનાએ, ઉપેક્ષાએ પ્રવર્તે એવો સંભવ છે. તેમ જ તે માઠા સંગથી તેની સંસારવાસના પરિચ્છેદ નહીં થતી હોતાં છતાં તે પરિચ્છેદ માની પરમાર્થ પ્રત્યે ઉપેક્ષક રહે છે. એજ અનંત ક્રોધ, માન, માયા, લોભનો આકાર છે.

૨૪

મુંબઈ. બીજા અષાડ વદ ૧૦ સોમ. ૧૯૪૯.

શારીરિક વેદનાનું સમ્યક્ પ્રકારે અહિયાસણું.

શારીરિક વેદનાને દેહનો ધર્મ જાણી અને બાંધેલાં એવાં કર્મોનું ફળ જાણી સમ્યક્ પ્રકારે અહિયાસવાયોગ્ય છે. ઘણી વાર શારીરિક વેદનાનું બળ વિશેષ વર્તતું હોય છે, ત્યારે ઉપર જે કહ્યો છે તે સમ્યક્ પ્રકાર રૂડા જીવોને પણ સ્થિર રહેવો કઠણ થાય છે, તથાપિ હૃદયને વિષે વારંવાર તે વાતનો વિચાર કરતાં અને આત્માને નિત્ય, અછેદ્ય, અભેદ્ય, જરા, મરણાદિ ધર્મથી રહિત ભાવતાં, વિચારતાં કેટલીક રીતે તે સમ્યક્‌પ્રકારનો નિશ્ચય આવે છે. મોટા પુરુષોએ અહિયાસેલા એવા ઉપસર્ગ તથા પરિસહના પ્રસંગોની જીવમાં સ્મૃતિ કરી તે વિષે તેમનો રહેલો અખંડ નિશ્ચય તે ફરિફરી હૃદયમાં સ્થિર કરવા યોગ્ય જાણવાથી જીવને તે સમ્યક્‌પરિણામ ફળીભૂત થાય છે. અને વેદના વેદનાના ક્ષયકાળે

નિવૃત્ત થયે ફરી તે વેદના કોઈ કર્મોનું કારણ થતી નથી. વ્યાધિ રહિત શરીર હોય તેવા સમયમાં જીવે જો તેનાથી પોતાનું જુદાપણું જાણી તેનું અનિત્યાદિ સ્વરૂપ જાણી તે પ્રત્યેથી મોહ મમત્વાદિ ત્યાગ્યાં હોય તો તે મોટું શ્રેય છે; તથાપિ તેમ ન બન્યું હોય તો કંઈ પણ વ્યાધિ ઉત્પન્ન થયે તેવી ભાવના ભાવતાં જીવને નિશ્ચળ એવું ઘણું કરી કર્મબંધન થતું નથી; અને મહાવ્યાધિની ઉત્પત્તિકાળે તો દેહનું મમત્વ જીવે જરૂર ત્યાગી જ્ઞાનીપુરુષના માર્ગની વિચારણાએ વર્તવું, એ રૂડો ઉપાય છે. જો કે દેહનું તેવું મમત્વ ત્યાગવું કે ઓછું કરવું એ મહા દુષ્કર વાત છે તથાપિ જેનો તેમ કરવા નિશ્ચય છે તે વેલેમોડે ફળીભૂત થાય છે.

જ્યાંસુધી દેહાદિકથી કરી જીવને આત્મકલ્યાણનું સાધન કરવું રહ્યું છે, ત્યાંસુધી તે દેહને વિષે અપરિણામિક એવી મમતા ભજવી યોગ્ય છે. એટલે કે આ દેહના કોઈ ઉપચાર કરવા પડે તો તે ઉપચાર દેહનાં મમત્વાર્થે કરવાની ઇચ્છાએ નહીં, પણ તે દેહે કરી જ્ઞાનીપુરુષના માર્ગનું આરાધન થઈ શકે છે એવો કોઈ પ્રકારે તેમાં રહેલો લાભ, તે લાભને અર્થે અને તેવીજ બુદ્ધિએ તે દેહની વ્યાધિના ઉપચારે પ્રવર્ત્તવામાં બાધ નથી. જે કંઈ મમતા છે તે અપરિણામિક મમતા છે એટલે પરિણામે સમતાસ્વરૂપ છે; પણ તે દેહની પ્રિયતાર્થે, સાંસારિક સાધનમાં પ્રધાન ભોગનો એ હેતુ છે, તે ત્યાગવો પડે છે, એવા આર્ત્તધ્યાને કોઈ પ્રકારે પણ તે દેહમાં બુદ્ધિ ન કરવી એવી જ્ઞાનીપુરુષોના માર્ગની શિક્ષા જાણી આત્મકલ્યાણનો તેવા પ્રસંગે લક્ષ રાખવો યોગ્ય છે.

સર્વ પ્રકારે જ્ઞાનીનાં શરણમાં બુદ્ધિ રાખી નિર્ભયપણાને, નિઃખેદપણાને ભજવાની શિક્ષા શ્રી તીર્થંકર જેવાએ કહી છે અને અમે પણ એજ કહીએ છીએ. કોઈપણ કારણે આ સંસારમાં ક્લેશિત થવા યોગ્ય નથી. અવિચાર અને અજ્ઞાન એ સર્વ ક્લે-

શનું. મોહનું, અને માઠી ગતિનું કારણ છે. સદ્વિચાર, અને આત્મજ્ઞાન તે આત્મગતિનું કારણ છે. તેના પ્રથમ સાક્ષાત્ ઉપાય જ્ઞાનીપુરુષની આજ્ઞાને વિચારવી એ જ જણાય છે.

૨૫

મુંબઈ. શ્રાવણ શુદ ૫ ૧૯૪૯.

સત્સંગનું રત્નાધિક મહાત્મ્ય.

(૧) જવાહીરી લોકોનું એમ માનવું છે કે એક સાધારણ સોપારી જેવું સારા રંગનું, પાણીનું અને ઘાટનું માણેક (પ્રત્યક્ષ) એબ રહિત હોય તો તેની કરોડો રૂપીઆ કીંમત ગણીએ તોપણ તે ઓછું છે. જો વિચાર કરીએ તો માત્ર તેમાં આંખનું ઠરવું અને મનની ઇચ્છા ને કલ્પિત માન્યતા સિવાય બીજું કાંઈ નથી, તથાપિ એક આંખના ઠરવાની એમાં મોટી ખૂબીને માટે અને દુર્લભ પ્રાપ્તિને કારણે જીવો તેનું અદ્ભુત મહાત્મ્ય કહે છે! અને અનાદિ દુર્લભ, જેમાં આત્મા ઠરી રહે છે એવું જે સત્સંગ-રૂપ સાધન તેને વિષે કંઈ આગ્રહ, રૂચિ નથી, તે આશ્ચર્ય વિચારવા યોગ્ય છે!

(૨) અસત્સંગમાં ઉદાસીન રહેવા માટે જીવને વિષે અપ્રમાદપણે નિશ્ચય થાય છે ત્યારે સત્જ્ઞાન સમજાય છે. તે પહેલાં પ્રાપ્ત થયેલ બોધને ઘણા પ્રકારના અંતરાય રહ્યા હોય છે.

૨૬

પેટલાદ. ભાદરવા શુદ ૬. ૧૯૪૯.

જ્ઞાનીની ચોકસીપૂર્વક પસંદગી અને તેથી થતા લાભ.

૧. જેની પાસેથી ધર્મ માગવો, તે પામ્યાની પૂર્ણ ચોકસી કરવી એ વાક્યને સ્થિર ચિત્તથી વિચારવું.

૨. જેની પાસેથી ધર્મ માગવો તેવા પૂર્ણ જ્ઞાનીનું ઓળખાણ જીવને થયું હોય ત્યારે તેવા જ્ઞાનીઓનો સત્સંગ કરવો અને સત્સંગ થાય તે પૂર્ણ પુણ્યોદય સમજવો. તે સત્સંગમાં તેવાં પરમજ્ઞાનીએ ઉપદેશેલો શિક્ષાબોધ ગ્રહણ કરવો એટલે જેથી

કદાગ્રહ, મતમતાંતર, વિશ્વાસઘાત અને અસત્‌વચન એ આદિનો તિરસ્કાર થાય, અર્થાત્ તેને ગ્રહણ કરવા નહીં, મતનો આગ્રહ મૂકી દેવો. આત્માનો ધર્મ આત્મામાં છે. આત્મત્વપ્રાપ્તપુરુષનો બોધેલો ધર્મ આત્મતામાર્ગરૂપ હોય છે. બાકીના માર્ગના મતમાં પડવું નહીં.

૩. આટલું થતાં છતાં જે જીવથી સત્સંગ થયા પછી કદાગ્રહ, મતમતાંતરાદિ દોષ ન મૂકી શકાતો હોય તો પછી તેણે છૂટવાની આશા કરવી નહીં. અમે પોતે કોઇને આદેશવાત એટલે આમ કરવું એમ કહેતા નથી. વારંવાર પૂછો તોપણ તે સ્મૃતિમાં હોય છે. અમારા સંગમાં આવેલા કોઈ જીવોને હજુસુધી અમે એમ જણાવ્યું નથી કે આમ વર્તો, કે આમ કરો. માત્ર શિક્ષાબોધ તરીકે જણાવ્યું હશે.

૪. અમારો ઉદય એવો છે કે એવી ઉપદેશ વાત કરતાં વાણી પાછી ખેંચાઈ જાય છે. સાધારણ પ્રશ્ન પૂછે તો તેમાં વાણી પ્રકાશ કરે છે; અને ઉપદેશ વાતમાં તો વાણી પાછી ખેંચાઈ જાય છે, તેથી અમે એમ જાણીએ છીએ કે હજુ તેવો ઉદય નથી.

૫. પૂર્વે થઈ ગયેલા અનંત જ્ઞાનીઓ જો કે મહાજ્ઞાની થઈ ગયા છે પણ તેથી કંઈ જીવનો દોષ જાય નહીં. એટલે કે અત્યારે જીવમાં માન હોય તે પૂર્વે થઈ ગયેલા જ્ઞાની કહેવા આવે નહીં; પરંતુ હાલમાં જે પ્રત્યક્ષ જ્ઞાની બિરાજમાન હોય તે જ દોષને જણાવી કઢાવી શકે. જેમ દૂરના ક્ષીર સમુદ્રથી અત્રેના તૃષાતુરની તૃષા છીપે નહીં, પણ એક મીઠા પાણીનો કળશો અત્રે હોય તો તેથી તૃષા છીપે.

૬. જીવ પોતાની કલ્પનાથી કલ્પે કે ધ્યાનથી કલ્યાણ થાય કે સમાધિથી કે યોગથી કે આવા આવા પ્રકારથી, પણ તેથી જીવનું કંઈ કલ્યાણ થાય નહીં. જીવનું કલ્યાણ થવું તો જ્ઞાની-

પુરુષના લક્ષમાં હોય છે અને તે પરમ સત્સંગે કરી સમજી શકાય છે. માટે તેવા વિકલ્પ કરવા મૂકી દેવા.

૭. જીવે મુખ્યમાં મુખ્ય આ વાત વિશેષ ધ્યાન આપવા જેવી છે, કે સત્સંગ થયો હોય તો સત્સંગમાં સાંભળેલ શિક્ષા બોધ પરિણામ પામી સહેજે જીવમાં ઉત્પન્ન થયેલ કદાગ્રહાદિ દોષો તો છૂટી જવા જોઇએ કે જેથી સત્સંગનું અવર્ણવાદપણું બોલવાનો પ્રસંગ બીજા જીવોને આવે નહીં.

૮. જ્ઞાનીપુરુષે કહેવું બાકી નથી રાખ્યું; પણ જીવે કરવું બાકી રાખ્યું છે. એવો યોગાનુયોગ કોઇક જ વેળા ઉદયમાં આવે છે. તેવી વાંછાએ રહિત મહાત્માની ભક્તિ તો કેવળ કલ્યાણકારક જ નીવડે છે. પણ કોઇ વેળા તેવી વાંછા મહાત્માપ્રત્યે થઇ અને તેવી પ્રવૃત્તિ થઇ ચૂકી, તોપણ તે જ વાંછા જો અસત્પુરુષમાં કરી હોય અને જે ફળ થાય છે, તે કરતાં આનું ફળ જુદું થવાનો સંભવ છે. સત્પુરુષ પ્રત્યે તેવા કાળમાં જો નિઃશંકપણું રહ્યું હોય તો કાળે કરીને તેમની પાસેથી સન્માર્ગની પ્રાપ્તિ હોઇ શકે છે. એક પ્રકારે અમને પોતાને એ માટે બહુ શોચ રહેતો હતો; પણ તેનું કલ્યાણ વિચારીને શોચ વિસ્મરણ કર્યો છે.

૯. મન, વચન, કાયાના જોગમાંથી જેને કેવળીસ્વરૂપ ભાવ થતાં અહંભાવ મટી ગયો છે, એવા જે જ્ઞાનીપુરુષ, તેના પર ઉપશમરૂપ ચરણારવિંદ તેને નમસ્કાર કરી, વારંવાર તેને ચિંતવી, તે જ માર્ગમાં પ્રવૃત્તિની તમે ઇચ્છા કર્યા કરો એવો ઉપદેશ કરી આ પત્ર પૂરો કરું છઉં.

વિપરીત કાળમાં એકાકી હોવાથી ઉદાસ !!!

૨૭

ખંભાત. ભાદરવા. ૧૯૪૬

જ્ઞાની પ્રત્યે વિભ્રમ: જ્ઞાની, અજ્ઞાનીમાં ભેદ.

અનાદિકાળથી વિપર્યય બુદ્ધિ હોવાથી, અને કેટલીક જ્ઞાની-

પુરુષની ચેષ્ટા અજ્ઞાનીપુરુષના જેવી જ દેખાતી હોવાથી જ્ઞાનીપુરુષને વિષે વિભ્રમ બુદ્ધિ થઈ આવે છે, અથવા જીવથી જ્ઞાનીપુરુષ પ્રત્યે તે તે ચેષ્ટાનો વિકલ્પ આવ્યા કરે છે. બીજી બાજુએથી જ્ઞાનીપુરુષનો જો યથાર્થ નિશ્ચય થયો હોય તો કોઈ વિકલ્પને ઉત્પન્ન કરવાવાળી એવી જ્ઞાનીની ઉન્મત્તાદિ ભાવવાળી ચેષ્ટા પ્રત્યક્ષ દીઠામાં આવે તોપણ બીજી બાજુના નિશ્ચયના બળને લીધે તે ચેષ્ટા અવિકલ્પપણાને ભજે છે. અથવા જ્ઞાની પુરુષની ચેષ્ટાનું કોઈ અગમ્યપણું જ એવું છે કે અધૂરી અવસ્થાએ, કે અધૂરા નિશ્ચયે જીવને વિભ્રમ તથા વિકલ્પનું કારણ થાય છે, પણ વાસ્તવ્યપણે તથા પૂરા નિશ્ચયે તે વિભ્રમ અને વિકલ્પ ઉત્પન્ન થવા યોગ્ય નથી, માટે આ જીવનો અધૂરો જ્ઞાનીપુરુષ પ્રત્યેનો નિશ્ચય છે, એ જ આ જીવનો દોષ છે.

જ્ઞાનીપુરુષ બધી રીતે અજ્ઞાનીપુરુષથી ચેષ્ટાપણે સરખા હોય નહીં, અને જો હોય તો પછી જ્ઞાની નથી એવો નિશ્ચય કરવો તે યથાર્થ કારણ છે, તથાપિ જ્ઞાની અને અજ્ઞાની પુરુષમાં કોઈ એવાં વિલક્ષણ કારણોનો ભેદ છે, કે જેથી જ્ઞાનીનું અજ્ઞાનીનું એકપણું કોઈ પ્રકારે થાય નહીં. અજ્ઞાની છતાં જ્ઞાનીનું સ્વરૂપ જે જીવ મનાવતો હોય તે તે વિલક્ષણપણાદ્વારાએ નિશ્ચયમાં આવે છે; માટે જ્ઞાનીપુરુષનું જે વિલક્ષણપણું છે તેનો પ્રથમ નિશ્ચય વિચારવા યોગ્ય છે. અને જો તેવાં વિલક્ષણ કારણનું સ્વરૂપ જાણી જ્ઞાનીનો નિશ્ચય થાય છે, તો પછી અજ્ઞાની જેવી કવચિત્ જે જે જ્ઞાની પુરુષની ચેષ્ટા જોવામાં આવે છે તેને વિષે નિર્વિકલ્પપણું પ્રાપ્ત હોય છે, તેમ નહીં તો જ્ઞાનીપુરુષની તે ચેષ્ટા તેને વિશેષ ભક્તિ અને સ્નેહનું કારણ થાય છે.

પ્રત્યેક જીવ, એટલે જ્ઞાની અજ્ઞાની જો બધી અવસ્થામાં સરખા જ હોય તો પછી જ્ઞાની અજ્ઞાની એ નામ માત્ર થાય છે;

પણ તેમ હોવા યોગ્ય નથી. જ્ઞાનીપુરુષ અને અજ્ઞાનીપુરુષને વિષે અવશ્ય વિલક્ષણપણું હોવા યોગ્ય છે. જે વિલક્ષણપણું યથાર્થ નિશ્ચય થયે જીવને સમજવામાં આવે છે, જેનું કંઈક સ્વરૂપ અત્રે જણાવવા યોગ્ય છે. જ્ઞાનીપુરુષ અને અજ્ઞાનીપુરુષનું વિલક્ષણપણું મુમુક્ષુ જીવને તેમની એટલે જ્ઞાની અજ્ઞાની પુરુષની દશાદ્વારા સમજાય છે. તે દશાનું વિલક્ષણપણું જે પ્રકારે થાય છે, તે જણાવવા યોગ્ય છે. એક તો મૂળદશા, અને બીજી ઉત્તરદશા એવા બે ભાગ જીવની દશાના થઈ શકે છે.

૨૮

મુંબઈ. ફાગણ ૧૯૫૦.

પ્રતિકૂળ સંજોગોથી સંસાર તરવામાં અનુકૂળતા.

મુમુક્ષુજીવને આ કાળને વિષે સંસારની પ્રતિકૂળ દશાઓ પ્રાપ્ત થવી તે તેને સંસારથી તરવા બરાબર છે. અનંતકાળથી અભ્યાસેલો એવો આ સંસાર સ્પષ્ટ વિચારવાનો વખત પ્રતિકૂળ પ્રસંગે વિશેષે હોય છે, એ વાત નિશ્ચય કરવા યોગ્ય છે.

પ્રતિકૂળ પ્રસંગ જો સમતાએ વેદવામાં આવે તો જીવને નિર્વાણ સમીપનું સાધન છે.

વ્યવહારિક પ્રસંગોનું નિત્ય ચિત્રવિચિત્રપણું છે. માત્ર કલ્પનાએ તેમાં સુખ અને કલ્પનાએ દુઃખ એવી તેની સ્થિતિ છે. અનુકૂળ કલ્પનાએ તે અનુકૂળ ભાસે છે; પ્રતિકૂળ કલ્પનાએ તે પ્રતિકૂળ ભાસે છે; અને જ્ઞાનીપુરુષોએ તે બેય કલ્પના કરવાની ના કહી છે. વિચારવાનને શોક ઘટે નહીં એમ શ્રી તીર્થંકર કહેતા હતા.

૨૯

મુંબઈ. ચૈત્ર. શુદ. ૧૯૫૦.

કર્મ નિવૃત્તિ મીમાંસાના બે પ્રકાર.

અત્રે હાલ કંઈક બાહ્ય ઉપાધિ ઓછી વર્તે છે. તમારા પત્રમાં પ્રશ્નો છે તેનું સમાધાન નીચે લખ્યાથી વિચારશો.

પૂર્વ કર્મ બે પ્રકારનાં છે. અથવા જીવથી જે જે કર્મ કરાય

છે. તે બે પ્રકારથી કરાય છે. એક પ્રકારનાં કર્મ એવાં છે, કે જે પ્રકારે કાળાદિ તેની સ્થિતિ છે તેજ પ્રકારે તે ભોગવી શકાય. બીજો પ્રકાર એવો છે કે જ્ઞાનથી, વિચારથી કેટલાંક કર્મ નિવૃત્ત થાય. જ્ઞાન થવા છતાં પણ જે પ્રકારનાં કર્મ અવશ્ય ભોગવવાં યોગ્ય છે તે પ્રથમ પ્રકારનાં કર્મ કહ્યાં છે; અને જે જ્ઞાનથી ટળી શકે છે તે બીજાં પ્રકારનાં કર્મ કહ્યાં છે.

કેવળજ્ઞાન ઉત્પન્ન થવા છતાં દેહનું રહેવું થાય છે, તે દેહનું રહેવું એ કેવળજ્ઞાનીની ઇચ્છાથી નથી, પણ પ્રારબ્ધથી છે. એટલું સંપૂર્ણ જ્ઞાનબળ છતાં પણ તે દેહસ્થિતિ વેદ્યા સિવાય કેવળજ્ઞાનીથી પણ છૂટી શકાય નહીં એવી સ્થિતિ છે. જોકે તેવા પ્રકારથી છૂટવા વિષે કોઇ જ્ઞાનીપુરુષ ઇચ્છા કરે નહીં તથાપિ અત્રે કહેવાનું એમ છે, કે જ્ઞાનીપુરુષને પણ તે કર્મ ભોગવવાં યોગ્ય છે; તેમજ અંતરાયાદિ અમુક કર્મની વ્યવસ્થા એવી છે, કે તે જ્ઞાની પુરુષને પણ ભોગવવાં યોગ્ય છે; અર્થાત્ જ્ઞાનીપુરુષ પણ તે કર્મ ભોગવ્યાં વિના નિવૃત્ત કરી શકે નહીં. સર્વ પ્રકારનાં કર્મ એવાં છે, કે તે અફળ હોય નહીં; માત્ર તેની નિવૃત્તિના પ્રકારમાં ફેર છે.

એક, જે પ્રકારે સ્થિતિ વગેરે બાંધ્યું છે, તે જ પ્રકારે ભોગવવાં યોગ્ય હોય છે, બીજાં જીવનાં જ્ઞાનાદિ પુરુષાર્થધર્મે નિવૃત્ત થાય એવાં હોય છે. જ્ઞાનાદિ પુરુષાર્થધર્મે નિવૃત્ત થાય એવાં કર્મની નિવૃત્તિ જ્ઞાનીપુરુષ પણ કરે છે; પણ ભોગવવાં યોગ્ય કર્મને જ્ઞાનીપુરુષ સિદ્ધિઆદિ પ્રયત્ને કરી નિવૃત્ત કરવાની ઇચ્છા કરે નહીં એ સંભવિત છે.

કર્મને યથાયોગ્યપણે ભોગવવાં વિષે જ્ઞાની પુરુષને સંકોચ હોતો નથી. કોઈ અજ્ઞાનદશા છતાં પોતાવિષે જ્ઞાનદશા સમજનાર જીવ કદાપિ ભોગવવાં યોગ્ય કર્મ ભોગવવાવિષે ન ઇચ્છે તો

પણ ભોગવ્યેજ છૂટકો થાય એવી નીતિ છે. જીવનું કરેલું જો વગર ભોગવ્યે અફળ જતું હોય તો પછી બંધ મોક્ષની વ્યવસ્થા ક્યાંથી હોઇ શકે?

વેદનાદિ કર્મ હોય તે ભોગવવા વિષે અમને નિરિચ્છા થતી નથી. જો નિરિચ્છા થતી હોય, તો ચિત્તમાં ખેદ થાય કે જીવને દેહાભિમાન છે તેથી ઉપાર્જિત કર્મ ભોગવતાં ખેદ થાય છે, અને તેથી નિરિચ્છા થાય છે.

મંત્રાદિથી, સિદ્ધિથી અને બીજાં તેવાં અમુક કારણોથી અમુક ચમત્કાર થઇ શકવા અસંભવિત નથી. તથાપિ ઉપર જેમ અમે જણાવ્યાં તેમ ભોગવવાં યોગ્ય એવાં નિકાચિતકર્મ તે તે-માંના કોઇ પ્રકારે મટી શકે નહીં; અમુક શિથિલ કર્મની ક્વચિત્ નિવૃત્તિ થાય છે. પણ તે કંઇ ઉપાર્જિત કરનારે વેદ્યાવિના નિ-વૃત્ત થાય છે એમ નહીં; આકારફેરથી તે કર્મનું વેદવું થાય છે.

કોઇ એક એવું શિથિલ કર્મ છે, કે જેમાં અમુક વખત ચિ-ત્તની સ્થિરતા રહે તો તે નિવૃત્ત થાય. તેવું કર્મ તે મંત્રાદિમાં સ્થિરતાના યોગે નિવૃત્ત થાય, એ સંભવિત છે. અથવા કોઇપાસે કોઇ પૂર્વ લાભનો કોઇ એવો બંધ છે, કે જે માત્ર તેની થોડી કૃપાથી ફળીભૂત થઇ આવે; એ પણ એક સિદ્ધિ જેવું છે. તેમ અમુક મંત્રાદિના પ્રયત્નમાં હોય અને અમુક પૂર્વાંતરાય ત્રુટવાનો પ્રસંગ સમીપવર્તી હોય, તોપણ કાર્ય સિદ્ધિ મંત્રાદિથી થઇ ગણાય. પણ એ વાતમાં કંઇ સહેજ પણ ચિત્ત થવાનું કારણ નથી. નિષ્ફળ વાર્તા છે. આત્માને કલ્યાણ સંબંધનો એમાં કોઇ મુખ્ય પ્રસંગ નથી. મુખ્ય પ્રસંગ, વિસ્મૃતિનો હેતુ એવી કથા થાય છે; માટે તે પ્રકારના વિચારનો કે શોધનો નિર્ધાર લેવાની ઇચ્છા કરવા કરતાં ત્યાગી દેવી સારી છે; અને તે ત્યાગ્યે સહેજે નિર્ધાર થાય છે.

આત્મામાં વિશેષ આકુળતા ન થાય તેમ રાખશો. જે થવા-યોગ્ય હશે તે થઈ રહેશે, અને આકુળતા કરતાં પણ જે થવા-યોગ્ય હશે તે થશે, તેની સાથે આત્મા પણ અપરાધી થશે.

૩૦

મુંબઈ. ચૈત્ર વદ. ૧૨ ૧૯૫૦.

વ્યવહારમાં નીતિ એ જ પાયો.

જે મુમુક્ષુ જીવ ગૃહસ્થ વ્યવહારમાં વર્તતા હોય, તેણે તો અખંડ નીતિનું મૂળ પ્રથમ આત્મામાં સ્થાપવું જોઇએ. નહીં તો ઉપદેશાદિનું નિષ્ફળપણું થાય છે.

દ્રવ્યાદિ ઉત્પન્ન કરવા આદિમાં સાંગોપાંગ ન્યાયસંપન્ન રહેવું તેનું નામ નીતિ છે. એ નીતિ મૂકતાં પ્રાણ જાય એવી દશા આવ્યે ત્યાગ, વૈરાગ્ય ખરા સ્વરૂપમાં પ્રગટે છે. અને તેજ જીવને સત્પુરુષનાં વચનનું તથા આજ્ઞાધર્મનું અદ્‌ભુત સામર્થ્ય, મહાત્મ્ય અને રહસ્ય સમજાય છે; અને સર્વ વૃત્તિઓ નિજપણે વર્તવાનો માર્ગ સ્પષ્ટ સિદ્ધ થાય છે.

દેશ, કાળ, સંગ આદિનો વિપરીત યોગ ઘણું કરીને વર્તે છે. માટે વારંવાર, પળેપળે તથા કાર્યે કાર્યે સાવચેતીથી નીતિ આદિ ધર્મોમાં વર્તવું ઘટે છે. જે જીવ કલ્યાણની આકાંક્ષા રાખે છે અને પ્રત્યક્ષ સત્પુરુષનો નિશ્ચય છે, તેને પ્રથમ ભૂમિકામાં એ નીતિ પરમ આધાર છે. જે જીવ સત્પુરુષનો નિશ્ચય થયો છે એમ માને છે, તેને વિષે ઉપર જે કહી નીતિ તેનું બળવાનપણું ન હોય અને કલ્યાણની યાચના કરે તથા વાર્તા કરે તો એ નિશ્ચય માત્ર સત્પુરુષને વંચવા બરોબર છે. જો કે સત્પુરુષ તો નિરાકાંક્ષી છે એટલે તેને છેતરાવાપણું કંઈ છે નહીં, પણ એવા પ્રકારે પ્રવર્તતા જીવ તે અપરાધ યોગ્ય થાય છે.

આ વાતપર વારંવાર મુમુક્ષુઓએ લક્ષ કર્તવ્ય છે,

કઠણ વાત છે માટે ન બને, એ કલ્પના મુમુક્ષુને અહિતકારી છે અને છોડી દેવી યોગ્ય છે.

૩૧

મોહમયિ. અશાડ શુદ ૬ રવિ. ૧૯૫૦.

જીવ–કાયાનો કર્મથી સંબંધ

જીવ, કાયા પદાર્થપણે જુદાં છે, પણ સંબંધપણે સહચારી છે, કે જ્યાંસુધી તે દેહથી જીવને કર્મનો ભોગ છે. શ્રી જિને જીવ અને કર્મનો ક્ષીર અને નીરની પેઠે સંબંધ કહ્યો છે. તેનો હેતુ પણ એ જ છે કે ક્ષીર અને નીર એકત્ર થયાં સ્પષ્ટ દેખાય છે. છતાં પરમાર્થે તે જુદાં છે, પદાર્થપણે ભિન્ન છે, અગ્નિપ્રયોગે તે પાછાં સ્પષ્ટ જુદાં પડે છે; તેમજ જીવ અને કર્મનો સંબંધ છે. કર્મનો મુખ્ય આકાર કોઈ પ્રકારે દેહ છે. અને જીવ ઇંદ્રિયાદિદ્વારા ક્રિયા કરતો જાણી જીવ છે એમ સામાન્યપણે કહેવાય છે, પણ જ્ઞાનદશા આવ્યા વિના જીવ કાયાનું જે સ્પષ્ટ જુદાપણું છે, તે જીવને ભાસ્યામાં આવતું નથી, તથાપિ ક્ષીરનીરવત્ જુદાપણું છે. જ્ઞાનસંસ્કારે તે જુદાપણું સાવ સ્પષ્ટ વર્તે છે. હવે ત્યાં એમ પ્રશ્ન કર્યું છે, કે જો જ્ઞાને કરી જીવ ને કાયા જુદાં જાણ્યાં છે તો પછી વેદનાનું વેદવું અને માનવું શાથી થાય છે? તે પછી થવું ન જોઇએ એ પ્રશ્ન જો કે થાય છે; તથાપિ તેનુ સમાધાન આ પ્રકારે છે.

સૂર્યથી તપેલા એવા પથ્થર તે સૂર્યના અસ્ત થયા પછી પણ અમુક વખતસુધી તપ્યા રહે છે, અને પછી સ્વરૂપને ભજે છે, તેમ પૂર્વના અજ્ઞાન સંસ્કારથી ઉપાર્જિત કરેલા એવા વેદનાદિ તાપ તેનો આ જીવને સંબંધ છે. જ્ઞાનયોગનો કોઈ હેતુ થયો તો પછી અજ્ઞાન નાશ પામે છે, અને તેથી ઉત્પન્ન થનારૂં એવું ભાવીકર્મ નાશ પામે છે, પણ તે અજ્ઞાનથી ઉત્પન્ન થયેલું એવું વેદનીયકર્મ તે અજ્ઞાનના સૂર્યની પેઠે અસ્ત થયા પછી પથ્થરરૂપ એવા આ જીવને સંબંધમાં છે; જે આયુષ્યકર્મના નાશથી નાશ પામે છે. ભેદ એટલો છે કે જ્ઞાનીપુરૂષને કાયાને વિષે આત્મ-

બુદ્ધિ થતી નથી, અને આત્માને વિષે કાયાબુદ્ધિ થતી નથી, બેય સ્પષ્ટ ભિન્ન તેના જ્ઞાનમા વર્તે છે માત્ર પૂર્વ સબધ, જેમ પથ્થરને સૂર્યના તાપનો પ્રસગ છે તેની પેઠે હોવાથી વેદનીયકર્મ આયુપ્ પૂર્ણસુધી અવિષમ ભાવે વેદવુ થાય છે, પણ તે વેદના વેદતા જીવને સ્વરૂપજ્ઞાનનો ભગ થતો નથી અથવા જો થાય છ તો તે જીવને તેવુ જીવને સ્વરૂપજ્ઞાન સભવતુ નથી આત્મજ્ઞાન હોવાથી પૂર્વોપાર્જિત વેદનીયકર્મ નાશ જ પામે એવો નિયમ નથી તે તેની સ્થિતિએ નાશ પામે વળી તે કર્મ જ્ઞાનને આવરણ કરનારૂ નથી, અવ્યાબાધપણાને આવરણરૂપ છે, અથવા ત્યાસુધી સપૂર્ણ અવ્યાબાધપણુ પ્રગટતુ નથી, પણ સપૂર્ણ જ્ઞાન સાથે તેને વિરોધ નથી સપૂર્ણ જ્ઞાનીને આત્મા અવ્યાબાધ છે એવો નિજરૂપ અનુભવ વર્તે છે તથાપિ સબધપણે જોતા તેનુ અવ્યાબાધપણુ વેદનીય કર્મથી અમુક ભાવે રોકાયેલ છે જો કે તે કર્મમા જ્ઞાનીને આત્મબુદ્ધિ નહી હોવાથી અવ્યાબાધ ગુણને પણ માત્ર સબધ આવરણ છે, સાક્ષાત્ આવરણ નથી

વેદના વેદતા જીવને કઈપણ વિષમભાવ થવો તે અજ્ઞાનનુ લક્ષણ છે, પણ વેદના છે તે અજ્ઞાનનુ લક્ષણ નથી, પૂર્વોપાર્જિત અજ્ઞાનનુ ફળ છે વર્તમાનમા તે માત્ર પ્રારબ્ધરૂપ છે, તેને વેદતા જ્ઞાનીને અવિષમપણુ છે, એટલે જીવ ને કાયા જુદા છ, એવો જે જ્ઞાનયોગ તે જ્ઞાની પુરુષનો અબાધ જ રહે છે માત્ર વિષમભાવરહિતપણુ છે એ પ્રકાર જ્ઞાનને અવ્યાબાધ છે વિષમભાવ છે તે જ્ઞાનને બાધકારક છે દેહમા દેહબુદ્ધિ અને આત્મામા આત્મબુદ્ધિ, દેહથી ઉદાસીનતા અને આત્મામા સ્થિતિ છે, એવા જ્ઞાની પુરુષનો વેદના ઉદય તે પ્રારબ્ધ વેદવારૂપ છે. નવા કર્મનો હેતુ નથી

આત્મા અને પરમાત્મામાં ભેદ.

બીજુ પ્રશ્ન —પરમાત્મસ્વરૂપ સર્વ ઠેકાણે સરખુ છે, સિદ્ધ

અને સસારી જીવ સરખા છે, ત્યારે સિદ્ધની સ્તુતિ કરતા કઈ બાધ છે કે કેમ ? એ પ્રકારનુ છે, પરમાત્મસ્વરૂપ પ્રથમ વિચારવા યોગ્ય છે વ્યાપકપણે પરમાત્મસ્વરૂપ સર્વત્ર છે કે કેમ ? તે વાત વિચારવા યોગ્ય છે

સિદ્ધ અને સસારી જીવો એ સમ સત્તાવાનસ્વરૂપે છે એ નિશ્ચય, જ્ઞાની પુરુષોએ કર્યો છે તે યથાર્થ છે તથાપિ ભેદ એટલો છે કે સિદ્ધને વિષે તે સત્તા પ્રગટપણે છે, સસારી જીવને વિષે તે સત્તા સત્તાપણે છે જેમ દીવાને વિષે અગ્નિ પ્રગટ છે અને ચકમકને વિષે અગ્નિ સત્તાપણે છે તે પ્રકારે દીવાને વિષે અને ચકમકને વિષે જે અગ્નિ છે તે અગ્નિપણે સમ છે, વ્યક્તિ (પ્રગટતા) અને શક્તિ (સત્તા) પણે ભેદ છે, પણ વસ્તુની જાતિપણે ભેદ નથી, તે પ્રકારે સિદ્ધના જીવને વિષે જે ચેતનસત્તા છે તે જ સૌ સસારી જીવને વિષે છે ભેદ માત્ર પ્રગટ–અપ્રગટપણાનો છે જેને તે ચેતન સત્તા પ્રગટી નથી એવા સસારી જીવને તે સત્તા પ્રગટવાનો હેતુ પ્રગટ સત્તા જેને વિષે છે એવા સિદ્ધ ભગવતનુ સ્વરૂપ તે વિચારવા યોગ્ય છે, ધ્યાન કરવા યોગ્ય છે, સ્તુતિ કરવા યોગ્ય છે, કેમકે તેથી આત્મા નિજસ્વરૂપનો વિચાર, ધ્યાન, સ્તુતિ કરવાનો પ્રકાર થાય છે, કે જે કર્તવ્ય છે સિદ્ધસ્વરૂપ જેવુ આત્મસ્વરૂપ છે એવુ વિચારીને અને આ આત્માને વિષે તેનુ વર્તમાનમા અપ્રગટપણુ છે તેનો અભાવ કરવા તે સિદ્ધસ્વરૂપનો વિચાર, ધ્યાન, સ્તુતિ ઘટે છે. એ પ્રકાર જાણી સિદ્ધની સ્તુતિ કરતા કઈ બાધ જણાતો નથી આત્મસ્વરૂપમા જગત્ નથી, એવી વેદાતે વાત કહી છે અથવા એમ ઘટે છે, પણ બાહ્ય જગત્ નથી એવો અર્થ માત્ર જીવને ઉપશમ થવા અર્થે માનવો યોગ્ય ગણાય,

એમ એ ત્રણ પ્રશ્નોનુ સક્ષેપ સમાધાન લખ્યુ છે, તે વિશેષ કરી

વિચારશો. વિશેષ કંઈ સમાધાન જાણવા ઇચ્છા થાય તે લખશો.

જેમ વૈરાગ્ય ઉપશમનું વર્ધમાનપણું થાય તેમ હાલ તો કર્ત્તવ્ય છે.

જૈન જેને સર્વપ્રકાશતા કહે છે તેને વેદાંત સર્વ વ્યાપકતા કહે છે.

૩૨

મુંબાઈ. અષાડ શુદ ૯ રવિ. ૧૯૫૦.

વૃત્તિનું ઉપશમન અને નિવર્ત્તન કર્ત્તવ્ય.

બંધવૃત્તિઓને ઉપશમાવવાનો તથા નિવૃત્તાવવાનો જીવને અભ્યાસ, સતત અભ્યાસ કર્ત્તવ્ય છે. કારણ કે વિના વિચારે, વિના પ્રયાસે તે વૃત્તિઓનું ઉપશમવું અથવા નિવૃત્તવું કેવા પ્રકારથી થાય? કારણ વિના કોઈ કાર્ય સંભવતું નથી. તો આ જીવે તે વૃત્તિઓનાં ઉપશમન કે નિવર્ત્તનનો કોઈ ઉપાય કર્યો ન હોય એટલે તેનો અભાવ ન થાય એ સ્પષ્ટ સંભવરૂપ છે. ઘણીવાર પૂર્વકાળે વૃત્તિયોના ઉપશમનનું તથા નિવર્ત્તનનું જીવે અભિમાન કર્યું છે, પણ તેવું કાંઈ સાધન કર્યું નથી, અને હજુસુધી તે પ્રકારમાં જીવ કંઈ ઠેકાણું કરતો નથી, અર્થાત્ હજુ તેને તે અભ્યાસમાં કંઈ રસ દેખાતો નથી; તેમ કડવાસ લાગતાં છતાં તે કડવાસ ઉપર પગ દઈ આ જીવ ઉપશમન નિવર્ત્તનમાં પ્રવેશ કરતો નથી. આ વાત વારંવાર આ દુષ્ટ પરિણામી જીવે વિચારવા યોગ્ય છે; વિસર્જન કરવા યોગ્ય કોઈ રીતે નથી.

પુત્રાદિ સંપત્તિમાં જે પ્રકારે આ જીવને મોહ થાય છે તે પ્રકાર કેવળ નીરસ અને નિંદવા યોગ્ય છે. જરાય જીવ જો વિચાર કરે તો સ્પષ્ટ દેખાય એવું છે કે કોઇને વિષે પુત્રપણું ભાવી આ જીવે માઠું કર્યામાં મણા રાખી નથી, અને કોઇને વિષે પિતાપણું માનીને પણ તેમજ કર્યું છે, અને કોઈ હજુસુધી તો પિતા-પુત્ર થઈ શક્યા દીઠા નથી. સૌ કહેતા આવે છે કે આનો આ પુત્ર અથવા આનો આ પિતા, પણ વિચારતાં આ વાત કોઈ પણ

કાળે ન બની શકે તેવી સ્પષ્ટ લાગે છે. અનુત્પન્ન એવો આ જીવ તેને પુત્રપણે ગણવો, તે ગણાવવાનું ચિત્ત રહેવું એ સૌ જીવની મૂઢતા છે. અને તે મૂઢતા કોઈપણ પ્રકારે સત્સંગની ઇચ્છાવાળા જીવને ઘટતી નથી.

જે મોહાદિ પ્રકાર વિષે તમે લખ્યું તે બન્નેને ભ્રમણાનો હેતુ છે. અત્યંત વિટંબણાનો હેતુ છે.જ્ઞાની પુરુષ પણ એમ વર્ત્તે તો જ્ઞાન ઉપર પગ મૂકવા જેવું છે, અને સર્વ પ્રકારે અજ્ઞાનનિદ્રાનો તે હેતુ છે. એ પ્રકારને વિચારે બન્નેને સીધા ભાવ કર્ત્તવ્ય છે. આ વાત અલ્પકાળમાં ચેતવા યોગ્ય છે.

જેટલો બને તેટલો તમે કે બીજા તમ સંબંધી સત્સંગી નિવૃત્તિનો અવકાશ લેશો તે જ જીવને હિતકારી છે.

૩૩

મોહમયિ. અશાડ શુદ ૬ રવિ. ૧૯૫૦.

જ્ઞાનીની આજ્ઞાનું આરાધન એ સિદ્ધિનો ઉપાય.

જે જે સાધન આ જીવે પૂર્વ કાળે કર્યાં છે, તે તે સાધન જ્ઞાનીપુરુષની આજ્ઞાથી થયાં જણાતાં નથી, એ વાત અંદેશા-રહિત લાગે છે. જો એમ થયું હોય તો જીવને સંસાર પરિભ્રમણ હોય નહીં. **જ્ઞાની પુરુષની આજ્ઞા છે તે ભવમાં જવાને આડા પ્રતિબંધ જેવી છે.** કારણ જેને આત્માર્થ સિવાય બીજો કોઈ અર્થ નથી અને આત્માર્થ પણ સાધી પ્રારબ્ધવશાત્ જેનો દેહ છે, એવા જ્ઞાની પુરુષની આજ્ઞા તે ફક્ત આત્માર્થમાં જ સામા જીવને પ્રેરે છે. અને આ જીવે તો પૂર્વકાળે કંઈ આત્માર્થ જાણ્યો નથી, ઉલટો આત્માર્થ વિસ્મરણપણે ચાલ્યો આવ્યો છે. તે પોતાની કલ્પના કરી સાધન કરે તેથી આત્માર્થ ન થાય, અને ઉલટું આત્માર્થ સાધું છઉં એવું દુષ્ટ અભિમાન ઉત્પન્ન થાય કે જે જીવને સંસારનો મુખ્ય હેતુ છે.

જે વાત સ્વપ્ને પણ આવતી નથી, તે જીવ માત્ર અમસ્થી કલ્પનાથી સાક્ષાત્કાર જેવી ગણે તો તેથી કલ્યાણ ન થઈ શકે. તેમ આ જીવ પૂર્વકાળથી અંધ ચાલ્યો આવતાં છતાં પોતાની કલ્પનાએ આત્માર્થ માને તો તેમાં સફળપણું ન હોય એ સાવ સમજી શકાય એવો પ્રકાર છે.

એટલે એમ તો જણાય છે કે જીવના પૂર્વકાળનાં બધાં માઠાં સાધન, કલ્પિત સાધન મટવાં અપૂર્વજ્ઞાન સિવાય બીજો કોઈ ઉપાય નથી, અને તે અપૂર્વ વિચારવિના ઉત્પન્ન થવા સંભવ નથી, અને તે અપૂર્વ વિચાર અપૂર્વ પુરુષનાં આરાધનવિના બીજા કયા પ્રકારે જીવને પ્રાપ્ત થાય એ વિચારતાં એમ જ સિદ્ધાંત થાય છે;–**જ્ઞાનીપુરૂષની આજ્ઞાનું આરાધન એ સિદ્ધપદનો સર્વ શ્રેષ્ઠ ઉપાય છે.** અને એ વાત જ્યારે જીવથી મનાય છે, ત્યારથી જ બીજા દોષનું ઉપશમવું નિવૃત્તવું શરૂ થાય છે.

જીવનું કર્મ બંધન અનાદિનું હોય તો મોક્ષ ક્યારે ?

શ્રી જિને આ જીવના અજ્ઞાનની જે જે વ્યાખ્યા કહી છે, તેમાં સમયે સમયે તેને અનંત કર્મનો વ્યવસાયી કહ્યો છે અને અનાદિ કાળથી અનંત કર્મનો બંધ કરતો આવ્યો છે, એમ કહ્યું છે. તે વાત તો યથાર્થ છે. પણ ત્યાં આપને એક પ્રશ્ન થયું કે તો તેવા અનંત કર્મ નિવૃત્ત કરવાનું બળવાન સાધન ગમે તેવું હોય તે પણ અનંત કાળને પ્રયોજને પણ તે પાર પડે નહીં. જો કે કેવળ એમ હોય તો તમને લાગ્યું તેમ સંભવે છે. તથાપિ જિને પ્રવાહથી જીવને અનંત કર્મનો કર્તા કહ્યો છે, અનંત કાળથી કર્મનો કર્તા તે ચાલ્યો આવે છે એમ કહ્યું છે; પણ સમયે સમયે અનંતકાળ ભોગવવાં પડે એવાં કર્મ તે આગામિકાળ માટે ઉપાર્જન કરે છે એમ કહ્યું નથી. કોઈ જીવ આશ્રયી એ વાત દૂર રાખી, વિચારવા જતાં એમ કહ્યું છે કે સર્વ

કર્મનું મૂળ એવું જે અજ્ઞાન મોહ પરિણામ તે હજુ જીવમાં એવું ને એવું ચાલ્યું આવે છે કે જે પરિણામથી અનંતકાળ તેને ભ્રમણ થયું છે. અને જે પરિણામ વર્ત્યા કરે તો હજુ પણ એમ ને એમ અનંતકાળ પરિભ્રમણ થાય. અગ્નિના એક તણખાને વિષે આખો લોક સળગાવી શકાય એટલો ઐશ્વર્ય ગુણ છે; તથાપિ તેને જેવો જેવો યોગ થાય છે તેવો તેવો તેનો ગુણ ફળવાન થાય છે. તેમ અજ્ઞાન પરિણામને વિષે અનાદિ કાળથી જીવનું રખડવું થયું છે. તેમ હજુ અનંત કાળ પણ ચૌદ રાજ લોકમાં પ્રદેશે પ્રદેશે અનંત જન્મમરણ તે પરિણામથી હજુ સંભવે, તથાપિ જેમ તણખાનો અગ્નિ યોગવશ છે, તેમ અજ્ઞાનનાં કર્મ પરિણામની પણ અમુક પ્રકૃતિ છે. ઉત્કૃષ્ટમાં ઉત્કૃષ્ટ એક જીવને મોહનીય કર્મનું બંધન થાય તો સીતેર કોડાકોડીનું થાય, એમ જિને કહ્યું છે, તેનો હેતુ સ્પષ્ટ છે કે જો અનંતકાળનું બંધન થતું હોય તો પછી જીવનો મોક્ષ ન થાય. એ બંધ હજુ નિવૃત્ત ન થયો હોય પણ લગભગ નિવૃત્તવા આવ્યો હોય ત્યાં વખતે બીજી તેવી સ્થિતિનો સંભવ હોય, પણ એવાં મોહનીય કર્મ કે જેની કાળ સ્થિતિ ઉપર કહી છે, તેવાં એક વખતે ઘણા બાંધે એમ ન બને. અનુક્રમે હજુ તે કર્મથી નિવૃત્ત થવા પ્રથમ બીજું તે જ સ્થિતિનું બાંધે, તેમ બીજું નિવૃત્ત થતાં પ્રથમ ત્રીજું બાંધે; પણ બીજું, ત્રીજું, ચોથું, પાંચમું, છઠ્ઠું એમ સૌ એક મોહનીય કર્મનાં સંબંધમાં તે જ સ્થિતિનું બાંધ્યા કરે એમ બને નહીં. કારણ કે જીવને એટલો અવકાશ નથી. મોહનીય કર્મની એ પ્રકારે સ્થિતિ છે, તેમ આયુષ્ કર્મની સ્થિતિ શ્રી જિને એમ કહી છે કે એક જીવ એક દેહમાં વર્ત્તતાં તે દેહનું જેટલું આયુષ્ય છે તેટલાના, ત્રણ ભાગમાંનાં બે ભાગ વ્યતીત થયે આવતા ભવનું આયુષ્ય જીવ બાંધે, તે પ્રથમ બાંધે નહીં,

અને એક ભવમાં આગામિક કાળના બે ભવનું આયુષ્ય બાંધે નહીં, એવી સ્થિતિ છે. અર્થાત્ જીવને અજ્ઞાન ભાવથી કર્મ સંબંધ ચાલ્યો આવે છે. તથાપિ તે તે કર્મોની સ્થિતિ ગમે તેટલી વિટંબનારૂપ છતાં, અનંત દુઃખ ભવનો હેતુ છતાં પણ જેમાં જેમાં જીવ તેથી નિવૃત્ત થાય એટલો અમુક પ્રકાર બાધ કરતાં સાવ અવકાશ છે. આ પ્રકાર જિને ઘણો સૂક્ષ્મપણે કહ્યો છે તે વિચારવા યોગ્ય છે. **જેમાં જીવને મોક્ષનો અવકાશ કહી કર્મબંધ કહ્યો છે.** આ વાર્ત્તા સંક્ષેપમાં આપને લખી છે. તે ફરીફરી વિચારવાથી કેટલુંક સમાધાન થશે. અને ક્રમે કરી કે સમાગમે કરી તેનું સાવ સમાધાન થશે.

કામજયનો ઉપાય–સત્સંગ.

સત્સંગ છે તે કામ બાળવાનો બળવાન ઉપાય છે. સર્વ જ્ઞાનીપુરુષે કામનું જીતવું તે અત્યંત દુષ્કર કહ્યું છે, તે સાવ સિદ્ધ છે; અને જેમ જેમ જ્ઞાનીના વચનનું અવગાહન થાય છે, તેમ તેમ કંઈક કંઈક કરી પાછા હઠતાં અનુક્રમે જીવનું વીર્ય બળવાન થઈ કામનું સામર્થ્ય જીવથી નાશ કરાય છે; કામનું સ્વરૂપ જ જ્ઞાનીપુરુષનાં વચન સાંભળી જીવે જાણ્યું નથી. અને જો જાણ્યું હોત તો તેને વિષે સાવ નીરસતા થઈ હોત.

નમો જિણાણં જિદભવાણં.

જેની પ્રત્યક્ષ દશા જ બોધરૂપ છે તે મહા પુરુષને ધન્ય છે. જે મતભેદે આ જીવ ગ્રહાયો છે તે જ મતભેદ જ તેના સ્વરૂપને મુખ્ય આવરણ છે.

વીતરાગ પુરુષના સમાગમવિના, ઉપાસનાવિના, આ જીવને મુમુક્ષુતા કેમ ઉત્પન્ન થાય? સમ્યગ્જ્ઞાન ક્યાંથી થાય? સમ્યગ્દર્શન ક્યાંથી થાય? સમ્યક્ચારિત્ર ક્યાંથી થાય? કેમકે એ ત્રણે વસ્તુ અન્ય સ્થાનકે હોતી નથી.

હે મુમુક્ષુ ! વીતરાગ પુરુષના અભાવ જેવો વર્ત્તમાનકાળ વર્ત્તે છે

વીતરાગ પદ વારંવાર વિચાર કરવા યોગ્ય છે, ઉપાસના કરવા યોગ્ય છે, ધ્યાન કરવા યોગ્ય છે.

૩૪

મુંબઈ. ભા. શુ. ૩ રવિ. ૧૯૫૦.

અનંતાનુબંધી ક્રોધ, માન, માયા લોભ

જીવને જ્ઞાનીપુરુષનું ઓળખાણ થયે તથાપ્રકારે અનંતાનુબંધી ક્રોધ, માન, માયા, લોભ મોળાં પડવાનો પ્રકાર બનવાયોગ્ય છે, કે જેમ બની અનુક્રમે તે પરિક્ષીણપણાંને પામે છે. સત્પુરુષનું ઓળખાણ જેમ જેમ જીવને થાય છે, તેમ તેમ મતાભિગ્રહ, દુરાગ્રહતાદિ ભાવ મોળા પડવા લાગે છે, અને પોતાના દોષ જોવાભણી ચિત્ત વળી આવે છે; વિકથાદિ ભાવમાં નીરસપણું લાગે છે કે જુગુપ્સા ઉત્પન્ન થાય છે; જીવને અનિત્યાદિ ભાવના ચિંતવવાપ્રત્યે બળવીર્ય સ્ફુરવા વિષે જે પ્રકારે જ્ઞાનીપુરુષ સમીપે સાંભળ્યું છે, તેથી પણ વિશેષ બળવાન પરિણામથી તે પંચ-વિષયાદિને વિષે અનિત્યાદિ ભાવ દૃઢ કરે છે.

અર્થાત્ સત્પુરુષ મળ્યે આ સત્પુરુષ છે એટલું જાણી, સત્પુરુષને જાણ્યા પ્રથમ જે આત્મા પંચવિષયાદિને વિષે રક્ત હતો તેમ રક્ત ત્યારપછી નથી રહેતો, અને અનુક્રમે તે રકતભાવ મોળો પડે એવા વૈરાગ્યમાં જીવ આવે છે. અથવા સત્પુરુષનો યોગ થયા પછી આત્મજ્ઞાન કંઈ દુર્લભ નથી, તથાપિ સત્પુરુષને વિષે તેના વચનને વિષે, તે વચનનાં આશયને વિષે પ્રીતિ ભક્તિ થાય નહી ત્યાં સુધી આત્મ વિચાર પણ જીવમાં ઉદય આવવાયોગ્ય નથી, અને સત્પુરુષનો જીવને યોગ થયો છે, એવું ખરેખરૂં તે જીવને ભાસ્યું છે, એમ પણ કહેવું કઠણ છે.

જીવને સત્પુરુષનો યોગ થયે તો એવી ભાવના થાય કે અ-ત્યારસુધી જે મારાં પ્રયત્ન કલ્યાણને અર્થે હતાં તે સૌ નિષ્ફળ હતાં, લક્ષવગરનાં બાણની પેઠે હતાં, પણ હવે સત્પુરુષનો અપૂર્વ યોગ થયો છે તો મારાં સર્વ સાધન સફળ થવાનો હેતુ છે, લોક પ્ર-સંગમાં જે નિષ્ફળ–નિર્લક્ષ સાધન કર્યાં તે પ્રકારે હવે સત્પુરુષને યોગે ન કરતાં જરૂર અંતરાત્મામાંવિચારીને, દૃઢ પરિણામ રાખી-ને જીવે આ યોગને, વચનને વિષે જાગૃત થવા યોગ્ય છે, જાગૃત રહેવા યોગ્ય છે. અને તે તે પ્રકાર ભાવી જીવને દૃઢ કરવો કે જેથી તેને પ્રાપ્ત જોગ અફળ ન જાય, અને સર્વ પ્રકારે એજ બળ આત્મામાં વર્ધમાન કરવું કે આ યોગથી જીવને અપૂર્વ ફળ થવા યોગ્ય છે તેમાં અંતરાય કરનાર,

"હું જાણું છઉં એ મારું અભિમાન,

કુળધર્મને અને કરતા આવ્યા છીએ તે ક્રિયાને કેમ ત્યાગી શકાય એવો લોક ભય,

સત્પુરુષની ભક્ત્યાદિને વિષે પણ લૌકિક ભાવ,

અને કદાપિ કોઈ પંચવિષયાકાર એવાં કર્મ જ્ઞાનીને ઉદયમાં દેખી તેવો ભાવ પોતે આરાધવાપણું," એ આદિ પ્રકાર છે તે જ અનંતાનુબંધી ક્રોધ, માન, માયા, લોભ છે. એ પ્રકારે વિશેષપણે સમજવા યોગ્ય છે. તથાપિ અત્યારે જેટલું લખવાનું બન્યું તેટલું લખ્યું છે.

ઉપશમ, ક્ષયોપશમ અને ક્ષાયકસમ્યક્ત્વને માટે સંક્ષેપમાં વ્યાખ્યા કહી હતી તેને અનુસરતી......ના સ્મરણમાં છે.

અભિમાન નિવૃત્તિ વિનાનો ત્યાગ વૃથા.

જ્યાં જ્યાં આ જીવ જન્મ્યો છે, ભવના પ્રકાર ધારણ કર્યા છે ત્યાં ત્યાં તથા પ્રકારના અભિમાનપણે વર્ત્યો છે. જે અભિમાન નિવૃત્ત કર્યા સિવાય તે તે દેહનો અને દેહના સંબંધમાં આવતા

પદાર્થોનો આ જીવે ત્યાગ કર્યો છે; એટલે હજીસુધી તે જ્ઞાનવિચારે કરી ભાવ ગાળ્યો નથી, અને તે તે પૂર્વ સંજ્ઞાઓ હજી એમ ને એમ આ જીવના અભિમાનમાં વર્ત્તિ આવે છે, એ જ એને લોક આખાની અધિકરણ ક્રિયાનો હેતુ કહ્યો છે.

૩૫

સોનાના દષ્ટાંતે આત્માની મુક્તિ અને દ્રવ્ય સિદ્ધાંત.

પ્રશ્નઃ- સોનાના ઘાટ જુદા જુદા છે; પણ તે ઘાટનો જો ઢાળ પાડવામાં આવે તો તે બધા ઘાટ મટી જઈ એક સોનું જ અવશેષ રહે છે અર્થાત્ સૌ ઘાટ જુદાં જુદાં દ્રવ્યપણાંનો ત્યાગ કરી દે છે, અને સૌ ઘાટની જાતિનું સજાતિયપણું હોવાથી માત્ર એક સોનારૂપ દ્રવ્યપણાંને પામે છે. એ પ્રમાણે દૃષ્ટાંત લખી આત્માની મુક્તિ અને દ્રવ્યપણાંનાં સિદ્ધાત ઉપર પ્રશ્ન કર્યું છે તે સંબંધમાં સંક્ષેપમાં જણાવવા યોગ્ય આ પ્રકારે છે.

ઉત્તરઃ—સોનું ઉપચારિક દ્રવ્ય છે એવો જિનનો અભિપ્રાય છે, અને અનંત પરમાણુના સમુદાયપણે તે વર્ત્તે છે ત્યારે ચક્ષુ-ગોચર થાય છે. જુદા જુદા તેના જે ઘાટ બની શકે છે, તે સર્વે સંયોગભાવી છે, અને પાછા ભેળા કરી શકાય છે તે તે જ કારણથી છે. પણ સોનાનું મૂળ સ્વરૂપ જોઇએ તો અનંત પર-માણુ સમુદાય છે. જે પ્રત્યેક પ્રત્યેક પરમાણુઓ છે તે સૌ પોતપોતાનાં સ્વરૂપમાં જ રહ્યાં છે કોઈપણ પરમાણુ પોતાનું સ્વરૂપ તજી દઈ બીજાં પરમાણુપણે કોઈપણ રીતે પરિણમવા યોગ્ય નથી, માત્ર તેઓ એક જાતિ હોવાથી અને તેને વિષે સ્પર્શગુણ હોવાથી તે સ્પર્શના સમવિષમયોગે તેમનું મળવું થઈ શકે છે, પણ તે મળવું કંઈ એવું નથી કે જેમાં કોઈપણ પરમાણુએ પોતાનું સ્વરૂપ તજ્યું હોય. કરોડો પ્રકારે તે અનંત પરમાણુરૂપ સોનાના ઘાટોને એક રસપણે કરો, તોપણ સૌ સૌ પરમાણુ પોતાનાં જ સ્વરૂપમાં રહે છે; પોતાનાં દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ, ભાવ તજતાં નથી,

કેમકે તેવું બનવાનો કોઈપણ રીતે અનુભવ થઈ શકતો નથી.

તે સોનાનાં અનંત પરમાણુ પ્રમાણે સિદ્ધ અનંતની અવગાહના ગણો તો અડચણ નથી, પણ તેથી કંઈ કોઈપણ જીવે કોઈપણ બીજા જીવની સાથે કેવળ એકત્વપણે ભળી જવાપણું કર્યું છે એમ છે જ નહીં. સ્વ નિજ ભાવમાં સ્થિતિ કરીને જ વર્ત્તી શકે. જીવે જીવની જાતિ એક હોય તેથી કંઈ એક જીવ છે તે પોતાપણું ત્યાગી બીજા જીવોના સમુદાયમાં ભળી સ્વરૂપનો ત્યાગ કરી દે, એમ બનવાનો શો હેતુ છે? તેનાં પોતાનાં દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ, ભાવ, કર્મબંધ અને મુક્તાવસ્થા એ અનાદિથી ભિન્ન છે. અને મુક્તાવસ્થામાં પાછા તે દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ, ભાવનો ત્યાગ કરે તો પછી તેને પોતાનું સ્વરૂપ શું રહ્યું? તેને શો અનુભવ રહ્યો? અને પોતાનું સ્વરૂપ જવાથી તેની કર્મથી મુકિત થઈ કે પોતાનાં સ્વરૂપથી મુકિત થઈ? એ પ્રકાર વિચારવા યોગ્ય છે. **એ આદિપ્રકારે કેવળ જિને એકપણું નિષેધ્યું છે.**

૩૬

મુંબઈ. ભા. શુ. ૧૦ રવિ. ૧૯૫૮.

બોધબીજ પરભાવમાં ઉદાસીનતા.

આ આત્મભાવ છે, અને આ અન્યભાવ છે, એવું બોધબીજ આત્માને વિષે પરિણમિત થવાથી અન્યભાવને વિષે સહેજે ઉદાસીનતા ઉત્પન્ન થાય છે, અને તે ઉદાસીનતા અનુક્રમે તે અન્યભાવથી સર્વથા મુક્તપણું કરે છે. નિજપર ભાવ જેણે જાણ્યો છે એવા જ્ઞાનીપુરુષને ત્યારપછી પર ભાવનાં કાર્યનો જે કંઈ પ્રસંગ રહે છે, તે પ્રસંગમાં પ્રવર્ત્તતાં પ્રવર્ત્તતાં પણ તેથી તે જ્ઞાનીનો સંબંધ છૂટયા કરે છે, પણ તેમાં હિતબુદ્ધિ થઈ પ્રતિબંધ થતો નથી.

પ્રતિબંધ થતો નથી એ વાત એકાંત નથી, કેમકે જ્ઞાનનું

વિશેષ બળવાનપણું જ્યાં હોય નહીં ત્યાં પર ભાવનો વિશેષ પરિચય તે પ્રતિબંધરૂપ થઈ આવવો પણ સંભવે છે; અને તેટલામાટે પણ જ્ઞાનીપુરુષને પણ શ્રી જિને નિજજ્ઞાનના પરિચયપુરુષાર્થને વખાણ્યો છે; તેને પણ પ્રમાદ કર્ત્તવ્ય નથી, અથવા પર ભાવનો પરિચય કરવાયોગ્ય નથી, કેમકે કોઈ અંશે પણ આત્મધારાને તે પ્રતિબંધરૂપ કહેવાયોગ્ય છે.

અપ્રમાદી પુરુષાર્થ થી પરભાવનિવૃત્તિ–સત્સંગ.

જ્ઞાનીને પ્રમાદબુદ્ધિ સંભવતી નથી, એમ જોકે સામાન્ય પદે શ્રીજિનાદિ મહાત્માઓએ કહ્યું છે, તો પણ તે પદ ચોથે ગુણઠાણેથી સંભવિત ગણ્યું નથી, આગળ જતાં સંભવિત ગણ્યું છે, જેથી વિચારવાન જીવને તો અવસ્ય કર્ત્તવ્ય છે કે જેમ બને તેમ પર ભાવના પરિચિત કાર્યથી દૂર રહેવું, નિવૃત્ત થવું.

ઘણું કરીને વિચારવાન જીવને તો એ જ બુદ્ધિ રહે છે, તથાપિ કોઈ પ્રારબ્ધવશાત્ પર ભાવનો પરિચય બળવાનપણે ઉદયમાં હોય ત્યાં નિજપદબુદ્ધિમાં સ્થિર રહેવું વિકટ છે, એમ ગણી નિત્ય નિવૃત્તબુદ્ધિની વિશેષ ભાવના કરવી એમ મોટા પુરુષોએ કહ્યું છે.

અલ્પકાળમાં અવ્યાબાધ સ્થિતિ થવાને અર્થે તો અત્યંત પુરૂષાર્થ કરી જીવે પરપરિચયથી નિવૃતવું જ ઘટે છે. હળવે હળવે નિવૃત્ત થવાનાં કારણો ઉપર ભાર દેવા કરતાં જે પ્રકારે ત્વરાએ નિવૃત્ત થાય તે વિચાર કર્ત્તવ્ય છે. અને તેમ કરતાં અશાતાદિ આપત્તિયોગ વેદવા પડતા હોય તો તેને વેદીને પણ પરપરિચયથી શીઘ્રપણે દૂર થવાનો પ્રકાર કરવો યોગ્ય છે. એ વાત વિસ્મરણ થવા દેવાયોગ્ય નથી.

જ્ઞાનનું બળવાન તારતમ્યપણું થયે તો જીવને પરપરિચયમાં કદાપિ સ્વાત્મબુદ્ધિ થવી સંભવતી નથી, અને તેની નિવૃત્તિ થયે પણ જ્ઞાનબળે તે એકાંતબળે વિહાર કરવાયોગ્ય છે, પણ તેથી

જેની ઓછી દશા છે એવા જીવને તો અવશ્ય પરપરિચયને છેદીને સત્સંગ કર્તવ્ય છે; કે જે સત્સંગથી સહેજે અવ્યાબાધ સ્થિતિનો અનુભવ થાય છે.

જ્ઞાનીપુરુષ કે જેને એકાંતે વિચરતા પણ પ્રતિબંધ સંભવતો નથી તે પણ સત્સંગની નિરંતર ઇચ્છા રાખે છે, કેમકે **જીવને જો અવ્યાબાધ સમાધિની ઇચ્છા હોય તો સત્સંગ જેવો કોઈ સરલ ઉપાય નથી.**

આમ હોવાથી દિન દિન પ્રત્યે, પ્રસંગે પ્રસંગે, ઘણીવાર ક્ષણે ક્ષણે સત્સંગ આરાધવાની જ ઇચ્છા વર્ધમાન થયા કરે છે.

૩૧૭

મુંબઈ આસો શુદ ૧૧ બુધ ૧૯૫૦.

જ્ઞાનીને પણ ઉદય વેદન. આત્મહિતમાટે લૌકિકભાવના ત્યાગની જરૂર.

સ્વપ્નેય જેને સંસારસુખની ઇચ્છા રહી નથી, અને સંપૂર્ણ નિઃસારભૂત જેને સંસારનું સ્વરૂપ ભાસ્યું છે એવા જ્ઞાનીપુરુષ પણ વારંવાર આત્માવસ્થા સંભાળી સંભાળીને ઉદય હોય તે પ્રારબ્ધ વેદે છે, પણ આત્માવસ્થાને વિષે પ્રમાદ થવા દેતા નથી. પ્રમાદના અવકાશયોગે જ્ઞાનીને પણ અંશે વ્યામોહ થવાનો સંભવ જે સંસારથી કહ્યો છે, તે સંસારમાં સાધારણ જીવે રહીને તેનો વ્યવસાય લૌકિકભાવે કરીને આત્મહિત ઇચ્છવું એ નહી બનવા જેવું જ કાર્ય છે, કેમકે લૌકિકભાવ આડે આત્માને નિવૃત્તિ જ્યાં નથી આવતી, ત્યાં હિતવિચારણા બીજી રીતે થવી સંભવતી નથી. એકની નિવૃત્તિ તો બીજાનું પરિણામ થવું સંભવે છે. અહિત-હેતુ એવો સંસારસંબંધી પ્રસંગ, લૌકિકભાવ, લોકચેષ્ટા એ સૌની સંભાળ જેમ બને તેમ જતી કરીને, તેને સંક્ષેપીને આત્મહિતને અવકાશ આપવો ઘટે છે.

સત્સંગ ફળવત્ ક્યારે ?

આત્મહિત માટે સત્સંગ જેવું બળવાન બીજું નિમિત્ત કોઈ જણાતું નથી, છતાં તે સત્સંગ પણ જે જીવ લૌકિકભાવથી અવકાશ લેતો નથી તેને પ્રાયે નિષ્ફળ જાય છે, અને સહેજ સત્સંગ ફળવાન થયો હોય તોપણ જો વિશેષ વિશેષ લોકાવેશ રહેતો હોય તો તે ફળ નિર્મૂળ થઈ જતાં વાર લાગતી નથી; અને સ્ત્રી, પુત્ર, આરંભ, પરિગ્રહના પ્રસંગમાંથી જો નિજબુદ્ધિ છોડવાનો પ્રયાસ કરવામાં ન આવે તો સત્સંગ ફળવાન થવાનો સંભવ શી રીતે બને ? જે પ્રસંગમાં મહા જ્ઞાનીપુરુષો સંભાળીને ચાલે છે, તેમાં આ જીવે તો અત્યંત અત્યંત સંભાળથી, સંક્ષેપીને ચાલવું, એ વાત ન જ ભૂલવા જેવી છે. એમ નિશ્ચય કરી, પ્રસંગે પ્રસંગે, કાર્યે કાર્યે અને પરિણામે પરિણામે તેનો લક્ષ રાખી તેથી મોકળું થવાય તેમ જ કર્યા કરવું, એ શ્રી વર્ધમાનસ્વામીની છદ્મસ્થ મુનિચર્યાને દૃષ્ટાંતે અમે કહ્યું હતું.

૬૮

મુંબઈ. કાર્તિક શુદ્દ ૭. ૧૯૫૧

શ્રી સત્પુરુષોને નમસ્કાર. અજ્ઞાન ભયથી સંસાર.

મુમુક્ષુ જીવને એટલે વિચારવાન જીવને આ સંસારને વિષે અજ્ઞાન સિવાય બીજો કોઈ ભય હોય નહીં. એક અજ્ઞાનની નિવૃત્તિ ઇચ્છવી એ રૂપ જે ઇચ્છા તે સિવાય વિચારવાન જીવને બીજી ઇચ્છા હોય નહીં, અને પૂર્વ કર્મના બળે તેવો કોઈ ઉદય હોય તો પણ વિચારવાનનાં ચિત્તમાં સંસાર કારાગ્રહ છે, સમસ્ત લોક દુઃખે કરી આર્ત્ત છે, ભયાકુળ છે, રાગદ્વેષનાં પ્રાપ્ત ફળથી બળતો છે, એવો વિચાર નિશ્ચયરૂપ જ વર્તે છે, અને જ્ઞાન પ્રાપ્તિનો કંઈ અંતરાય છે, માટે તે કારાગ્રહરૂપ સંસાર મને ભયનો હેતુ છે અને લોકનો પ્રસંગ કરવા યોગ્ય નથી, એ જ એક ભય વિચારવાનને ઘટે છે.

'અજ્ઞાન' 'દર્શન'–પરિષહની નિવૃત્તિના ઉપાય.

મહાત્મા શ્રી તીર્થંકરે નિર્ગ્રંથને પ્રાપ્ત પરિસહ સહન કરવાની ફરીફરી ભલામણ આપી છે. તે પરિસહનું સ્વરૂપ પ્રતિપાદન કરતાં અજ્ઞાન પરિસહ, અને દર્શન પારસહ એવા બે પરિસહ પ્રતિપાદન કર્યા છે, કે કોઈ ઉદયયોગનું બળવાનપણું હોય અને સત્સંગ સત્પુરુષનો યોગ થયો છતાં જીવને અજ્ઞાનનાં કારણો ટાળવામાં હિંમત ન ચાલી શકતી હોય, મૂંઝવણ આવી જતી હોય તોપણ ધીરજ રાખવી; સત્સંગ–સત્પુરુષનો યોગ વિશેષ વિશેષ કરી આરાધવો; તો અનુક્રમે અજ્ઞાનની નિવૃત્તિ થશે, કેમકે નિશ્ચય જે ઉપાય છે અને જીવને નિવૃત્ત થવાની બુદ્ધિ છે તો પછી તે અજ્ઞાન નિરાધાર થયું છતું શી રીતે રહી શકે?

એક માત્ર પૂર્વકર્મયોગ સિવાય ત્યાં કોઈ તેને આધાર નથી. તે તો જે જીવને સત્સંગ સત્પુરુષનો યોગ થયો છે અને પૂર્વકર્મનિવૃત્તિ પ્રત્યે પ્રયોજન છે તેને ક્રમે કરી ટળવા જ યોગ્ય છે. એમ વિચારી તે અજ્ઞાનથી થતું આકુળવ્યાકુળપણું તે મુમુક્ષુ જીવે ધીરજથી સહન કરવું, એ પ્રમાણે પરમાર્થ કહીને પરિસહ કહ્યો છે. અત્ર અમે સંક્ષેપમાં તે બેય પરિસહનું સ્વરૂપ લખ્યું છે. આ પરિસહનું સ્વરૂપ જાણી સત્સંગ–સત્પુરુષના યોગે, જે અજ્ઞાનથી મૂંઝવણ થાય છે તે નિવૃત્ત થશે એવો નિશ્ચય રાખી, યથાઉદય જાણી ધીરજ રાખવાનું ભગવાન તીર્થંકરે કહ્યું છે, પણ તે ધીરજ એવા અર્થમાં કહી નથી કે સત્સંગ સત્પુરુષના યોગે પ્રમાદ હેતુએ વિલંબ કરવો તે ધીરજ છે અને ઉદય છે. તે વાત પણ વિચારવાન જીવે સ્મૃતિમાં રાખવા યોગ્ય છે.

સત્સંગથી સંસારભાવની નિવૃત્તિ.

શ્રી તીર્થંકરાદિએ ફરીફરી જીવોને ઉપદેશ કહ્યો છે, પણ જીવ દિશામૂઢ રહેવા ઇચ્છે છે ત્યાં ઉપાય પ્રવર્તી શકે નહીં. ફરી-

ફરી ફરીફરીને કહ્યું છે કે એક આ જીવ સમજે તો સહજ મોક્ષ છે, નહીં તો અનંત ઉપાયે પણ નથી. અને તે સમજવું પણ કંઈ વિકટ નથી, કેમકે જીવનું સહજ જે સ્વરૂપ છે તે જ માત્ર સમજવું છે; અને તે કંઇ બીજાના સ્વરૂપની વાત નથી કે વખતે તે ગોપવે કે ન જણાવે, તેથી સમજવી ન બને. **પોતાથી પોતે ગુપ્ત રહેવાનું શી રીતે બનવાયોગ્ય છે?** પણ સ્વપ્નદશામાં જેમ ન બનવાયોગ્ય એવું પોતાનું મૃત્યુ પણ જીવ જુએ છે તેમ અજ્ઞાનદશારૂપ સ્વપ્નરૂપયોગે આ જીવ પોતાને પોતાનાં નહી એવાં બીજા દ્રવ્યને વિષે સ્વપણે માને છે; અને એ જ માન્યતા તે સંસાર છે, તે જ અજ્ઞાન છે, નરકાદિ ગતિનો હેતુ તે જ છે, તે જ જન્મ છે, મરણ છે અને તે જ દેહ છે, દેહના વિકાર છે; તે જ પુત્ર, તે જ પિતા, તે જ શત્રુ, તે જ મિત્રાદિ ભાવ કલ્પનાના હેતુ છે. અને તેની નિવૃત્તિ થઈ ત્યાં સહજ મોક્ષ છે. અને એ જ નિવૃત્તિને અર્થે સત્સંગ-સત્પુરુષાદિ સાધન કહ્યાં છે અને તે સાધન પણ જીવ જો પોતાના પુરુષાર્થને તેમાં ગોપવ્યા સિવાય પ્રવર્તાવે તો જ સિદ્ધ છે. વધારે શું કહીએ? આટલો જ સંક્ષેપ જીવમાં પરિણામ પામે તો તે સર્વ વ્રત, યમ, નિયમ, જપ, યાત્રા, ભક્તિ, શાસ્ત્રજ્ઞાન આદિ કરી છૂટ્યો એમાં કંઈ સંશય નથી.

૩૯

મુંબઈ. કાર્તિક વદ ૧૩ રવિ. ૧૯૫૧.

હિતવચન.

જ્યારે પ્રારબ્ધોદય દ્રવ્યાદિ કારણોમાં નિર્બળ હેય ત્યારે વિચારવાન જીવે વિશેષ પ્રવૃત્તિ કરવી ન ઘટે, અથવા આજુબાજુની ઘણી સંભાળથી કરવી ઘટે; એક લાભનો જ પ્રકાર દેખ્યા કરી કરવી ન ઘટે.

મૂઝાવાથી કંઈ કર્મની નિવૃત્તિ ઇચ્છીએ છીએ તે થતી નથી, અને આર્ત્તધ્યાન થઈ જ્ઞાનીના માર્ગપર પગ મુકાય છે.

૪૦

મુંબઈ. માગશર શુદ ૩ શુક્ર. ૧૯૫૧.

પરમાણુ અને અનંત પર્યાય વિચાર.

પ્ર૦–જેનું મધ્ય નહી, અર્ધ નહીં, અછેદ્ય અભેદ્ય એ આદિ પરમાણુની વ્યાખ્યા શ્રી જિને કહી છે, ત્યારે તેને અનંત પર્યાય શી રીતે ઘટે ? અથવા પર્યાય તે એક પરમાણુનું બીજું નામ હશે કે શી રીતે ? એ પ્રશ્નનુ પત્ર પહોચ્યું હતું. તેનું સમાધાનઃ–

ઉ૦–પ્રત્યેક પદાર્થને અનંત પર્યાય (અવસ્થા) છે. અનંત પર્યાય વિનાનો કોઇ પદાર્થ હોઈ શકે નહી એવો શ્રી જિનનો અભિમત છે, અને તે યથાર્થ લાગે છે. કેમકે પ્રત્યેક પદાર્થ સમયે સમયે અવસ્થાંતરતા પામતા પ્રત્યક્ષ દેખાય છે. ક્ષણે ક્ષણે જેમ આત્માને વિષે સંકલ્પ વિકલ્પ પરિણતિ થઈ અવસ્થાંતર થયા કરે છે, તેમ પરમાણુને વિષે વર્ણ, ગંધ, રસ, રૂપ અવસ્થાંતરપણું ભજે છે, તેવું અવસ્થાંતરપણું ભજવાથી તે પરમાણુના અનંત ભાગ થયા કહેવા યોગ્ય નથી; કેમકે તે પરમાણુ પોતાનું એક-પ્રદેશક્ષેત્રઅવગાહીપણું ત્યાગ્યા સિવાય તે અવસ્થાંતર પામે છે. એક પ્રદેશક્ષેત્રઅવગાહીપણાનાં તે અનંત ભાગ થઈ શકયા નથી. એક સમુદ્ર છતાં તેમાં જેમ તરંગ ઊઠે છે, અને તે તરંગ તેમાં જ શમાય છે, તરંગપણે તે સમુદ્રની અવસ્થા જુદી થયા કરતાં છતાં પણ સમુદ્ર પોતાના અવગાહક ક્ષેત્રને ત્યાગતો નથી, તેમ કંઈ સમુદ્રના અનંત જુદા જુદા કટકા થતા નથી, માત્ર પોતાના સ્વરૂપમાં તે રમે છે, તરંગપણું એ સમુદ્રની પરિણુતિ છે. જો જળ શાંત હોય તો શાંતપણું એ તેની પરિણુતિ છે, કંઈપણ પરિણુતિ તેમાં થવી જ જોઇએ. તેમ વર્ણ, ગંધાદિ પરિણામ

પરમાણુમાં બદલાય છે, પણ તે પરમાણુના કંઈ કટકા થવાનો પ્રસંગ થતો નથી; અવસ્થાંતરપણું પામ્યા કરે છે જેમ સોનું કુંડળપણું ત્યાગી મુગટપણું પામે તેમ પરમાણુ આ સમયની અવસ્થાથી બીજા સમયની અવસ્થા કંઇક અંતરવાળી પામે છે. જેમ સોનું એ પર્યાયને ભજતાં સોનાપણામાં જ છે, તેમ પરમાણુ પણ પરમાણુ જ રહે છે એક પુરુષ (જીવ) બાળકપણું ત્યાગી યુવાન થાય, યુવાનપણું ત્યાગી વૃદ્ધ થાય, પણ પુરુષ તેનો તે જ રહે, તેમ પરમાણુ પર્યાયને ભજે છે.

આકાશ પણ અનંત પર્યાયી છે અને સિદ્ધ પણ અનંત પર્યાયી છે એવો જિનનો અભિપ્રાય છે, તે વિરોધી લાગતો નથી. મને ઘણું કરી સમજાય છે, પણ વિશેષપણે લખવાનું થઈ શકયું નહીં હોવાથી તમને તે વાત વિચારમાં કારણ થાય એમ ઉપર ઉપરથી લખ્યું છે.

ચક્ષુને વિષે મેષોન્મેષ અવસ્થા છે તે પર્યાય છે. દીપકની ચલન સ્થિતિ તે પર્યાય છે. આત્માની સંકલ્પ વિકલ્પ દશા કે જ્ઞાન પરિણુતિ તે પર્યાય છે, તેમ વર્ણ, ગંધ પલટનપણું પામે તે પરમાણુના પર્યાય છે. જો તેવું પલટનપણું થતું ન હોય તો આ જગત્ આવાં વિચિત્રપણાને પામી શકે નહીં. કેમકે એક પરમાણુમા પર્યાયપણું ન હોય તો સર્વ પરમાણુમાં પણ ન હોય. સંયોગ, વિયોગ, એકત્વ, પૃથક્ત્વ એ આદિ પરમાણુના પર્યાય છે અને તે સર્વ પરમાણુમાં છે. તે ભાવ સમયે સમયે તેમાં પલટનપણું પામે તોય પરમાણુનો વ્યય (નાશ) થાય નહીં, જેમ મેષોન્મેષથી ચક્ષુનો થતો નથી તેમ.

૪૧

મુંબઈ. આહ. શુદ ૨ રવિ. ૧૯૫૧.

અજાગૃતિથી વૈરાગ્યની નિષ્ફળતા.

અસાર અને ક્લેશરૂપ આરંભ પરિગ્રહના કાર્યમાં વસતાં જો આ જીવ કંઈ પણ નિર્ભય કે અજાગૃત રહે તો ઘણા વર્ષનો ઉપાસેલો વૈરાગ્ય પણ નિષ્ફળ જાય એવી દશા થઈ આવે છે, એવો નિત્ય પ્રત્યે નિશ્ચય સંભારીને નિરુપાય પ્રસંગમાં કંપતાં ચિત્તે ન જ છૂટયે પ્રવર્ત્તવું ઘટે છે, એ વાતનો મુમુક્ષુ જીવે કાર્યે કાર્યે, ક્ષણે ક્ષણે અને પ્રસંગે પ્રસંગે લક્ષ રાખ્યા વિના મુમુક્ષુતા રહેવી દુર્લભ છે. અને એવી દશા વેદ્યા વિના મુમુક્ષુપણું પણ સંભવે નહીં.

૪૨

મુંબઈ. ફાગણ શુદ ૧૫. ૧૯૫૧.

પરિણામે બંધ કે મોક્ષ.

શ્રી વીતરાગને પરમભક્તિએ નમસ્કાર.

શ્રી જિન જેવા પુરુષે ગૃહવાસમાં જે પ્રતિબંધ કર્યો નથી તે પ્રતિબંધ ન થવા, આવવાનું કે પત્ર લખવાનું થયું નથી તે માટે અત્યંત દીનપણે ક્ષમા ઇચ્છું છું. સંપૂર્ણ વીતરાગતા નહીં હોવાથી આ પ્રમાણે વર્ત્તતાં અંતરમા વિક્ષેપ થયો છે, જે વિક્ષેપ પણ શમાવવો ઘટે એ પ્રકારે જ્ઞાનીએ માર્ગ દીઠો છે.

જે આત્માનો અંતર્વ્યાપાર (અંતર્ પરિણામની ધારા) તે, બંધ અને મોક્ષની (કર્મથી આત્માનું બંધાવું અને

તેથી આત્માનું છૂટવું.) વ્યવસ્થાનો હેતુ છે; માત્ર શરીર-ચેષ્ટા બંધમોક્ષની વ્યવસ્થાનો હેતુ નથી.

વિશેષ રોગાદિ યોગે જ્ઞાનીપુરુષના દેહને વિષે પણ નિર્બળપણું, મંદપણું, મ્લાનતા, કંપ, સ્વેદ, મૂર્છા, બાહ્ય વિભ્રમાદિ દૃષ્ટ થાય છે, તથાપિ જેટલું જ્ઞાને કરીને, બોધે કરીને, વૈરાગ્યે કરીને આત્માનુ નિર્મળપણું થયુ છે તેટલા નિર્મળપણાએ કરી તે રોગને અંતર્પરિણામે જ્ઞાની વેદે છે, અને વેદતા કદાપિ બાહ્ય સ્થિતિ ઉન્મત્ત જોવામા આવે તો પણ અંતર્પરિણામ પ્રમાણે કર્મબંધ અથવા નિવૃત્તિ થાય છે

૪૩

<u>મુંબઈ. ફાગણ વદ ૭ રવિ. ૧૯૫૧.</u>

<u>જ્ઞાનીની આજ્ઞા–આરાધનાથી 'તીવ્ર જ્ઞાનદશા.'</u>

સર્વ વિભાવથી ઉદાસીન અને અત્યંત શુદ્ધ નિજ પર્યાયને સહજપણે આત્મા ભજે તેને શ્રી જિને તીવ્ર જ્ઞાનદશા કહી છે. જે દશા આવ્યાવિના કોઈ પણ જીવ બંધનમુક્ત થાય નહીં એવો સિદ્ધાંત શ્રી જિને પ્રતિપાદન કર્યો છે, જે અખંડ સત્ય છે.

<u>ભક્તિથી બંધનમુક્તિ.</u>

કોઈક જીવથી એ ગહન દશાનો વિચાર થઈ શકવા યોગ્ય છે, કેમકે અનાદિથી અત્યંત અજ્ઞાનદશાથી આ જીવે પ્રવૃત્તિ કરી છે, તે પ્રવૃત્તિ એકદમ અસત્ય, અસાર સમજાઈ તેની નિવૃત્તિ સૂઝે એમ બનવું બહુ કઠણ છે; માટે જ્ઞાનીપુરુષનો આશ્રય કરવારૂપ ભક્તિમાર્ગ જિને નિરૂપણ કર્યો છે, કે જે

માર્ગ આરાધવાથી સુલભપણે જ્ઞાનદશા ઉત્પન્ન થાય છે.

જ્ઞાનીપુરુષના ચરણને વિષે મન સ્થાપ્યા વિના એ ભક્તિમાર્ગ સિદ્ધ થતો નથી. જેથી ફરીફરી જ્ઞાનીની આજ્ઞા આરાધવાનું જિનાગમમાં ઠેકાણે ઠેકાણે કથન કર્યું છે.

જ્ઞાનીપુરુષના ચરણમાં મનનું સ્થાપન થવું પ્રથમ કઠણ પડે છે, પણ વચનની અપૂર્વતાથી, તે વચનનો વિચાર કરવાથી તથા જ્ઞાની પ્રત્યે અપૂર્વ દૃષ્ટિએ જોવાથી મનનું સ્થાપન થવું સુલભ થાય છે.

જ્ઞાનીપુરુષના આશ્રયમાં વિરોધ કરનારા પંચવિષયાદિ દોષો છે. તે દોષ થવાનાં સાધનથી જેમ બને તેમ દૂર રહેવું, અને પ્રાપ્તસાધનમાં પણ ઉદાસીનતા રાખવી, અથવા તે તે સાધનોમાંથી અહંબુદ્ધિ છોડી દઈ રોગરૂપ જાણી પ્રવર્તવું ઘટે. અનાદિ દોષનો એવા પ્રસંગમાં વિશેષ ઉદય થાય છે, કેમકે આત્મા તે દોષને છેદવા પોતાની સન્મુખ લાવે છે, તે સ્વરૂપાંતર કરી તેને આકર્ષે છે. અને જાગૃતિમાં શિથિલ કરી નાખી પોતાને વિષે એકાગ્રબુદ્ધિ કરાવી દે છે. તે એકાગ્રબુદ્ધિ એવા પ્રકારની હોય છે કે 'મને આ પ્રવૃત્તિથી તેવો વિશેષ બાધ નહીં થાય, હું અનુક્રમે તેને છોડીશ અને કરતાં જાગૃત રહીશ' એ આદિ ભ્રાંતદશા તે દોષ કરે છે; જેથી તે દોષનો સંબંધ જીવ છોડતો નથી, અથવા તે દોષ વધે છે તેનો લક્ષ તેને આવી શકતો નથી.

એ વિરોધી સાધનનો બે પ્રકારથી ત્યાગ થઈ શકે છે, એક તે સાધનના પ્રસંગની નિવૃત્તિ, બીજો પ્રકાર વિચારથી કરી તેનું તુચ્છપણું સમજાવું.

વિચારથી કરી તુચ્છપણું સમજાવા માટે પ્રથમ તે પંચ વિષયાદિનાં સાધનની નિવૃત્તિ કરવી વધારે યોગ્ય છે, કેમકે તેથી વિચારનો અવકાશ પ્રાપ્ત થાય છે.

તે પંચ વિષયાદિ સાધનની નિવૃત્તિ સર્વથા કરવાનું જીવનું બળ ન ચાલતું હોય ત્યારે ક્રમે ક્રમે, દેશે દેશે તેનો ત્યાગ કરવો ઘટે, પરિગ્રહ તથા ભોગોપભોગના પદાર્થનો અલ્પ પરિચય કરવો ઘટે. એમ કરવાથી અનુક્રમે તે દોષ મોળા પડે, અને આશ્રય ભક્તિ દૃઢ થાય તથા જ્ઞાનીના વચનોનું આત્મામાં પરિણામ થઈ તીવ્ર જ્ઞાનદશા પ્રગટી જીવનમુક્ત થાય.

જીવ કોઈક વાર આવી વાતનો વિચાર કરે, તેથી અનાદિ અભ્યાસનું બળ ઘટવું કઠણ પડે, પણ દિન દિન પ્રત્યે, પ્રસંગે પ્રસંગે અને પ્રવૃત્તિ પ્રવૃત્તિએ ફરીફરી વિચાર કરે તો અનાદિ અભ્યાસનું બળ ઘટી અપૂર્વ અભ્યાસની સિદ્ધિ થઈ સુલભ એવો આશ્રયભક્તિમાર્ગ સિદ્ધ થાય.

૪૪

મુંબઈ.ફાગણ.૧૯૫૨.

શ્રુતજ્ઞાન બારમા ગુણસ્થાન સુધી.

જેમ છે તેમ નિજસ્વરૂપ સંપૂર્ણ પ્રકાશે ત્યાંસુધી નિજ સ્વરૂપના નિદિધ્યાસનમાં સ્થિર રહેવાને જ્ઞાનીપુરુષનાં વચનો આધારભૂત છે, એમ પરમપુરુષ શ્રી તીર્થંકરે કહ્યું છે, તે સત્ય છે. બારમે ગુણસ્થાનકે વર્ત્તતા આત્માને નિદિધ્યાસનરૂપ ધ્યાનમાં શ્રુતજ્ઞાન એટલે મુખ્ય એવાં જ્ઞાનીનાં વચનોનો આશય ત્યાં આધારભૂત છે, એવું પ્રમાણ જિનમાર્ગને વિષે વારંવાર કહ્યું છે.

નિર્વાણ માર્ગ અર્થે જ્ઞાનીની જરૂર.

બોધબીજની પ્રાપ્તિ થયે, નિર્વાણ માર્ગની યથાર્થ પ્રતીતિ થયે પણ તે માર્ગમાં યથાસ્થિત સ્થિતિ થવાને અર્થે જ્ઞાનીપુરુષનો આશ્રય મુખ્ય સાધન છે; અને તે ઠેઠ પૂર્ણ દશા થતાં સુધી છે. નહી તો જીવને પતિત થવાનો ભય છે એમ માન્યું છે, તો પછી પોતાની મેળે અનાદિથી ભ્રાંત એવા જીવને સદ્ગુરુના યોગવિના નિજસ્વરૂપનું ભાન થવું અશક્ય હોય, એમાં સંશય કેમ હોય ?

જગત્ વ્યવહાર એ ભૂલવણી.

નિજસ્વરૂપનો દઢ નિશ્ચય વર્ત્તે છે, તેવા પુરુષને પ્રત્યક્ષ જગદ્વ્યવહાર વારંવાર ચૂકવી દે એવા પ્રસંગ પ્રાપ્ત કરાવે છે. તો પછી તેથી ન્યૂન દશામાં ચૂકી જવાય એમાં આશ્ચર્ય શું છે ? પોતાના વિચારના બળે કરી, સત્સંગ–સત્શાસ્ત્રને આધાર ન હોય તેવા પ્રસંગમાં આ જગદ્વ્યવહાર વિશેષ બળ કરે છે, અને ત્યારે વારંવાર શ્રી સદ્ગુરુનું મહાત્મ્ય અને આશ્રયનું સ્વરૂપ તથા સાર્થકપણું અત્યંત અપરોક્ષ સત્ય દેખાય છે.

૪૫

કેવળજ્ઞાનથી પદાર્થપ્રકાશ, દીવાના દ્રષ્ટાંતે.

કેવળજ્ઞાનથી પદાર્થ કેવા દેખાય ? એ પ્રશ્નનો ઉત્તર વિશેષ કરી સમાગમમાં સમજવાથી સ્પષ્ટ સમજી શકાય એવો છે, તો પણ સંક્ષેપમાં નીચે લખ્યો છે:—

જેમ દીવો જ્યાં જ્યાં હોય છે, ત્યાં ત્યાં પ્રકાશકપણે હોય

છે, તેમ જ્ઞાન જ્યાં જ્યાં હોય છે ત્યાં ત્યાં પ્રકાશકપણે હોય છે. દીવાનો સહજ સ્વભાવ જ જેમ પદાર્થપ્રકાશક હોય છે, તેમ જ્ઞાનનો સહજ સ્વભાવ પણ પદાર્થપ્રકાશક છે. દીવો દ્રવ્ય પ્રકાશક છે, અને જ્ઞાન દ્રવ્ય–ભાવ બંનેને પ્રકાશક છે. દીવાના પ્રગટવાથી તેના પ્રકાશની સીમામા જે કોઈ પદાર્થ હોય છે તે સહજ દેખાઈ રહે છે, તેમ જ્ઞાનના વિદ્યમાનપણાથી પદાર્થનું સહજ દેખાવું થાય છે. જેમા યથાતથ્ય અને સંપૂર્ણ પદાર્થનું સહજ દેખાઈ રહેવું થાય છે, તેને કેવળજ્ઞાન કહ્યું છે, જો કે પરમાર્થથી એમ કહ્યું છે કે કેવળજ્ઞાન પણ અનુભવમાં તો માત્ર આત્માનુભવકર્ત્તા છે, વ્યવહાર નયથી લોકાલોકપ્રકાશક છે. આરીસો, દીવો, સૂર્ય અને ચક્ષુ જેમ પદાર્થપ્રકાશક છે, તેમ જ્ઞાન પણ પદાર્થપ્રકાશક છે.

૪૬

<u>મુંબઇ. ચૈત્ર. ૧૯૫૨.</u>

<u>વિષયાદિ ભોગથી વિષયાદિ નિવૃત્તિ ન થાય.</u>

વિષયાદિ ઇચ્છિત પદાર્થ ભોગવી તેથી નિવૃત્ત થવાની ઇચ્છા રાખવી અને તે ક્રમે પ્રવર્ત્તવાથી આગળ પર તે વિષયમૂર્છા ઉત્પન્ન થવી ન સંભવે એમ થવું કઠણ છે; કેમકે **જ્ઞાનદશાવિના વિષયનું નિર્મૂળપણું થવું સંભવતું નથી.**

માત્ર ઉદય વિષયો ભોગવ્યાથી નાશ થાય, પણ જો જ્ઞાનદશા ન હોય તો વિષય આરાધતાં ઉત્સુક પરિણામ થયાવિના ન રહે; અને તેથી પરાજિત થવાને બદલે વિષય વર્ધમાન થાય.

જેને જ્ઞાનદશા છે તેવા પુરુષો વિષયાકાંક્ષાથી અથવા વિષયનો અનુભવ કરી તેથી વિરક્ત થવાની ઇચ્છાથી તેમાં પ્રવર્ત્તતા નથી, અને એમ જો પ્રવર્ત્તતા જાય તો જ્ઞાનને પણ આવરણ આવવા યોગ્ય છે. માત્ર પ્રારબ્ધસંબંધી ઉદય હોય એટલે છૂટી ન શકાય તેથી જ જ્ઞાનીપુરુષની ભોગપ્રવૃત્તિ છે. તે પણ પૂર્વપશ્ચાત્ પશ્ચાત્તાપવાળી અને મંદમાં મંદ પરિણામ સંયુક્ત હોય છે.

સામાન્ય મુમુક્ષુ જીવ વૈરાગ્યના ઉદ્‌ભવને અર્થે વિષય આરાધવા જતાં તો ઘણું કરી બંધાવા સંભવ છે, કેમકે જ્ઞાનીપુરુષ પણ તે પ્રસંગને માંડ માંડ જીતી શકયા છે, તો જેની માત્ર વિચાર દશા છે, એવા પુરુષનો ભાર નથી કે તે વિષયને એવા પ્રકારે જીતી શકે.

૪૭

મોહનીય કર્મની બળવત્તરતા.

જે જીવને મોહનીય કર્મરૂપી કષાયનો ત્યાગ કરવો હોય, તેનો એકદમ ત્યાગ કરવા ધારશે ત્યારે કરી શકાશે તેવા વિશ્વાસ ઉપર રહી તેનો ક્રમે ત્યાગ કરવાનો અભિપ્રાય નથી કરતો, તે એકદમ ત્યાગ કરવાનો પ્રસંગ આવ્યે મોહનીય કર્મના બળ આગળ ટકી શકતો નથી; કારણ કર્મરૂપ શત્રુને ધીરે ધીરે નિર્બળ કર્યા વિના કાઢી મૂકવાને તે એકદમ અસમર્થ બને છે. આત્માના નિર્બળપણાને લઇને તેના ઉપર મોહનું બળવાનપણું છે. તેનું જોર ઓછું કરવાને આત્મા પ્રયત્ન કરે, તો એકી વખતે તેના ઉપર જય મેળવવાની ધારણામાં તે ઠગાય છે. જ્યાં-સુધી મોહવૃત્તિ લડવા સામી નથી આવી ત્યાંસુધી મોહવશ આત્મા

પોતાનું બળવાનપણું ધારે છે, પરંતુ તેવી કસોટીનો પ્રસંગ આવ્યે આત્માને પોતાનું કાયરપણું સમજાય છે, માટે જેમ બને તેમ પાંચ ઇંદ્રિયના વિષય મોળા કરવા. તેમા મુખ્યત્વે ઉપસ્થ ઇંદ્રિય અમલમાં લાવવી, એમ અનુક્રમે બીજી ઇંદ્રિય (અપૂર્ણ.)

૪૮

મનુષ્યપણે આત્મજ્ઞાનથી મોક્ષ.

(૧) સવ કલેશથી અને સર્વ દુઃખથી મુક્ત થવાનો ઉપાય એક આત્મજ્ઞાન છે. વિચાર વિના આત્મજ્ઞાન થાય નહીં, અને અસત્સગ તથા અસત્પ્રસંગથી જીવનું વિચારબળ પ્રવર્ત્તતું નથી, એમાં કિંચિત્ માત્ર સંશય નથી.

આરંભ, પરિગ્રહનું અલ્પત્વ કરવાથી અસત્પ્રસંગનું બળ ઘટે છે, સત્સંગના આશ્રયથી અસત્સંગનું બળ ઘટે છે. અસત્સંગનું બળ ઘટવાથી આત્મવિચાર થવાનો અવકાશ પ્રાપ્ત થાય છે. આત્મવિચાર થવાથી આત્મજ્ઞાન થાય છે અને આત્મજ્ઞાનથી નિજસ્વભાવસ્વરૂપ, સર્વ કલેશ અને સર્વ દુઃખથી રહિત એવો મોક્ષ થાય છે, એ વાત કેવળ સત્ય છે.

જે જીવો મોહનિદ્રામા સૂતા છે તે અમુનિ છે; નિરંતર આત્મવિચારે કરી મુનિ તો જાગૃત રહે; પ્રમાદીને સર્વથા ભય છે, અપ્રમાદીને કોઈ રીતે ભય નથી એમ શ્રી જિને કહ્યું છે.

સર્વ પદાર્થનું સ્વરૂપ જાણવાનો હેતુ માત્ર એક આત્મજ્ઞાન કરવું એ છે. જો આત્મજ્ઞાન ન થાય તો સર્વ પદાર્થના જ્ઞાનનું નિષ્ફળપણું છે.

જેટલું આત્મજ્ઞાન થાય તેટલી આત્મસમાધિ પ્રગટે.

કોઈ પણ તથારૂપ જોગને પામીને જીવને એક ક્ષણ પણ અંતર્ભેદ જાગૃતિ થાય તો તેને મોક્ષ વિશેષ દૂર નથી

અન્ય પરિણામમા જેટલી તાદાત્મ્યવૃત્તિ છે, તેટલો જીવથી મોક્ષ દૂર છે

જો કોઈ આત્મજોગ બને તો આ મનુષ્યપણાનુ મૂલ્ય કોઈ રીતે ન થઈ શકે તેવુ છે પ્રાયે મનુષ્યદેહ વિના આત્મજોગ બનતો નથી એમ જાણી, અત્યંત નિશ્ચય કરી આ જ દેહમા આત્મજોગ ઉત્પન્ન કરવો ઘટે

વિચારની નિર્મળતાએ કરી જો આ જીવ અન્ય પરિચયથી પાછો વળે તો સહજમા હમણા જ તેને આત્મજોગ પ્રગટે

અસત્સંગ પ્રસંગનો ઘેરાવો વિશેષ છે, અને આ જીવ તેથી અનાદિ કાળનો હીનસત્ત્વ થયો હોવાથી તેથી અવકાશ પ્રાપ્ત કરવા અથવા તેની નિવૃત્તિ કરવા જેમ બને તેમ સત્સંગનો આશ્રય કરે તો કોઈ રીતે પુરષાર્થ યોગ્ય થઈ વિચાર દશાને પામે

જે પ્રકારે અનિત્યપણુ, અસારપણુ આ સંસારનુ અત્યંત પણે ભાસે તે પ્રકારે કરી આત્મવિચાર ઉત્પન્ન થાય.

હવે આ ઉપાધિ કાર્યથી છૂટવાની વિશેષ વિશેષ આર્ત્તિ થયા કરે છે, અને છૂટયા વિના જે કંઈ પણ કાળ જાય છે તે આ જીવનુ શિથિલપણુ જ છે એમ લાગે છે, અથવા એવો નિશ્ચય રહે છે.

જનકાદિ ઉપાધિમા રહ્યા છતા આત્મસ્વભાવમા વસતા હતા એવા આલબન પ્રત્યે કયારેય બુદ્ધિ થતી નથી શ્રી જિન જેવા જન્મત્યાગી પણ છોડીને ચાલી નીકળ્યા એવા ભયના હેતુરૂપ ઉપાધિયોગની નિવૃત્તિ આ પામર જીવ કરતા

કરતાં કાળ વ્યતીત કરશે તો અશ્રેય થશે એવો ભય જીવનાં ઉપયોગ પ્રત્યે પ્રવર્ત્તે છે, કેમ કે એમ જ કર્તવ્ય છે.

<u>જ્ઞાન ત્યાં ત્યાગ.</u>

જે રાગદ્વેષાદિ પરિણામ અજ્ઞાન વિના સંભવતા નથી, તે રાગદ્વેષાદિ પરિણામ છતાં જીવન્મુક્તપણું સર્વથા માનીને જીવન્મુક્ત દશાની જીવ આસાતના કરે છે, એમ વર્ત્તે છે. સર્વથા રાગ દ્વેષ પરિણામનું પરિક્ષીણપણું જ કર્ત્તવ્ય છે.

અત્યંત જ્ઞાન હોય ત્યા અત્યંત ત્યાગ સંભવે છે, અત્યંત ત્યાગ પ્રગટ્યા વિના અત્યંત જ્ઞાન ન હોય એમ શ્રી તીર્થંકરે સ્વીકાર્યું છે.

આત્મપરિણામથી જેટલો અન્ય પદાર્થનો તાદાત્મ્ય-અધ્યાસ નિવૃત્તવો તેને શ્રી જિન 'ત્યાગ' કહે છે.

તે તાદાત્મ્ય-અધ્યાસની નિવૃત્તિરૂપ ત્યાગ થવા અર્થે આ બાહ્ય પ્રસંગનો ત્યાગ પણ ઉપકારી છે, કાર્યકારી છે. બાહ્ય પ્રસંગના ત્યાગને અર્થે અંતર્ત્યાગ કહ્યો નથી, એમ છે તોપણ આ જીવે અંતર્ત્યાગને અર્થે બાહ્ય પ્રસંગની નિવૃત્તિને કંઈ પણ ઉપકારી માનવી યોગ્ય છે.

નિત્ય છૂટવાનો વિચાર કરીએ છીએ અને જેમ તે કાર્ય તરત પતે તેમ જાપ જપીએ છીએ. જો કે એમ લાગે છે કે તે વિચાર અને જાપ હજી તથારૂપ નથી, શિથિલ છે: માટે અત્યંત વિચાર અને તે જાપને ઉગ્રપણે આરાધવાનો અલ્પકાળમાં યોગ કરવો ઘટે છે, એમ વર્ત્યા કરે છે.

પ્રસંગથી કેટલાંક અરસ્પરસ સંબંધ જેવાં વચનો આ પત્રમાં લખ્યાં છે, તે વિચારમાં સ્ફુરી આવતાં સ્વવિચારબળ વધવાને અર્થે અને તમને વાંચવા વિચારવાને અર્થે લખ્યાં છે.

(૨) જીવ, પ્રદેશ, પર્યાય તથા સંખ્યાત, અસંખ્યાત, અનંત આદિ વિષે તથા રસના વ્યાપકપણાં વિષે ક્રમે કરી સમજવું યોગ્ય થશે.

૪૯

મુંબઈ. વૈશાખ શુદિ ૧૫ બુધ. ૧૯૫૧.

આત્મસ્વસ્થતા અર્થે ગ્રંથીભેદ-સત્સમાગમ

આત્મા અત્યંત સહજ સ્વસ્થતા પામે એ જ સર્વ જ્ઞાનનો સાર શ્રી સર્વજ્ઞે કહ્યો છે.

અનાદિકાળથી જીવે અસ્વસ્થતા નિરંતર આરાધી છે, જેથી સ્વસ્થતા પ્રત્યે આવવું તેને દુર્ગમ પડે છે. શ્રી જિને એમ કહ્યું છે કે યથાપ્રવૃત્તિકરણ સુધી જીવ અનંતી વાર આવ્યો છે, પણ જે સમયે ગ્રંથીભેદ થવા સુધી આવવાનું થાય છે ત્યારે ક્ષોભ પામી પાછો સંસાર પરિણામી થયા કરે છે. ગ્રંથી ભેદ થવામાં જે વીર્યગતિ જોઇએ તે થવાને અર્થે જીવે નિત્ય પ્રત્યે સત્સમાગમ, સદ્‌વિચાર અને સદ્‌ગ્રંથનો પરિચય નિરંતરપણે કરવો શ્રેયભૂત છે.

આ દેહનું આયુષ્ય પ્રત્યક્ષ ઉપાધિ યોગે વ્યતીત થયું જાય છે, એ માટે અત્યંત શોક થાય છે, અને તેનો અલ્પ કાળમાં જો ઉપાય ન કર્યો તો અમ જેવા અવિચારી પણ થોડા સમજવા.

જે જ્ઞાનથી કામ નાશ પામે તે જ્ઞાનને અત્યંત ભક્તિએ નમસ્કાર હો.

૫૦

હિતવચન.

સર્વ કરતાં જેમાં અધિક સ્નેહ રહ્યા કરે છે એવી આ કાયા તે રોગ, જરાદિથી સ્વાત્માને જ દુઃખરૂપ થઈ પડે છે, તો પછી તેથી દૂર એવાં ધનાદિથી જીવને તથારૂપ (યથાયોગ્ય) સુખવૃત્તિ થાય એમ માનતાં વિચારવાનની બુદ્ધિ જરૂર ક્ષોભ પામવી જોઇએ; અને કોઈ બીજા વિચારમાં જવી જોઇએ, એવો જ્ઞાની પુરુષોએ નિર્ણય કર્યો તે યથાતથ્ય છે.

૫૧

મુંબઇ. જેઠ શુદ ૧૦ રવિ. ૧૯૫૧.

મોટા પુરુષોના રિદ્ધિયોગ સાચા છે?

ૐ

ઘણા મોટા પુરુષોના રિદ્ધિયોગ સંબંધી શાસ્ત્રમાં વાત આવે છે, તથા લોકકથામાં તેવી વાતો સંભળાય છે, તે માટે આપને સંશય રહે છે, તેનો સક્ષેપમાં આ પ્રમાણે ઉત્તર છે:—

અષ્ટ મહાસિદ્ધિ આદિ જે જે સિદ્ધિઓ કહી છે, 'ૐ' આદિ મંત્રયોગ કહ્યા છે, તે સર્વ સાચાં છે. આત્મૈશ્વર્ય પાસે એ સર્વ અલ્પ છે. જ્યાં આત્મસ્થિરતા છે ત્યાં સર્વ પ્રકારના સિદ્ધિયોગ વસે છે. આ કાળમાં તેવા પુરુષો દેખાતા નથી, તેથી તેની અપ્રતીતિ આવવાનુ કારણ છે, પણ વર્ત્તમાનમાં કોઇક જીવમાં જ તેવી સ્થિરતા જોવામાં આવે છે. ઘણાં જીવોમાં

સત્ત્વનું ન્યૂનપણું વર્ત્તે છે, અને તે કારણે તેવા ચમત્કારાદિનું દેખાવાપણું નથી; પણ તેનું અસ્તિત્વ નથી એમ નથી. તમને અંદેશો રહે છે એ આશ્ચર્ય લાગે છે. જેને આત્મપ્રતીતિ ઉત્પન્ન થાય તેને સહેજે એ વાતનું નિઃશંકપણું થાય છે. કેમકે **આત્મામાં જે સમર્થપણું છે, તે સમર્થપણા પાસે એ સિદ્ધિલબ્ધિનું કાંઈ વિશેષપણું નથી.**

૫૨

મુંબઈ. જેઠ. ૧૯૫૧.

સહજ સ્વરૂપે સ્થિતિ તે મોક્ષ. તે માટે અસંગતા, સત્સંગ.

જ્ઞાનીના માર્ગના આશયને ઉપદેશનારાં વાક્યો.

૧. **સહજ** સ્વરૂપે જીવની સ્થિતિ થવી તેને શ્રી વીતરાગ મોક્ષ કહે છે.

૨. **સહજ** સ્વરૂપથી જીવ રહિત નથી, પણ તે સહજ સ્વરૂપનું માત્ર ભાન જીવને નથી, જે થવું તે જ સહજ સ્વરૂપે સ્થિતિ છે.

૩. **સંગના** યોગે આ જીવ સહજ સ્થિતિને ભૂલ્યો છે, સંગની નિવૃત્તિએ સહજ સ્વરૂપનું અપરોક્ષ ભાન પ્રગટે છે.

૪. એ જ માટે સર્વ તીર્થંકરાદિ જ્ઞાનીઓએ અસંગપણું જ સર્વોત્કૃષ્ટ કહ્યું છે; કે જેનાં અંગે સર્વ આત્મસાધન રહ્યાં છે,

૫. સર્વ જિનાગમમાં કહેલાં વચનો એક માત્ર અસંગપણામાં જ શમાય છે, કેમકે તે થવાને અર્થે જ તે સર્વ વચનો કહ્યાં છે. એક પરમાણુથી માંડી ચૌદ રાજલોકની અને મેષે ।-

-મેષથી માંડી શૈલેશીઅવસ્થાપર્યંતની સર્વ ક્રિયા વર્ણવી છે, તે એ જ અસંગતા સમજાવાને અર્થે વર્ણવી છે.

૬. સર્વ ભાવથી અસંગપણું થવું તે સર્વથી દુષ્કરમાં દુષ્કર સાધન છે; અને તે નિરાશ્રયપણે સિદ્ધ થવું અસંત દુષ્કર છે, એમ વિચારી શ્રી તીર્થંકરે સત્સંગને તેનો આધાર કહ્યો છે; કે જે સત્સંગના યોગે સહજ સ્વરૂપભૂત એવું અસંગપણું જીવને ઉત્પન્ન થાય છે.

૭. તે સત્સંગ પણ જીવને ઘણી વાર પ્રાપ્ત થયા છતાં ફળવાન થયો નથી એમ શ્રી વીતરાગે કહ્યું છે, કેમકે તે સત્સંગને ઓળખી આ જીવે તેને પરમહિતકારી જાણ્યો નથી, પરમસ્નેહે ઉપાસ્યો નથી, અને પ્રાપ્ત પણ અપ્રાપ્ત ફળવાન થવાયોગ્ય સંજ્ઞાએ વિસર્જન કર્યો છે, એમ કહ્યું છે. આ અમે કહ્યું તે જ વાતની વિચારણાથી અમારા આત્મામાં આત્મગુણ આવિર્ભાવ પામી સહજ સમાધિ પર્યંત પ્રાપ્ત થયા એવા સત્સંગને હું અત્યંત અત્યંત ભક્તિએ નમસ્કાર કરું છું.

૮. અવશ્ય આ જીવે પ્રથમ સર્વ સાધનને ગૌણ જાણી, નિર્વાણનો મુખ્ય હેતુ એવો સત્સંગ જ સર્વાર્પણપણે ઉપાસવો યોગ્ય છે કે જેથી સર્વ સાધન સુલભ થાય છે, એવો અમારો આત્મસાક્ષાત્કાર છે.

૯. તે સત્સંગ પ્રાપ્ત થયે જો આ જીવને કલ્યાણ પ્રાપ્ત ન થાય તો અવશ્ય આ જીવનો જ વાંક છે; કેમકે તે સત્સંગના અપૂર્વ, અલભ્ય, અત્યંત દુર્લભ એવા યોગમાં પણ તેણે તે સત્સંગના યોગને બાધ કરનાર એવાં માઠાં કારણોનો ત્યાગ ન કર્યો !

૧૦. મિથ્યાગ્રહ, સ્વચ્છંદપણું, પ્રમાદ અને ઇંદ્રિય વિષયથી ઉપેક્ષા કરી હોય તો જ સત્સંગ ફળવાન થાય નહીં; અથવા સત્સંગમાં એકનિષ્ઠા, અપૂર્વ ભક્તિ આણી ન હોય તો ફળવાન થાય નહીં. જો એક એવી અપૂર્વ ભક્તિથી સત્સંગની ઉપાસના કરી હોય તો અલ્પકાળમાં મિથ્યાગ્રહાદિ નાશ પામે અને અનુક્રમે સર્વ દોષથી જીવ મુક્ત થાય.

૧૧. સત્સંગની ઓળખાણ થવી જીવને દુર્લભ છે. કોઈ મહત પુણ્યયોગે તે ઓળખાણ થયે નિશ્ચય કરી આ જ સત્સંગ, સત્પુરુષ છે એવો સાક્ષીભાવ ઉત્પન્ન થયો હોય તે જીવે તો અવશ્ય કરી પ્રવૃત્તિને સંકોચવી; પોતાના દોષ ક્ષણે ક્ષણે કાર્યે કાર્યે અને પ્રસંગે પ્રસંગે તિક્ષ્ણ ઉપયોગે કરી જોવા, જોઈને તે પરિક્ષીણ કરવા; અને તે સત્સંગને અર્થે દેહ ત્યાગ કરવાનો યોગ થતો હોય તો તે સ્વીકારવો; પણ તેથી કોઈ પદાર્થને વિષે વિશેષ ભક્તિ–સ્નેહ થવા દેવો યોગ્ય નથી. તેમ પ્રમાદે રસગારવાદિ દોષે તે સત્સંગ પ્રાપ્ત થયે પુરુષાર્થ ધર્મ મંદ રહે છે, અને સત્સંગ ફળવાન થતો નથી એમ જાણી પુરુષાર્થ વીર્ય ગોપવવું ઘટે નહીં.

૧૨. સત્સંગનું એટલે સત્પુરુષનું ઓળખાણ થયે પણ તે યોગ નિરંતર રહેતો ન હોય તો સત્સંગથી પ્રાપ્ત થયો છે એવો જે ઉપદેશ તે પ્રત્યક્ષ સત્પુરુષ તુલ્ય જાણી વિચારવો તથા આરાધવો કે જે આરાધનથી જીવને અપૂર્વ એવું સમ્યક્ત્વ ઉત્પન્ન થાય છે.

૧૩. જીવે મુખ્યમાં મુખ્ય અને અવશ્યમાં અવશ્ય એવો

નિશ્ચય રાખવો કે **જે કંઈ મારે કરવું છે તે આત્માને કલ્યાણરૂપ થાય તે જ કરવું** છે, અને તે જ અર્થે આ ત્રણ યોગની ઉદયબળે પ્રવૃત્તિ થતી હોય તો થવા દે, તોપણ છેવટે તે તે ત્રિયોગથી રહિત એવી સ્થિતિ કરવાને અર્થે તે પ્રવૃત્તિને સંકોચતાં સંકોચતાં ક્ષય થાય એ જ ઉપાય કર્ત્તવ્ય છે. તે ઉપાય મિથ્યાગ્રહનો ત્યાગ, સ્વચ્છંદપણાનો ત્યાગ, પ્રમાદ અને ઇંદ્રિય વિષયનો ત્યાગ એ મુખ્ય છે. તે સત્સંગના યોગમાં અવશ્ય આરાધન કર્યાં જ રહેવાં અને સત્સંગના પરોક્ષપણામાં તો અવશ્ય અવશ્ય આરાધન કર્યાં જ કરવાં, કેમકે સત્સંગ પ્રસંગમાં તો જીવનું કંઈક ન્યૂનપણું હોય તો તે નિવારણ થવાનું સત્સંગ સાધન છે, પણ સત્સંગના પરોક્ષપણામાં તો એક પોતાનું આત્મબળ જ સાધન છે. જો તે આત્મબળ સત્સંગથી પ્રાપ્ત થયેલા એવા બોધને અનુસરે નહીં, તેને આચરે નહીં, આચરવામાં થતા પ્રમાદને છોડે નહીં, તો કોઈ દિવસે પણ જીવનું કલ્યાણ થાય નહીં.

સંક્ષેપમાં લખાયલાં જ્ઞાનીનાં માર્ગના આશયને ઉપદેશનારાં આ વાક્યો મુમુક્ષુ જીવે પોતાના આત્માને વિષે નિરંતર પરિણામી કરવા યોગ્ય છે. જે પોતાના આત્મગુણને વિશેષ વિચારવા શબ્દરૂપે અમે લખ્યાં છે.

૫૩

મુંબઈ. જેઠ શુદ ૧૦ રવિ. ૧૯૫૧.

જ્ઞાની,અજ્ઞાનીનું સુખદુઃખપ્રત્યેવલણ.

જ્ઞાનીપુરુષને જે સુખ વર્ત્તે છે, તે નિજ સ્વભાવમાં સ્થિર-

તાનું, સ્થિતિનું વર્ત્તે છે. અન્ય, બાહ્ય પદાર્થમાં તેને સુખબુદ્ધિ નથી, માટે તે તે પદાર્થથી જ્ઞાનીને સુખદુઃખાદિનું વિશેષપણું કે ઓછાપણું કહી શકાતું નથી. જો કે સામાન્યપણે શરીરનાં સ્વાસ્થ્યાદિથી શાતા અને જ્વરાદિથી અશાતા જ્ઞાની અને અજ્ઞાની બન્નેને થાય છે, તથાપિ જ્ઞાનીને તે તે પ્રસંગ હર્ષ વિષાદનો હેતુ નથી, અથવા જ્ઞાનના તારતમ્યમાં ન્યૂનપણું હોય તો કંઈક હર્ષ વિષાદ તેથી થાય છે, તથાપિ કેવળ અજાગૃતતાને પામવાયોગ્ય એવા હર્ષ વિષાદ થતા નથી. ઉદય-બળે કંઈક તેવાં પરિણામ થાય છે, તોપણ વિચાર જાગૃતિને લીધે તે ઉદય ક્ષીણ કરવા પ્રત્યે જ્ઞાનીપુરુષનાં પરિણામ વર્ત્તે છે.

વાયુ ફેર હોવાથી વહાણનું બીજી તરફ ખેંચાવું થાય છે, તથાપિ વહાણ ચલાવનાર જેમ પહોંચવા યોગ્ય માર્ગ ભણી તે વહાણને રાખવાના પ્રયત્નમાં જ વર્ત્તે છે, તેમ જ્ઞાનીપુરુષ મન વચનાદિ યોગને નિજભાવમાં સ્થિતિ થવા ભણી જ પ્રવ-ર્ત્તાવે છે; તથાપિ ઉદય વાયુયોગે યત્કિંચિત્ દશાફેર થાય છે, તોપણ પરિણામ પ્રયત્ન સ્વધર્મને વિષે છે.

જ્ઞાની નિર્ધન હોય અથવા ધનવાન હોય, અજ્ઞાની નિર્ધન હોય અથવા ધનવાન હોય એવો કંઈ નિયમ નથી. પૂર્વનિષ્પન્ન શુભ–અશુભ કર્મ પ્રમાણે બન્નેને ઉદય વર્ત્તે છે. જ્ઞાની ઉદ-યમાં સમ વર્ત્તે છે; અજ્ઞાની હર્ષ વિષાદ પ્રાપ્ત થાય છે.

જ્યાં સંપૂર્ણ જ્ઞાન છે ત્યાં તો સ્ત્રિયાદિ પરિગ્રહનો પણ અપ્રસંગ છે. તેથી ન્યૂન ભૂમિકાની જ્ઞાનદશામાં (ચોથે, પાંચમે ગુણસ્થાનકે જ્યાં તે યોગનો પ્રસંગ સંભવે છે તે દશામાં) વર્ત્તતા જ્ઞાની સમ્યગ્દૃષ્ટિને સ્ત્રિયાદિ પરિગ્રહની પ્રાપ્તિ થાય છે.

૫૪

મુંબઈ. અશાડ શુદ ૧૧ બુધ. ૧૯૫૨.

અનંતાનુબંધી કષાયની વ્યાખ્યા.

(૧) જે કષાયપરિણામથી અનંત સંસારનો સંબંધ થાય તે કષાયપરિણામને જિનપ્રવચનમાં **અનંતાનુબંધી** સંજ્ઞા કહી છે. જે કષાયમાં તન્મયપણે અપ્રશસ્ત (માઠા) ભાવે તીવ્રોપયોગે આત્માની પ્રવૃત્તિ છે, ત્યાં અનંતાનુબંધીનો સંભવ છે. મુખ્ય કરીને અહીં કહ્યાં છે, તે સ્થાનકે તે કષાયનો વિશેષ સંભવ છેઃ—સદ્દેવ, સદ્ગુરુ અને સદ્ધર્મનો જે પ્રકારે દ્રોહ થાય, અવજ્ઞા થાય તથા વિમુખ ભાવ થાય એ આદિ પ્રવૃત્તિથી, તેમ જ અસદ્દેવ, અસદ્ગુરુ તથા અસદ્ધર્મનો જે પ્રકારે આગ્રહ થાય, તે સંબંધી કૃતકૃત્યતા માન્ય થાય એ આદિ પ્રવૃત્તિથી પ્રવર્તતાં અનંતાનુબંધી કષાય સંભવે છે, અથવા જ્ઞાનીના વચનમાં સ્ત્રીપુત્રાદિ ભાવોને જે મર્યાદા પછી ઇચ્છતાં નિર્દ્વંસ પરિણામ કહ્યાં છે, તે પરિણામે પ્રવર્તતાં પણ અનંતાનુબંધી હોવા યોગ્ય છે. સંક્ષેપમાં અનંતાનુબંધી કષાયનો વ્યાખ્યા એ પ્રમાણે જણાય છે.

સંસાર પ્રસંગના ઉદયને જાગૃત રહી સંક્ષેપવો.

(૨) જે પુત્રાદિ વસ્તુ લોકસંજ્ઞાએ ઇચ્છવાયોગ્ય ગણાય છે, તે વસ્તુ દુઃખદાયક અને અસારભૂત જાણી પ્રાપ્ત થયા પછી નાશ પામ્યા છતાં પણ ઇચ્છવાયોગ્ય લાગતી ન હોતી, તેવા પદાર્થની હાલ ઇચ્છા ઉત્પન્ન થાય છે, અને તેથી અનિત્ય ભાવ જેમ બળવાન થાય તેમ કરવાની જિજ્ઞાસા ઉદ્ભવે છે, એ

આદિ ઉદાહરણ સાથે લખ્યું તે વાંચ્યું છે. જે પુરુષની જ્ઞાનદશા સ્થિર રહેવાયોગ્ય છે, એવા જ્ઞાનીપુરુષને પણ સંસાર-પ્રસંગનો ઉદય હોય તો જાગૃતપણે પ્રવર્ત્તવું ઘટે છે, એમ વીતરાગે કહ્યું છે તે અન્યથા નથી; અને આપણે સૌએ જાગૃતપણે પ્રવર્ત્તવું કરવામાં કંઈ શિથિલતા રાખીએ તો તે સંસાર-પ્રસંગથી બાધ થતાં વાર ન લાગે એવો ઉપદેશ એ વચનોથી આત્મામાં પરિણામી કરવાયોગ્ય છે, એમાં સંશય ઘટતો નથી. પ્રસંગની સાવ નિવૃત્તિ અશકય થતી હોય તો પ્રસંગ સંક્ષેપ કરવો ઘટે, અને ક્રમે કરીને સાવ નિવૃત્તિરૂપ પરિણામ આણવું ઘટે, એ મુમુક્ષુ પુરુષનો ભૂમિકા ધર્મ છે. સત્સંગ, સત્શાસ્ત્રના યોગથી તે ધર્મનું આરાધન વિશેષે કરી સંભવે છે.

૫૫

મુંબઇ અશાડ વદ ,, ૧૯૫૧.

અનંતાનુંબંધી કષાયનો એક બીજો પ્રકાર.

અનંતાનુંબંધીનો * બીજો પ્રકાર લખ્યો છે તે વિષે વિશેષાર્થ નીચે લખ્યાથી જાણશો.

ઉદયથી અથવા ઉદાસભાવસંયુક્ત મંદપરિણતબુદ્ધિથી ભોગાદિને વિષે પ્રવૃત્તિ થાય ત્યાંસુધીમાં જ્ઞાનીની આજ્ઞાપર પગ મૂકીને પ્રવૃત્તિ થઈ ન સંભવે. પણ જ્યાં ભોગાદિને વિષે તીવ્ર તન્મયપણે પ્રવૃત્તિ થાય ત્યાં જ્ઞાનીની આજ્ઞાની કંઈ અંકુશતા સંભવે નહીં, નિર્ભયપણે ભોગ પ્રવૃત્તિ સંભવે, જે

---

* જુઓ આંક ૫૪-(૧).

નિર્ધ્વંસ પરિણામ કહ્યાં છે; તેવાં પરિણામ વર્ત્તે ત્યાં પણ અનંતાનુબંધી સંભવે છે. તેમ જ હું સમજું છું, મને બાધ નથી એવા ને એવા બફમમાં રહે, અને ભોગથી નિવૃત્તિ ઘટે છે, અને વળી કંઈ પણ પુરુષત્વ કરે તો થઈ શકવા યોગ્ય છતાં પણ મિથ્યા જ્ઞાનથી જ્ઞાનદશા માની ભોગાદિકમાં પ્રવર્ત્તના કરે ત્યાં પણ અનંતાનુબંધી સંભવે છે.

જાગૃતમાં જેમ જેમ ઉપયોગનું શુદ્ધપણું થાય, તેમ તેમ સ્વપ્નદશાનું પરિક્ષીણપણું સંભવે.

૫૬

વવાણીઆ. શ્રાવણ વદ ૧૧. શુક્ર ૧૯૫૧.

કેટલાંક પ્રશ્નોત્તર.

તમે પાંચ પ્રશ્નો લખ્યા છે, તેમાંના ત્રણ પ્રશ્નના ઉત્તર અત્રે સંક્ષેપમાં લખ્યા છે.

પ્રથમ પ્રશ્નઃ—જાતિસ્મરણ-જ્ઞાનવાન પાછળનો ભવ કેવી રીતે દેખે છે? તેનો ઉત્તર આ પ્રમાણે વિચારશો.

ઉ૦—નાનપણે કોઈ ગામ, વસ્તુ આદિ જોયાં હોય, અને મોટપણે કોઈ પ્રસંગે તે ગામાદિનું આત્મામાં સ્મરણ થાય છે, તે વખતે તે ગામાદિનું આત્મામાં જે પ્રકારે ભાન થાય છે, તે પ્રકારે જાતિસ્મરણ જ્ઞાનવાનને પૂર્વભવનું ભાન થાય છે. કદાપિ આ ઠેકાણે એમ પ્રશ્ન થશે કે પૂર્વભવમાં અનુભવેલાં એવા દેહાદિનું આ ભવમાં ઉપર કહ્યું તેમ ભાન થાય એ વાત યથાતથ્ય માનીએ તોપણ પૂર્વભવમાં અનુભવેલાં એવા

દેહાદિ અથવા કોઈ દેવલોકાદિ નિવાસસ્થાન અનુભવ્યાં હોય તે અનુભવની સ્મૃતિ થઈ છે, અને તે અનુભવ યથાતથ્ય થયો છે, એ શા ઉપરથી સમજાય? તો એ પ્રશ્નનું સમાધાન આ પ્રમાણે છે. અમુક અમુક ચેષ્ટા અને લિંગ તથા પરિણામ આદિથી પોતાને તેનું સ્પષ્ટ ભાન થાય છે, પણ બીજા કોઈ જીવને તેની પ્રતીતિ થવા માટે તો નિયમિતપણું નથી.

કવચિત્ અમુક દેશમાં અમુક ગામ અમુક ઘેર પૂર્વે દેહ ધારણ થયો હોય અને તેનાં ચિહ્ન બીજા જીવને જણાવવાથી તે દેશાદિનું અથવા તેના નિશાનાદિનું કંઈ પણ વિદ્યમાનપણું હોય તો બીજા જીવને પણ પ્રતીતિનો હેતુ થવો સંભવે, અથવા જાતિસ્મૃતિ જ્ઞાનવાન કરતાં જેનું વિશેષ જ્ઞાન છે તે જાણે. તેમ જ જેને જાતિસ્મૃતિ જ્ઞાન છે, તેની પ્રકૃત્યાદિને જાણતો એવો કોઈ વિચારવાન પુરુષ પણ જાણે કે આ પુરુષને તેવાં કંઈ જ્ઞાનનો સંભવ છે, અથવા જાતિસ્મૃતિ હોવી સંભવે છે, અથવા જેને જાતિસ્મૃતિ જ્ઞાન છે, તે પુરુષના સબંધમાં કોઈ જીવ પૂર્વ ભવે આવ્યો છે, વિશેષ કરીને આવ્યો છે, તેને તે સંબંધ જણાવતાં કંઈ પણ સ્મૃતિ થાય તો તેવા જીવને પણ પ્રતીતિ આવે.

બીજો પ્રશ્નઃ-જીવ સમયે સમયે મરે છે તે કેવી રીતે સમજવું; તેનો ઉત્તર આ પ્રમાણે વિચારશો :-

ઉ૦-જેમ આત્માને સ્થૂળ દેહનો વિયોગ થાય છે, તેને મરણ કહેવામાં આવે છે, તેમ સ્થૂળ દેહના આયુષ્યાદિ સૂક્ષ્મ પર્યાયનો પણ સમયે સમયે હાનિ પરિણામ થવાથી વિયોગ

થઈ રહ્યો છે, તેથી તે સમયે સમયે મરણ કહેવાયોગ્ય છે. આ મરણ તે વ્યવહાર નયથી કહેવાય છે. નિશ્ચયથી તો આત્માને સ્વાભાવિક એવા જ્ઞાન દર્શનાદિ ગુણ પર્યાયની વિભાવ પરિણામના યોગને લીધે હાનિ થયા કરે છે, અને તે હાનિ આત્માના નિત્યપણાદિ સ્વરૂપને પણ ગ્રહી રહે છે, તે સમયે સમયે મરણ છે.

ત્રીજો પ્રશ્ન–કેવળજ્ઞાનદર્શનને વિષે ગયા કાળ અને આવતા કાળના પદાર્થ વર્તમાન કાળમાં વર્તમાનપણે દેખાય છે, તેમ જ દેખાય કે બીજી રીતે? તેનો ઉતર આ પ્રમાણે વિચારશો.

ઉ૦–વર્તમાનમાં વર્તમાન પદાર્થ જેમ દેખાય છે, તેમ ગયા કાળના પદાર્થ ગયા કાળમાં જે સ્વરૂપે હતા તે સ્વરૂપે વર્ત્તમાન કાળમાં દેખાય છે, અને આવતા કાળમાં તે પદાર્થ જે પામશે તે સ્વરૂપપણે વર્તમાનકાળમાં દેખાય છે. ભૂતકાળમાં જે જે પર્યાય પદાર્થે ભજ્યા છે, તે કારણપણે વર્ત્તમાનમાં પદાર્થને વિષે રહ્યા છે અને ભવિષ્યકાળમાં જે જે પર્યાય ભજશે તેની યોગ્યતા વર્ત્તમાનમાં પદાર્થને વિષે રહી છે. તે કારણ અને યોગ્યતાનું જ્ઞાન વર્ત્તમાનકાળમાં પણ કેવળ જ્ઞાનીને વિષે યથાર્થસ્વરૂપે હોઈ શકે. જોકે આ પ્રશ્ન પ્રત્યે ઘણા વિચાર જણાવવા યોગ્ય છે.

૫૭

<u>વવાણીઆ. શ્રાવણ વદ ૧૨ શનિ. ૧૯૫૧.</u>

<u>પ્રશ્નાવલિ.</u>

પ્ર૦–પ્રથમ પ્રશ્નમાં એમ જણાવ્યું છે કે એક મનુષ્ય પ્રાણી દિવસને વખતે આત્માના ગુણવડીએ અમુક હદ સુધી

દેખી શકે છે, અને રાત્રિને વખતે અંધારામાં કશું દેખતા નથી; વળી બીજે દિવસે પાછું દેખે છે અને વળી રાત્રિએ અંધારામાં કશું દેખતો નથી; તેથી એક અહોરાત્રમાં ચલુ આ પ્રમાણે આત્માના ગુણ ઉપર અધ્યવસાય બદલાયા વિના નહી દેખવાનું આવરણ આવી જતું હશે ? કે દેખવું એ આત્માનો ગુણ નહીં પણ સૂરજવડીએ દેખાય છે, માટે સૂરજનો ગુણ હોઈને તેની ગેરહાજરીમાં દેખાતું નથી ? અને વળી આવી જ રીતે સાંભળવાના દૃષ્ટાંતે કાન આડું રાખવાથી નથી સંભળાતું, ત્યારે આત્માનો ગુણ કેમ ભૂલાઇ જવાય છે? તેનો સંક્ષેપમાં ઉત્તર:-

ઉ૦-જ્ઞાનવરણીય તથા દર્શનાવરણીય કર્મનો અમુક ક્ષયોપશમ થવાથી ઇંદ્રિયલબ્ધિ ઉત્પન્ન થાય છે. તે ઈંદ્રિયલબ્ધિ સામાન્યપણે પાંચ પ્રકારની કહી શકાય છે. સ્પર્શેંદ્રિયથી શ્રવણેંદ્રિયપર્યંત સામાન્યપણે મનુષ્ય પ્રાણીને પાંચ ઇંદ્રિયની લબ્ધિનો ક્ષયોપશમ હોય છે. તે ક્ષયોપશમની શક્તિ અમુક બ્યાહતિ થાય ત્યાંસુધી જાણી દેખી શકે છે. દેખવું એ ચક્ષુ ઈંદ્રિયનો ગુણ છે.

તથાપિ અંધકારથી કે અમુક છેટે વસ્તુ હોવાથી તેને પદાર્થ જોવામાં આવી શકે નહીં; કેમકે ચક્ષુ ઇંદ્રિયની ક્ષયોપશમ લબ્ધિને તે હદે અટકવું થાય છે, અર્થાત્ ક્ષયોપશમની સામાન્યપણે એટલી શક્તિ છે. દિવસે પણ વિશેષ અંધકાર હોય અથવા કોઈ વસ્તુ ઘણા અંધારામાં પડી હોય અથવા અમુક હદથી છેટે હોય તો ચક્ષુથી દેખાઈ શકતી નથી; તેમ બીજી ઇંદ્રિયોની લબ્ધિ સંબંધી ક્ષયોપશમશક્તિ સુધી તેના વિષય જ્ઞાનદર્શનની પ્રવૃત્તિ છે, અમુક વ્યાઘાત સુધી તે સ્પર્શી શકે

છે, અથવા સુંઘી શકે છે, સ્વાદ ઓળખી શકે છે, અથવા સાંભળી શકે છે.

પ્ર૦–બીજા પ્રશ્નમાં એમ જણાવ્યું છે કે આત્માના અસંખ્યાત્ પ્રદેશ આખા શરીરમાં વ્યાપક છતાં, આંખના વચલા ભાગની કીકી છે તેથી જ દેખી શકાય છે, તે જ પ્રમાણે આખા શરીરમાં અસંખ્યાત પ્રદેશ વ્યાપક છતાં એક નાના ભાગ કાનવડીએ જ સાંભળી શકાય છે, અમુક જગોએથી ગંધ પરીક્ષા થાય, અમુક જગોએથી રસની પરીક્ષા થાય; જેમકે સાકરનો સ્વાદ હાથ પગ જાણતા નથી, પરંતુ જીભ જાણે છે. આત્મા આખા શરીરમાં સરખી રીતે વ્યાપક છતાં અમુક ભાગેથી જ જ્ઞાન થાય આનું કારણ શું હશે? તેનો સંક્ષેપમાં ઉતર—

ઉ૦–જીવને જ્ઞાન, દર્શન ક્ષાયિકભાવે પ્રગટ્યાં હોય તો સર્વ પ્રદેશે તથાપ્રકારનું તેને નિરાવરણપણું હોવાથી એક સમયે સર્વ પ્રકારે ભાવનું જ્ઞાયકપણું હોય; પણ જ્યાં સર્વ ક્ષયોપશમભાવે જ્ઞાનદર્શન વર્ત્તે છે, ત્યાં ભિન્ન ભિન્ન પ્રકારે અમુક મર્યાદામાં જ્ઞાયકપણું હોય. જે જીવને અત્યંત અલ્પજ્ઞાન દર્શનની ક્ષયોપશમશક્તિ વર્ત્તે છે, તે જીવને અક્ષરના અનંતમા ભાગ જેટલું જ્ઞાયકપણું હોય છે. તેથી વિશેષ ક્ષયોપશમે સ્પર્શેન્દ્રિયની લબ્ધિ કંઈક વિશેષ વ્યક્ત (પ્રગટ) થાય છે; તેથી વિશેષ ક્ષયોપશમે સ્પર્શ અને રસેન્દ્રિયની લબ્ધિ ઉત્પન્ન થાય છે, એમ વિશેષતાથી ઉત્તરોત્તર સ્પર્શ, રસ, ગંધ અને વર્ણ તથા શબ્દને ગ્રહણ કરવાયોગ્ય એવો પંચેન્દ્રિય સંબંધી ક્ષયોપશમ થાય છે, તથાપિ ક્ષયોપશમ દશામાં ગુણનું

સમવિષમપણું હોવાથી સર્વાંગે તે પંચેન્દ્રિય સંબંધી જ્ઞાન, દર્શન થતાં નથી, કેમકે શક્તિનું તેવું તારતમ્ય (સત્વ) નથી, કે પાંચે વિષય સર્વાંગે ગ્રહણ કરે. યદ્યપિ અવધિ આદિ જ્ઞાનમાં તેમ થાય છે, પણ અત્રે તો સામાન્ય ક્ષયોપશમ, અને તે પણ ઇંદ્રિય સાક્ષેપ ક્ષયોપશમનો પ્રસંગ છે. અમુક નિયત પ્રદેશમાં જ તે ઇંદ્રિય લબ્ધિનું પરિણામ થાય છે તેનો હેતુ ક્ષયોપશમ તથા પ્રાપ્ત થયેલી યોનીનો સંબંધ છે, કે નિયત પ્રદેશે (અમુક મર્યાદા–ભાગમાં) અમુક અમુક વિષયનું જીવને ગ્રહણ થાય.

પ્ર૦–ત્રીજા પ્રશ્નમાં એમ જણાવ્યું છે કે શરીરના અમુક ભાગમાં પીડા હોય ત્યારે જીવ ત્યાં વળગી રહે છે, તેથી જે ભાગમાં પીડા છે તે ભાગની પીડા વેદવા સારૂં તમામ પ્રદેશ ત્યાં ખેંચાતા હશે? જગતમાં કહેવત છે કે જ્યાં પીડા હોય ત્યાં જીવ વળગી રહે છે, તેનો સંક્ષેપમાં ઉત્તર—

ઉ૦–તે વેદના વેદવામાં કેટલાક પ્રસંગે વિશેષ ઉપયોગ રોકાય છે અને બીજા પ્રદેશનું તે ભણી કેટલાક પ્રસંગમાં સહજ આકર્ષણ પણ થાય છે. કોઈ પ્રસંગમાં વેદનાનું બહુલ-પણું હોય તો સર્વ પ્રદેશ મૂર્છાગત સ્થિતિ પણ ભજે છે, અને કોઈ પ્રસંગમાં વેદના કે ભયના બહુલપણે સર્વ પ્રદેશ એટલે આત્માની દશમદ્વાર આદિ એક સ્થાનમાં સ્થિતિ થાય છે. આમ થવાનો હેતુ પણ અવ્યાબાધ નામનો જીવ સ્વભાવ તથાપ્રકારે પરિણામી નહીં હોવાથી, તેમ વીર્યાંતરાયના ક્ષયો-પશમનું સમવિષમપણું હોય છે.

આવાં પ્રશ્નો કેટલાક મુમુક્ષુ જીવને વિચારની પરિશુદ્ધિને અર્થે કર્તવ્ય છે, અને તેવાં પ્રશ્નોનું સમાધાન જણાવવાની

ચિત્તમાં સહજ ક્વચિત્ ઇચ્છા પણ રહે છે. તથાપિ લખવામાં વિશેષ ઉપયોગ રોકાઈ શકવાનું ઘણી મુશ્કેલીથી થાય છે.

૫૮

વવાણીઆ. શ્રાવણ વદ ૧૪ સોમ. ૧૯૫૧.

એક આત્મા જાણ્યે સર્વ પદાર્થ જાણે.

પ્રથમ પદમાં એમ કહ્યું છે, કે હે મુમુક્ષુ ! એક આત્માને જાણતા સમસ્ત લોકાલોકને જાણીશ, અને સર્વ જાણવાનું ફળ પણ એક આત્મ પ્રાપ્તિ છે; માટે આત્માથી જુદા એવા બીજા ભાવો જાણવાની વારંવારની ઇચ્છાથી તું નિવૃત્ત અને એક નિજસ્વરૂપને વિષે દૃષ્ટિ દે, કે જે દૃષ્ટિથી સમસ્ત સૃષ્ટિ જ્ઞેય-પણે તારે વિષે દેખાશે. તત્ત્વસ્વરૂપ એવાં સત્શાસ્ત્રમાં કહેલા માર્ગનું પણ આ તત્ત્વ છે; એમ તત્ત્વજ્ઞાનીઓએ કહ્યું છે, તથાપિ ઉપયોગપૂર્વક તે સમજાવું દુર્લભ છે, એ માર્ગ જુદો છે, અને તેનું સ્વરૂપ પણ જુદું છે, જેમ માત્ર કથન જ્ઞાનીઓ કહે છે તેમ નથી, માટે ઠેકાણે ઠેકાણે જઈને કાંઈ પુછે છે; કેમકે તે અપૂર્વ ભાવનો અર્થ ઠેકાણે ઠેકાણેથી પાપ્ત થવા યોગ્ય નથી.

બીજા પદનો સંક્ષેપ અર્થઃ—હે મુમુક્ષુ ! યમનિયમાદિ જે સાધનો સર્વ શાસ્ત્રમાં કહ્યાં છે, તે ઉપર કહેલાં અર્થથી નિષ્ફળ ઠરશે એમ પણ નથી; કેમકે તે પણ કારણને અર્થે છે, તે કારણ આ પ્રમાણે છે. આત્મજ્ઞાન રહી શકે એવી પાત્રતા પાપ્ત થવા, તથા તેમાં સ્થિતિ થાય તેવી યોગ્યતા આવવા એ કારણો ઉપદેશ્યાં છે. તત્ત્વજ્ઞાનીએ એથી, એવા હેતુથી એ સાધનો કહ્યાં છે, પણ જીવની સમજણમાં સામટો ફેર હોવાથી

તે સાધનોમાં જ અટકી રહ્યો અથવા તે સાધન પણ અભિનિવેશ પરિણામે ગ્રહ્યાં. આંગળીથી જેમ બાળકને ચંદ્ર દેખાડવામાં આવે, તેમ તત્ત્વજ્ઞાનીઓએ એ તત્ત્વનું તત્ત્વ કહ્યું છે.

૫૯

મુંબઈ. આશો શુદ ૧૩ ભોમ. ૧૯૫૧.

હિતવચન.

સમસ્ત વિશ્વ ઘણું કરીને પરકથા તથા પરવૃત્તિમાં વહ્યું જાય છે, તેમાં રહી સ્થિરતા ક્યાંથી પ્રાપ્ત થાય? એવાં અમૂલ્ય મનુષ્યપણાનો એક સમય પણ પરવૃત્તિએ જવા દેવાયોગ્ય નથી, અને કંઈ પણ તેમ થયા કરે છે, તેનો ઉપાય કંઈ વિશેષે કરી ગવેષવા યોગ્ય છે.

જ્ઞાનીપુરુષનો નિશ્ચય થઈ અંતર્ભેદ ન રહે તો આત્મપ્રાપ્તિ સાવ સુલભ છે; એવું જ્ઞાની પોકારી ગયા છતાં કેમ લોકો ભૂલે છે?

૬૦

કરવા યોગ્ય કંઈ કહ્યું હોય તે વિસ્મરણ યોગ્ય ન હોય એટલો ઉપયોગ કરી ક્રમે કરીને પણ તેમાં અવશ્ય પરિણતિ કરવી ઘટે. ત્યાગ, વૈરાગ્ય, ઉપશમ અને ભક્તિ મુમુક્ષુ જીવે સહજ સ્વભાવરૂપ કરી મૂક્યા વિના આત્મદશા કેમ આવે? પણ શિથિળપણાથી, પ્રમાદથી એ વાત વિસ્મૃત થઈ જાય છે.

૬૧

મુંબઇ. આશો વદ ૩ રવિ. ૧૯૫૧.

વૈરાગ્યાદિ થવા સત્સમાગમ-સત્શાસ્ત્રાદિની ઉપાસના.

અનાદિથી વિપરીત અભ્યાસ છે, તેથી વૈરાગ્ય ઉપશમાદિ

ભાવોની પરિણતિ એકદમ ન થઈ શકે, કિંવા થવી કઠિન પડે, તથાપિ નિરંતર તે ભાવો પ્રત્યે લક્ષ રાખ્યે અવશ્ય સિદ્ધિ થાય છે. સત્સમાગમનો યોગ ન હોય ત્યારે તે ભાવો જે પ્રકારે વર્ધમાન થાય તે પ્રકારના દ્રવ્ય ક્ષેત્રાદિ ઉપાસવાં; સત્શાસ્ત્રનો પરિચય કરવો યોગ્ય છે. સૌ કાર્યની પ્રથમ ભૂમિકા વિકટ હોય છે, તો અનંતકાળથી અનભ્યસ્ત એવી મુમુક્ષુતા માટે તેમ હોય એમાં કંઈ આશ્ચર્ય નથી. સહજાત્મ સ્વરૂપે પ્રણામ.

૬૨

મુંબઈ. આસો. ૧૯૫૧.

અધ્યાત્મ વિચાર.

સર્વ જીવને અપ્રિય છતાં જે દુઃખનો અનુભવ કરવો પડે છે તે દુઃખ સકારણ હોવું જોઈએ, એ ભૂમિથી મુખ્ય કરીને વિચારવાનની વિચારશ્રેણી ઉદય પામે છે, અને તે પરથી અનુક્રમે આત્મા, કર્મ, પરલોક, મોક્ષ આદિ ભાવોનું સ્વરૂપ સિદ્ધ થયું હોય એમ જણાય છે.

વર્તમાનમાં જો પોતાનું વિદ્યમાનપણું છે, તો ભૂતકાળને વિષે પણ તેનું વિદ્યમાનપણું હોવું જોઈએ, અને ભવિષ્યમાં પણ તેમ જ હોવું જોઈએ. આ પ્રકારના વિચારનો આશ્રય મુમુક્ષુ જીવને કર્ત્તવ્ય છે. કોઈ પણ વસ્તુનું પૂર્વપશ્ચાત્ હોવા-પણું ન હોય. તો મધ્યમાં તેનું હોવાપણું ન હોય એવો અનુ-ભવ વિચારતાં થાય છે.

વસ્તુની કેવળ ઉત્પત્તિ અથવા કેવળ નાશ નથી, સર્વકાળ તેનું હોવાપણું છે, રૂપાંતર પરિણામ થયાં કરે છે, વસ્તુતા ફરતી

નથી, એવો શ્રી જિનનો અભિમત છે, તે વિચારવા યોગ્ય છે.

"ષડ્દર્શનસમુચ્ચય" કંઈક ગહન છે, તોપણ ફરીફરી વિચારવાથી તેનો કેટલોક બોધ થશે.

જેમ જેમ ચિત્તનું શુદ્ધિપણું અને સ્થિરત્વ હોય છે, તેમ તેમ જ્ઞાનીનાં વચનનો વિચાર યથાયોગ્ય થઈ શકે છે; સર્વ જ્ઞાનનું ફળ પણ આત્મસ્થિરતા થવી એ જ છે એમ વીતરાગ પુરુષોએ કહ્યું છે, તે અત્યંત સત્ય છે.

૬૪

મુંબઇ. કારતક. ૧૯૫૨.

'સમજીને શમાઈ રહ્યા કે ગયા' નો ખુલાસો.

જેમ છે તેમ આત્મસ્વરૂપ જાણ્યું તેનું નામ સમજવું છે. તેથી ઉપયોગ અન્ય વિકલ્પ રહિત થયો તેનું નામ શમાવું છે. વસ્તુતાએ બન્ને એક જ છે.

જેમ છે તેમ સમજવાથી ઉપયોગ સ્વરૂપમાં શમાયો, અને આત્મા સ્વભાવમય થઈ રહ્યો એ પ્રથમ વાકય "સમજીને શમાઈ રહ્યા" તેનો અર્થ છે.

અન્ય પદાર્થના સંયોગમાં જે અધ્યાસ હતો, અને તે અધ્યાસમાં આત્માપણું માન્યું હતું, તે અધ્યાસરૂપ આત્માપણું શમાઈ ગયું. એ બીજું વાકય "સમજીને શમાઈ ગયા" તેનો અર્થ છે.

પર્યાયાંતરથી અર્થાંતર થઈ શકે છે. વાસ્તવ્યમાં બન્ને વાકયનો પરમાર્થ એક જ વિચારવાયોગ્ય છે.

જે જે સમજ્યા તેણે તેણે મારૂં તારૂં એ આદિ અહંત્વ

મમત્વ શમાવી દીધું; કેમકે કોઈ પણ નિજસ્વભાવ તેવો દીઠો નહીં; અને નિજસ્વભાવ તો અચિંત્ય અવ્યાબાધસ્વરૂપ, કેવળ ન્યારો જોયો એટલે તેમાં જ સમાવેશ પામી ગયા.

આત્મા સિવાય અન્યમાં સ્વમાન્યતા હતી તે ટાળી પરમાર્થે મૌન થયા. વાણીએ કરી આ આનું છે એ આદિ કહેવાનું બનવારૂપ વ્યવહાર, વચનાદિ યોગ સુધી ક્વચિત્ રહ્યો, તથાપિ આત્માથી આ મારૂં છે એ વિકલ્પ કેવળ શમાઈ ગયો, જેમ છે તેમ અચિંત્ય સ્વાનુભવ ગોચર પદમાં લીનતા થઈ.

એ બન્ને વાક્ય લોક ભાષામાં પ્રવર્ત્યાં છે, તે **આત્મભાષામાંથી** આવ્યાં છે. જે ઉપર કહ્યા તે પ્રકારે ન શમાયા તે સમજ્યા નથી એમ એ વાક્યનો સારભૂત અર્થ થયો;અથવા જેટલે અંશે શમાયા તેટલે અંશે સમજ્યા, અને જે પ્રકારે શમાયા તે પ્રકારે સમજ્યા એટલો વિભાગાર્થ થઈ શકવાયોગ્ય છે, તથાપિ મુખ્યાર્થમાં ઉપયોગ વર્ત્તાવવો ઘટે છે.

અનંતકાળથી યમ, નિયમ, શાસ્ત્રાવલોકનાદિ કાર્ય કર્યાં છતાં સમજાવું અને શમાવું એ પ્રકાર આત્મામાં આવ્યો નહીં, અને તેથી પરિભ્રમણ નિવૃત્તિ ન થઈ.

સમજાવા અને શમાવાનું જે કોઈ ઐક્ય કરે, તે સ્વાનુભવ પદમાં વર્ત્તે; તેનું પરિભ્રમણ નિવૃત્ત થાય. સદ્ગુરુની આજ્ઞા વિચાર્યા વિના જીવે તે પરમાર્થ જાણ્યો નહીં, જાણવાને પ્રતિબંધક અસત્સંગ, સ્વચ્છંદ અને અવિચાર તેનો રોધ કર્યો નહીં, જેથી સમજાવું અને શમાવું તથા બેયનું ઐક્ય ન બન્યું એવો નિશ્ચય પ્રસિદ્ધ છે.

અત્રેથી આરંભી ઉપર ઉપરની ભૂમિકા ઉપાસે તો જીવ સમજીને શમાય; એ નિઃસંદેહ છે.

અનંત જ્ઞાની પુરુષે અનુભવ કરેલો એવો આ શાશ્વત સુગમ મોક્ષમાર્ગ જીવને નથી આવતો એથી ઉત્પન્ન થયેલું ખેદ સહિત આશ્ચર્ય તે પણ અત્રે શમાવીએ છૈયે. સત્સંગ, સદ્વિચારથી શમાવા સુધીનાં સર્વ પદ અત્યંત સાચાં છે, સુગમ છે, સુગોચર છે, સહજ છે અને નિઃસંદેહ છે. ૐ ૐ ૐ ૐ

૬૪

દ્રવ્ય અને ભાવ અણગારત્વ.

શુભેચ્છા, વિચાર, જ્ઞાન એ આદિ સર્વ ભૂમિકાને વિષે સર્વસંગપરિત્યાગ બળવાન ઉપકારી છે, એમ જાણીને જ્ઞાની-પુરુષોએ 'અણગારત્વ' નિરૂપણ કર્યું છે. અદ્યપિ પરમાર્થથી સર્વસંગપરિત્યાગ યથાર્થ બોધ થયે પ્રાપ્ત થવાયોગ્ય છે, એમ જાણતાં છતાં પણ સત્સંગમાં નિત્ય નિવાસ થાય તો તેવો સમય પ્રાપ્ત થવાયોગ્ય છે, એમ જાણી સામાન્ય રીતે બાહ્ય સર્વસંગપરિત્યાગ જ્ઞાનીપુરુષોએ ઉપદેશ્યો છે, કે જે નિવૃત્તિને યોગે શુભેચ્છાવાન એવો જીવ સદ્‌ગુરુ, સત્પુરુષ અને સત્શાસ્ત્રની યથાયોગ્ય ઉપાસના કરી યથાર્થ બોધ પામે.

૬૫

મુંબઈ. પોષ. શુદ ૬ રવિ. ૧૯૫૨.

મિથ્યાત્વ ત્યાગમાં વિઘ્નરૂપ અભિનિવેશ.

બે અભિનિવેશ આડા આવી ઉભા રહેતા હોવાથી જીવ

મિથ્યાત્વનો ત્યાગ કરી શકતો નથી. તે આ પ્રમાણે.—લૌકિક અને શાસ્ત્રીય. ક્રમે કરીને સત્સમાગમયોગે જીવ જો તે અભિનિવેશ છોડે તો મિથ્યાત્વનો ત્યાગ થાય છે, એમ વારંવાર જ્ઞાનીપુરુષોએ શાસ્ત્રાદિ દ્વારાએ ઉપદેશ્યું છતાં જીવ તે છોડવા પ્રત્યે ઉપેક્ષિત શા માટે થાય છે ? તે વાત વિચારવાયોગ્ય છે.

૬૬

મુંબઇ. પોષ શુદ ૮ સોમ. ૧૯૫૨.

શાસ્ત્રીય અભિનિવેશ.

આત્માર્થ સિવાય, શાસ્ત્રની જે જે પ્રકારે જીવે માન્યતા કરી કૃતાર્થતા માની છે. તે સર્વ **શાસ્ત્રીય અભિનિવેશ છે.** સ્વછંદતા ટળી નથી, અને સત્સમાગમનો યોગ પ્રાપ્ત થયો છે, તે યોગે પણ સ્વછંદના નિર્વાહને અર્થે શાસ્ત્રના કોઈ એક વચનને બહુ વચન જેવું જણાવી, તે મુખ્ય સાધન એવા સત્સમાગમ સમાન કે તેથી વિશેષ ભાર શાસ્ત્ર પ્રત્યે મૂકે છે, તે જીવને પણ અપ્રશસ્ત શાસ્ત્રીય અભિનિવેશ છે.

આત્મા સમજવા અર્થે શાસ્ત્રો ઉપકારી છે, અને તે પણ સ્વછંદરહિત પુરુષને; એટલો લક્ષ રાખી સત્શાસ્ત્ર વિચારાય તો તે શાસ્ત્રીય અભિનિવેશ ગણવાયોગ્ય નથી. **સંક્ષેપથી લખ્યું છે.**

દુઃખનું મૂળ સંયોગ.

સર્વ દુઃખનું મૂળ સંયોગ (સંબંધ) છે એમ જ્ઞાનવંત એવા તીર્થંકરોએ કહ્યું છે. સમસ્ત જ્ઞાનીપુરુષોએ એમ દીઠું

છે. જે સંયોગ બે પ્રકારે મુખ્યપણે કહ્યો છે. અંતર્ સંબંધિત, અને બાહ્ય સંબંધિત. અંતર્સંયોગનો વિચાર થવાને આત્માને બાહ્ય સંયોગનો અપરિચય કર્તવ્ય છે. જે અપરિચયની સપરમાર્થ ઇચ્છા જ્ઞાનીપુરુષોએ પણ કરી છે.

૬૭

મુંબઈ. પોષ વદ ૨. ૧૯૫૨.

ત્યાગની ઉત્કૃષ્ટતા એ આત્મજ્ઞાનનો હેતુ.

સર્વ પ્રકારના ભયને રહેવાના સ્થાનકરૂપ આ સંસારને વિષે માત્ર એક વૈરાગ્ય જ અભય છે.

મોટા મુનિયોને જે વૈરાગ્યદશા પ્રાપ્ત થવી દુર્લભ, તે વૈરાગ્યદશા તો ગૃહવાસને વિષે જેને પ્રાયે વર્તતી હતી, એવા શ્રી મહાવીર ઋષભાદિ પુરુષો પણ ત્યાગને ગ્રહણ કરી ચાલી નીકળ્યા, એ જ ત્યાગનું ઉત્કૃષ્ટપણું ઉપદેશ્યું છે.

ગૃહસ્થાદિ વ્યવહાર વર્તે ત્યાંસુધી આત્મજ્ઞાન ન થાય, કે આત્મજ્ઞાન હોય તેને ગૃહસ્થાદિ વ્યવહાર ન હોય એવો નિયમ નથી, તેમ છતાં પણ જ્ઞાનીને પણ ત્યાગ વ્યવહારની ભલામણ પરમ પુરુષોએ ઉપદેશી છે, કેમકે **ત્યાગ આત્મ ઐશ્વર્યને સ્પષ્ટ વ્યક્ત કરે છે.** તેથી અને લોકને ઉપકારભૂત છે તેથી ત્યાગ અકર્તવ્ય લક્ષે કર્તવ્ય છે; એમાં સંદેહ નથી.

પરમાર્થ અને વ્યવહાર સંયમ.

સ્વસ્વરૂપને વિષે સ્થિતિ તેને **પરમાર્થસંયમ** કહ્યો છે. તે સંયમને કારણભૂત એવાં અન્ય નિમિત્તોનાં ગ્રહણને **વ્યવહાર સંયમ** કહ્યો છે. કોઈ જ્ઞાનીપુરુષોએ તે સંયમનો પણ નિષેધ

કર્યો નથી. પરમાર્થની ઉપેક્ષા (લક્ષ વગર) એ જે વ્યવહાર સંયમમાં જ પરમાર્થસંયમની માન્યતા રાખે તેના વ્યવહારસંયમનો તેનો અભિનિવેશ ટાળવા નિષેધ કર્યો છે. પણ વ્યવહારસંયમમાં કંઈ પણ પરમાર્થની નિમિત્તતા નથી, એમ જ્ઞાનીપુરુષોએ કહ્યું નથી.

પરમાર્થના કારણભૂત એવા વ્યવહાર સંયમને પણ પરમાર્થસંયમ કહ્યો છે.

જ્ઞાની ઉપાધિ રહિત છતાં ઉપાધિ સહિત દેખાય.

પ્રારબ્ધ છે, એમ માનીને જ્ઞાની ઉપાધિ કરે છે એમ જણાતું નથી, પણ પરિણતિથી છૂટ્યાં છતાં ત્યાગવા જતાં બાહ્ય કારણો રોકે છે, માટે જ્ઞાની ઉપાધિસહિત દેખાય છે, તથાપિ તેની નિવૃત્તિના લક્ષને નિત્ય ભજે છે.

૬૮

મુંબઇ. પોષ વદ ૯ ગુરુ. ૧૯૫૨.

આરંભ પરિગ્રહ ત્યાગ્યે ઉત્કૃષ્ટતા.

દેહાભિમાન રહિત એવા સત્પુરુષોને અત્યંત ભક્તિથી ત્રિકાળ નમસ્કાર.

જ્ઞાનીપુરુષોએ વારંવાર આરંભ પરિગ્રહના ત્યાગનું ઉત્કૃષ્ટપણું કહ્યું છે, અને ફરીફરી તે ત્યાગનો ઉપદેશ કર્યો છે, અને ઘણું કરી પોતે પણ એમ વર્ત્યાં છે, માટે મુમુક્ષુ પુરુષને અવશ્ય કરી તેની સંક્ષેપ વૃતિ જોઈએ, એમાં સંદેહ નથી.

આરંભ પરિગ્રહનો ત્યાગ કયા કયા પ્રતિબંધથી જીવ ન કરી

શકે, અને તે પ્રતિબંધ કયા પ્રકારે ટાળી શકાય એ પ્રકારે મુમુક્ષુ જીવે પોતાનાં ચિત્તમાં વિશેષ વિચાર અંકુર ઉત્પન્ન કરી કંઇ પણ તથારૂપ ફળ આણવું ઘટે. જો તેમ કરવામાં ન આવે તો તે જીવને મુમુક્ષતા નથી એમ પ્રાયે કહી શકાય.

આરંભ અને પરિગ્રહનો ત્યાગ કયા પ્રકારે થયો હોય તે યથાર્થ કહેવાય તે પ્રથમ વિચાર કરી પછી ઉપર કહ્યો તે વિચાર અંકુર મુમુક્ષુ જીવે પોતાનાં અંતઃકરણમાં અવશ્ય ઉત્પન્ન કરવો યોગ્ય છે.

૬૯

મુંબઇ. ફા. શુદ ૧. ૧૯૫૨.

દુઃખનો ઉપાય આત્મજ્ઞાન, જ્ઞાનીનો આશ્રય.

જ્ઞાનીના સર્વ વ્યવહાર પરમાર્થમૂળ હોય છે, તોપણ જે દિવસે ઉદય પણ આત્માકાર વર્તશે તે દિવસને ધન્ય છે.

સર્વ દુઃખથી મુક્ત થવાનો સર્વોત્કૃષ્ટ ઉપાય આત્મજ્ઞાનને કહ્યો છે, તે જ્ઞાનીપુરુષનાં વચન સાચાં છે, અત્યંત સાચાં છે.

જ્યાંસુધી જીવને તથારૂપ આત્મજ્ઞાન ન થાય ત્યાંસુધી આત્યંતિક બંધનની નિવૃત્તિ ન હોય એમાં સંશય નથી.

તે આત્મજ્ઞાન થતાં સુધી જીવે મૂર્ત્તિમાન આત્મજ્ઞાન સ્વરૂપ એવા સદ્‌ગુરુ દેવનો નિરંતર આશ્રય અવશ્ય કરવાયોગ્ય છે, એમાં સંશય નથી. તે આશ્રયનો વિયોગ હોય ત્યારે આશ્રય-ભાવના નિત્ય કર્ત્તવ્ય છે.

મુમુક્ષુ કેવો ઉપદેશ આપી શકે ?

ઉદયને યોગે તથારૂપ આત્મજ્ઞાન થયા પ્રથમ ઉપદેશ કાય

કરવું પડતું હોય તો વિચારવાન મુમુક્ષુ પરમાર્થના માર્ગને અનુસરવાને હેતુભૂત એવો સત્પુરુષની ભક્તિ, સત્પુરુષના ગુણગ્રામ, સત્પુરુષ પ્રત્યે પ્રમોદભાવના અને સત્પુરુષપ્રત્યે અવિરોધભાવનાનો લોકોને ઉપદેશ દે છે; જે પ્રકારે મતમતાંતરનો અભિનિવેશ ટળે, અને સત્પુરુષના વચન ગ્રહણ કરવાની આત્મવૃત્તિ થાય તેમ કરે છે. વર્તમાનકાળમાં તે પ્રકારની વિશેષ હાનિ થશે એમ જાણી જ્ઞાનીપુરુષોએ આ કાળને દુસમકાળ કહ્યો છે. અને તેમ પ્રત્યક્ષ દેખાય છે.

સર્વ કાર્યમાં કર્ત્તવ્ય માત્ર આત્માર્થ છે, એ સંભાવના નિત્ય મુમુક્ષુ જીવે કરવી યોગ્ય છે.

૭૦

ૐ નમઃ

સર્વજ્ઞ. જિન. વીતરાગ.

સર્વજ્ઞ છે.

રાગદ્વેષનો આત્યંતિક ક્ષય થઈ શકે છે.

જ્ઞાનને પ્રતિબંધક રાગદ્વેષ છે.

જ્ઞાન, જીવનો સ્વત્વભૂત ધર્મ છે.

જીવ, એક અખંડ સંપૂર્ણ દ્રવ્ય હોવાથી તેનું જ્ઞાન સામર્થ્ય સંપૂર્ણ છે.

૭૧

મુંબઈ. ફા. શુદ ૧૧ રવિ. ૧૯૫૨.

શ્રી સદ્દગુરુ પ્રસાદ.

ઉપદેશ કોણ અને કેમ આપે ?

યથાર્થ જ્ઞાન ઉત્પન્ન થયા પ્રથમ જે જીવોને ઉપદેશકપણું વ-ર્તતું હોય તે જીવે જે પ્રકારે વૈરાગ્ય, ઉપશમ અને ભક્તિનો લક્ષ થાય તે પ્રકારે પ્રસંગપ્રાપ્ત જીવોને ઉપદેશ આપવો ઘટે, અને જે પ્રકારે તેને નાના પ્રકારના અસદ્ આગ્રહનો તથા કેવળ વેષ વ્યવ-હારાદિનો અભિનિવેશ ઘટે તે પ્રકારે ઉપદેશ પરિણામી થાય તેમ આત્માર્થ વિચારી કહેવું ઘટે. ક્રમે કરીને તે જીવો યથાર્થ માર્ગની સન્મુખ થાય એવો યથાશક્તિ ઉપદેશ કર્ત્તવ્ય છે.

૭૨

મુંબઇ. ફા. વદ ૩ સોમ. ૧૯૫૨.

ૐ સદ્ગુરુ પ્રસાદ.

જ્ઞાની અને સામાન્ય મનુષ્યમાં ભેદ પામવાના કારણો.

દેહધારી છતાં નિરાવરણજ્ઞાન સહિત વર્ત્તે છે, એવા મહાપુરુષોને ત્રિકાળ નમસ્કાર.

સર્વ કષાયનો અભાવ દેહધારી છતાં પરમ જ્ઞાનીપુરુષને વિષે બને એ પ્રકારે અમે લખ્યું તે પ્રસંગમાં અભાવ શબ્દનો અર્થ ક્ષય ગણીને લખ્યો છે.

(પ્ર૦)-જગતવાસી જીવને રાગદ્વેષ ગયાની ખબર પડે નહીં. બાકી જે મોટા પુરુષ છે તે જાણે છે કે આ મહાત્મા પુરુષને વિષે રાગદ્વેષનો અભાવ કે ઉપશમ વર્ત્તે છે, એમ લખી આપે શંકા કરી કે જેમ મહાત્મા પુરુષને જ્ઞાનીપુરુષો અથવા દઢ મુમુક્ષુ જીવો જાણે છે, તેમ જગતના જીવો શા માટે ન જાણે ? મનુષ્યાદિ પ્રાણીને જેમ જોઇને જગતવાસી જીવો જાણે

છે કે આ મનુષ્યાદિ છે, અને મહાત્મા પુરુષો પણ જાણે છે કે આ મનુષ્યાદિ છે, એ પદાર્થો જોવાથી બેયનું જાણવું સરખું વર્તે છે, અને આમાં ભેદ વર્તે છે. તેવો ભેદ થવાનાં શું કારણ મુખ્યપણે વિચારવાયોગ્ય છે ? એ પ્રકારે લખ્યું તેનું સમાધાનઃ–

(૭૦)–મનુષ્યાદિને જગતવાસી જીવો જાણે છે, તે દૈહિક સ્વરૂપથી તથા દૈહિક ચેષ્ટાથી જાણે છે. એક બીજાની મુદ્રામાં તથા આકારમાં ઇંદ્રિયોમાં જે ભેદ છે, તે ચક્ષુઆદિ ઇંદ્રિયોથી જગતવાસી જીવ જાણી શકે છે, અને કેટલાક તે જીવોના અભિપ્રાય પણ અનુમાનપરથી જગતવાસી જીવ જાણી શકે છે; કેમકે તે તેના અનુભવનો વિષય છે; પણ જ્ઞાનદશા અથવા વીતરાગદશા છે તે મુખ્યપણે દૈહિક સ્વરૂપ તથા દૈહિક ચેષ્ટાનો વિષય નથી, અંતરાત્મ ગુણ છે. અને અંતરાત્મપણું બાહ્ય જીવોના અનુભવનો વિષય ન હોવાથી, તેમ જ તથારૂપ અનુમાન પણ પ્રવર્તે એવા જગતવાસી જીવોને ઘણું કરીને સંસ્કાર નહિ હોવાથી જ્ઞાની કે વીતરાગને તે ઓળખી શકતા નથી. કોઈક જીવ સત્સમાગમના યોગથી સહજ શુભ કર્મના ઉદયથી તથારૂપ કંઇ સંસ્કાર પામીને જ્ઞાની કે વીતરાગને યથાશક્તિ ઓળખી શકે. **તથાપિ ખરેખરૂં ઓળખાણ તો દૃઢ મુમુક્ષતા પ્રગટ્યે, તથારૂપ સત્સમાગમથી પ્રાપ્ત થયેલ ઉપદેશને અવધારણ કર્યે, અંતરાત્મવૃત્તિ પરિણમ્યે જીવ જ્ઞાની કે વીતરાગને ઓળખી શકે.** જગતવાસી એટલે જગતદૃષ્ટિ જીવો છે તેની દૃષ્ટિએ ખરેખરૂં જ્ઞાની કે વીતરાગનું ઓળખાણ ક્યાંથી થાય ? અંધકારને વિષે પડેલા પદાર્થને મનુષ્યચક્ષુ દેખી શકે નહીં, તેમ દેહને વિષે રહ્યા એવા જ્ઞાની કે વીતરાગને જગતદૃષ્ટિ જીવ

ઓળખી શકે નહીં. જેમ અંધકારને વિષે પડેલો પદાર્થ મનુષ્ય-ચક્ષુથી જોવાને બીજા કોઈ પ્રકાશની અપેક્ષા રહે છે, તેમ જગત્ દૃષ્ટિ જીવોને જ્ઞાની કે વીતરાગની ઓળખાણુ માટે વિશેષ શુભ સંસ્કાર અને સત્સમાગમની અપેક્ષા યોગ્ય છે, જો તે યોગ પ્રાપ્ત ન હોય તો જેમ અંધકારમાં પડેલો પદાર્થ અને અંધકાર એ બેય એકાકાર ભાસે છે, ભેદ ભાસતો નથી, તેમ તથારૂપ યોગ વિના જ્ઞાની કે વીતરાગ અને અન્ય સંસારી જીવોનું એક આકાર-પણું ભાસે છે, દેહાદિ ચેષ્ટાથી ઘણુંકરીને ભેદ ભાસતો નથી.

જે દેહધારી સર્વ અજ્ઞાન અને સર્વ કષાય રહિત થયા છે તે દેહધારી મહાત્માને ત્રિકાળ પરમભક્તિથી નમસ્કાર હો, નમસ્કાર હો. તે મહાત્મા વર્ત્તે છે તે દેહને, ભૂમિને, ઘરને, માર્ગને, આસનાદિ સર્વને નમસ્કાર હો, નમસ્કાર હો.

૭૩

મુંબઈ ચૈત્ર શુદ ૧ રવિ. ૧૯૫૨.

સર્વ સંગ પરિત્યાગ છતાં ઉપાધિ રહેતો વ્યવહારે તે દુસાધ્ય.

સર્વસંગપરિત્યાગ કરીને ચાલી નીકળ્યાથી પણ જીવ ઉપાધિરહિત થતો નથી. કેમકે **જ્યાંસુધી અંતરૂપરિણાત પર દૃષ્ટિ ન થાય અને તથારૂપ માર્ગે ન પ્રવર્ત્તાય ત્યાં સુધી સર્વસંગપરિત્યાગ પણ નામ માત્ર થાય છે.** અને તેવા અવસરમાં પણ અંતરૂપરિણુતિપર દૃષ્ટિ દેવાનું ભાન જીવને આવવું કઠણ છે. તો પછી આવા ગૃહવ્યવહારને વિષે લૌકિક અભિનિવેશપૂર્વક રહી અંતરૂપરિણુતિપર દૃષ્ટિ દેવાનું બનવું

કેટલું દુઃસાધ્ય હોતું જોઇએ તે પણ વિચારવાયોગ્ય છે, અને અવશ્ય તેમ કરવાયોગ્ય છે.

લાકિક અભિનિવેશ ત્યાગ્યે અપૂર્વ ગુણનો ઉદય.

વધારે શું લખીએ ? જેટલી પોતાની શક્તિ હોય તે સર્વ શક્તિથી એક લક્ષ રાખીને, લૌકિક અભિનિવેશને સંક્ષેપ કરીને, કંઈ પણ અપૂર્વ નિરાવરણપણું દેખાતું નથી માટે સમજયાનું માત્ર અભિમાન છે એમ જીવને સમજાવીને જે પ્રકારે જીવ, જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્રને વિષે સતત જાગૃત થાય તે જ કરવામાં વૃત્તિ જોડવી, અને રાત્રિદિવસ તે જ ચિંતામાં પ્રવર્ત્તવું એ જ વિચારવાનજીવનું કર્ત્તવ્ય છે; અને તેને માટે સત્સંગ, સત્શાસ્ત્ર અને સરળતાદિ નિજગુણો ઉપકારભૂત છે, એમ વિચારીને તેનો આશ્રય કરવો યોગ્ય છે.

જ્યાંસુધી લૌકિક અભિનિવેશ એટલે દ્રવ્યાદિ લોભ, તૃષ્ણા, દૈહિક માન, કુળ, જાતિ આદિ સંબંધી મોહ કે વિશેષત્વ માનવું હોય, તે વાત ન છોડવી હોય, પોતાની બુદ્ધિએ સ્વેચ્છાએ અમુક ગચ્છાદિનો આગ્રહ રાખવો હોય, ત્યાંસુધી જીવને અપૂર્વ ગુણ કેમ ઉત્પન્ન થાય ? તેનો વિચાર સુગમ છે.

૭૪

ચૈત્ર શુદ ૨ સોમ. ૧૯૫૨.

હિતવચન.

જેમાં ક્ષણવારમાં હર્ષ અને ક્ષણવારમાં શોક થઈ આવે એવા આ વ્યવહારમાં જે જ્ઞાનીપુરુષો સમદશાથી વર્તે છે,

તેને અત્યંત ભક્તિથી ધન્ય કહીએ છીયે; અને સર્વ મુમુક્ષુ-જીવને એજ દશા ઉપાસવાયોગ્ય છે, એમ નિશ્ચય ક્ષ્ખીને પરિણતિ કરવી ઘટે છે.

૭૫

મુંબઇ. ચૈત્ર શુદ ૧૧. ૧૯૫૨.

જ્ઞાની, અજ્ઞાની અને શુષ્ક જ્ઞાનીની વાણીમાં ભેદ.

ૐ સદ્‌ગુરુચરણાય નમ:

૧ જે જ્ઞાનમાં દેહાદિ અધ્યાસ મટ્યો છે, અને અન્ય પદાર્થને વિષે અહંતા મમતા વર્ત્તતાં નથી, તથા ઉપયોગ સ્વ-ભાવમાં પરિણમે છે, અર્થાત જ્ઞાનસ્વરૂપપણું ભજે છે, તે જ્ઞાનને **નિરાવરણજ્ઞાન** કહેવાયોગ્ય છે.

૨ સર્વ જીવોને એટલે સામાન્ય મનુષ્યોને જ્ઞાની અજ્ઞાનીની વાણીનો ભેદ સમજાવો કઠણ છે. એ વાત યથાર્થ છે, કેમકે કેટક શુષ્કજ્ઞાની શીખી લઇને જ્ઞાનીના જેવો ઉપદેશ કરે, એટલે તેમાં વચનનું સમતુલ્યપણું જોયાથી શુષ્કજ્ઞાનીને પણ સામાન્ય મનુષ્યો જ્ઞાની માને, મંદદશાવાન મુમુક્ષુ જીવો પણ તેવાં વચનથી ભ્રાંતિ પામે, પણ ઉત્કૃષ્ટદશાવાન મુમુક્ષુ પુરુષ શુષ્ક જ્ઞાનીની વાણી જ્ઞાનીની વાણી જેવી શબ્દે જોઈ પ્રાયે ભ્રાંતિ પામવા યોગ્ય નથી, કેમકે શુષ્કજ્ઞાનીની વાણીમાં **આશયે** જ્ઞાનીની વાણીની તુલના હોતી નથી.

જ્ઞાનીની વાણી પૂર્વાપર અવિરોધ, આત્માર્થ ઉપદેશક, અપૂર્વ અર્થનું નિરૂપણ કરનાર હોય છે; અને અનુભવ સહિ-તપણું હોવાથી આત્માને સતત જાગૃત કરનાર હોય છે.

શુષ્કજ્ઞાનીની વાણીમાં તથારૂપ ગુણો હોતા નથી. સર્વથી ઉત્કૃષ્ટ ગુણ જે પૂર્વાપર અવિરોધપણું તે શુષ્કજ્ઞાનીની વાણીને વિષે વર્ત્તવાયોગ્ય નથી, કેમકે યથાસ્થિત પદાર્થદર્શન તેને હોતું નથી; અને તેથી ઠામ ઠામ કલ્પનાથી યુક્ત તેની વાણી હોય છે.

એ આદિ નાના પ્રકારના ભેદથી જ્ઞાની અને શુષ્કજ્ઞાનીની વાણીનું ઓળખાણ ઉત્કૃષ્ટ મુમુક્ષુને થવાયોગ્ય છે. જ્ઞાની પુરુષને તો સહજસ્વભાવે તેનું ઓળખાણ છે. કેમકે પોતે ભાનસહિત છે, અને ભાનસહિત પુરુષ વિના આ પ્રકારનો આશય ઉપદેશી શકાય નહીં, એમ સહેજે તે જાણે છે.

અજ્ઞાન અને જ્ઞાનનો ભેદ જેને સમજાયો છે, તેને અજ્ઞાની અને જ્ઞાનીનો ભેદ સહેજે સમજાવાયોગ્ય છે. અજ્ઞાન પ્રત્યેનો જેનો મોહ વિરામ પામ્યો છે, એવા જ્ઞાનીપુરુષને શુષ્કજ્ઞાનીનાં વચન ભ્રાંતિ કેમ કરી શકે ? બાકી સામાન્ય જીવોને અથવા મંદદશા અને મધ્યમદશાના મુમુક્ષુને શુષ્કજ્ઞાનીના વચનો સાદૃશ્યપણે જોવામાં આવ્યાથી બન્ને જ્ઞાનીનાં વચનો છે એમ ભ્રાંતિ થવાનો સંભવ છે. ઉત્કૃષ્ટ-મુમુક્ષુને ઘણુંકરીને તેવી ભ્રાંતિનો સંભવ નથી, કેમકે જ્ઞાનીનાં વચનની પરીક્ષાનું બળ તેને વિશેષપણે સ્થિર થયું છે.

પૂર્વકાળે જ્ઞાની થઈ ગયા હોય, અને માત્ર તેની મુખવાણી રહી હોય તોપણ વર્ત્તમાન કાળે જ્ઞાનીપુરુષ એમ જાણી શકે કે આ વાણી જ્ઞાનીપુરુષની છે, કેમકે રાત્રિદિવસના ભેદની પેઠે **અજ્ઞાની જ્ઞાનીની વાણીને વિષે આશય ભેદ હોય છે, અને આત્મદશાના તારતમ્ય પ્રમાણે આશય વાળી**

વાણી નીકળે છે, તે આશય વાણીપરથી વર્તમાન જ્ઞાનીપુરુષને સ્વાભાવિક દૃષ્ટિગત થાય છે; અને કહેનાર પુરુષની દશાનું તારતમ્ય લક્ષગત થાય છે. અત્રે જે વર્તમાન જ્ઞાની શબ્દ લખ્યો છે, તે કોઈ વિશેષ પ્રજ્ઞાવંત પ્રગટ બોધબીજ સહિત પુરુષ શબ્દના અર્થમાં લખ્યો છે. **જ્ઞાનીનાં વચનની પરીક્ષા સર્વ જીવને સુલભ હોત તો નિર્વાણ પણ સુલભ જ હોત.**

મતિ આદિ જ્ઞાનના પાંચ પ્રકાર.

૩ જિનાગમમાં મતિ શ્રુતઆદિ જ્ઞાનના પાંચ પ્રકાર કહ્યા છે. તે જ્ઞાનના પ્રકાર સાચા છે, ઉપમાવાચક નથી. અવધિ, મનઃપર્યવાદિ જ્ઞાન વર્તમાનકાળમાં વ્યવચ્છેદ જેવાં લાગે છે. તે પરથી તે જ્ઞાન ઉપમાવાચક ગણવાંયોગ્ય નથી. એ જ્ઞાન મનુષ્ય જીવોને ચારિત્ર પર્યાયની વિશુદ્ધ તારતમ્યતાથી ઉપજે છે. વર્તમાન કાળમાં તે વિશુદ્ધ તારતમ્યતા પ્રાપ્ત થવી દુર્લભ છે; કેમકે કાળનું પ્રત્યક્ષ સ્વરૂપ ચારિત્રમોહનીય આદિ પ્રકૃતિના વિશેષ બળસહિત વર્તતું જોવામાં-આવે છે.

સામાન્ય આત્મચારિત્ર પણ કોઈક જીવને વિષે વર્તવાયોગ્ય છે, તેવા કાળમાં તે જ્ઞાનીની લબ્ધિ વ્યવચ્છેદ જેવી હોય એમાં કંઈ આશ્ચર્ય નથી, તેથી તે જ્ઞાન ઉપમાવાચક ગણવાયોગ્ય નથી. આત્મસ્વરૂપ વિચારતાં તો તે જ્ઞાનનું કંઈ પણ અસંભવિતપણું દેખાતું નથી. સર્વ જ્ઞાનની સ્થિતિનું ક્ષેત્ર આત્મા તો પછી અવધિ, મનઃપર્યવાદિ જ્ઞાનનું ક્ષેત્ર આત્મા હોય એમાં સંશય કેમ ઘટે ? યદ્યપિ શાસ્ત્રના યથાસ્થિત પરમાર્થના

અજ્ઞજીવો તેની વ્યાખ્યા જે પ્રકારે કરે છે, તે વ્યાખ્યા વિ-રોધવાળી હોય, પણ પરમાર્થે તે જ્ઞાનનો સંભવ છે.

જિનાગમમાં તેની જે પ્રકારના આશયથી વ્યાખ્યા કહી હોય તે વ્યાખ્યા અને અજ્ઞાની જીવો આશય જાણ્યાવિના જે વ્યાખ્યા કરે તેમાં મોટો ભેદ હોય એમાં આશ્ચર્ય નથી, અને તે ભેદને લીધે તે જ્ઞાનના વિષય માટે સંદેહ થવાયોગ્ય છે, પણ આત્મદષ્ટિએ જોતાં તે સંદેહનો અવકાશ નથી.

એક સમય, પરમાણુ, પ્રદેશનું જ્ઞાન થયે કેવળજ્ઞાન.

૪. કાળનો સૂક્ષ્મમાં સૂક્ષ્મ વિભાગ સમય છે, રૂપી પદાર્થનો સૂક્ષ્મમાં સૂક્ષ્મ વિભાગ પરમાણુ છે, અને અરૂપી પદાર્થનો સૂક્ષ્મમાં સૂક્ષ્મ વિભાગ પ્રદેશ છે. એ ત્રણે એવા સૂક્ષ્મ છે કે અત્યંત નિર્મળ જ્ઞાનની સ્થિતિ તેનાં સ્વરૂપને ગ્રહણ કરી શકે. સામાન્યપણે સંસારી જીવોનો ઉપયોગ અસંખ્યાત સમયવર્ત્તિ છે, તે ઉપયોગમાં સાક્ષાત્‌પણે એક સમયનું જ્ઞાન સંભવે નહીં; જો તે ઉપયોગ એક સમયવર્ત્તિ અને શુદ્ધ હોય તો તેને વિષે સાક્ષાત્‌પણે સમયનું જ્ઞાન થાય. તે ઉપયોગનું એક સમયવર્ત્તિપણું કષાયાદિના અભાવે થાય છે, કેમકે કષાયાદિ યોગે ઉપયોગ મૂઢતાદિ ધારણ કરે છે, તેમ જ અસંખ્યાત સમયવર્ત્તિપણું ભજે છે; તે કષાયાદિના અભાવે એક સમયવર્ત્તિપણું થાય છે; અર્થાત્ કષાયાદિના યોગે તેને અસંખ્યાત સમયમાંથી એક સમય જુદો પાડવાનું સામર્થ્ય નહોતું તે કષાયાદિને અભાવે એક સમય જુદો પાડીને અવગાહે છે. ઉપયોગનું એક સમયવર્ત્તિપણું કષાયરહિતપણું થયા પછી થાય છે. **માટે એક સમયનું, એક પરમાણુનું અને એક પ્રદેશનું જેને જ્ઞાન થાય તેને કેવળજ્ઞાન પ્રગટે એમ કહ્યું**

છે તે સત્ય છે. કષાયરહિતપણાવિના કેવળજ્ઞાનનો સંભવ નથી, અને કષાયરહિતપણાવિના ઉપયોગ એક સમયને સાક્ષાત્પણે ગ્રહણ કરી શકતો નથી, માટે એક સમયને ગ્રહણ કરે તે સમયે અત્યંત કષાયરહિતપણું જોઈએ, અને જ્યાં અત્યંત કષાયનો અભાવ હોય ત્યાં કેવળજ્ઞાન હોય છે, માટે એ પ્રકારે કહ્યું કે એક સમય, એક પરમાણુ અને એક પ્રદેશનો જેને અનુભવ થાય તેને કેવળજ્ઞાન પ્રગટે. જીવને વિશેષ પુરુષાર્થને અર્થે આ એક સુગમ સાધનનો જ્ઞાનીપુરુષે ઉપદેશ કર્યો છે. સમયની પેઠે પરમાણુ અને પ્રદેશનું સૂક્ષ્મપણું હોવાથી ત્રણે સાથે ગ્રહણ કર્યાં છે. અંતર્વિચારમાં વર્ત્તવાને અર્થે જ્ઞાનીપુરુષોએ અસંખ્યાત યોગ કહ્યા છે; તે મધ્યેનો એક આ વિચારયોગ કહ્યો છે એમ સમજવાયોગ્ય છે.

"આત્મા જ્યારે અત્યંત શુદ્ધજ્ઞાનસ્થિતિ ભજે, તેનું નામ કેવળજ્ઞાન મુખ્યપણે છે, સર્વ પ્રકારના રાગદ્વેષનો અભાવ થયે અત્યંત શુદ્ધજ્ઞાનસ્થિતિ પ્રગટવાયોગ્ય છે, તે સ્થિતિમાં જે કંઈ જાણી શકાય તે કેવળજ્ઞાન છે. અને તે સંદેહયોગ્ય નથી.

જેમ બને તેમ જગતના જ્ઞાનપ્રત્યેનો વિચાર છોડી સ્વરૂપજ્ઞાન થાય તેમ કેવળજ્ઞાનનો વિચાર થવા અર્થે પુરુષાર્થ કર્ત્તવ્ય છે. જગતનું જ્ઞાન થવું તેનું નામ કેવળજ્ઞાન મુખ્યાર્થપણે ગણવાયોગ્ય નથી. જગતના જીવોને વિશેષ લક્ષ થવા અર્થે વારંવાર જગતનું જ્ઞાન સાથે લીધું છે; અને તે કંઈ કલ્પિત છે એમ નહીં; પણ તે પ્રત્યે અભિનિવેશ કરવાયોગ્ય

નથી. આ ઠેકાણે વિશેષ લખવાની ઇચ્છા થાય છે, અને તે રોકવી પડે છે, તોપણ સંક્ષેપમાં ફરી લખીએ છીયે.

આત્માને વિષેથી સર્વ પ્રકારનો અન્ય અધ્યાસ ટળી સ્ફટીકની પેઠે આત્મા અત્યંત શુદ્ધતા ભજે તે કેવળજ્ઞાન છે, અને જગતજ્ઞાનપણે તેને વારંવાર જિનાગમમાં કહ્યું છે, તે મહાત્મ્યથી કરી બાહ્ય દષ્ટિ જીવો પુરુષાર્થમાં પ્રવર્તે તે હેતુ છે.

૭૬

વવાણીઆ. વૈશાખ વદ ૬ રવિ. ૧૯૫૨.

દિલાસાપત્ર.

આર્ય શ્રી માણેકચંદાદિપ્રત્યે-શ્રી સ્થંભતીર્થ.

સુંદરલાલે વૈશાખ વદી એકમે દેહ છોડ્યાના ખબર લખ્યા તે વાંચ્યા. વિશેષકાળની માંદગીવિના, યુવાન અવસ્થામાં અકસ્માત્ દેહ છોડવાનું બન્યાથી સામાન્યપણે ઓળખતા માણસોને પણ તે વાતથી ખેદ થયાવિના ન રહે, તો પછી જેણે કુટુંબાદિ સંબધસ્નેહે મૂર્ચ્છા કરી હોય, સહવાસમાં વસ્યાં હોય, તે પ્રત્યે કંઈ આશ્રયભાવના રાખી હોય તેને ખેદ થયા વિના કેમ રહે ? આ સંસારમાં મનુષ્યપ્રાણીને જે ખેદના અકથ્ય પ્રસંગો પ્રાપ્ત થાય છે, તે જ અકથ્ય પ્રસંગમાંનો એક આ મોટો ખેદકારક પ્રસંગ છે. તે પ્રસંગમાં યથાર્થ વિચારવાન પુરુષો સિવાય સર્વ પ્રાણી ખેદવિશેષને પ્રાપ્ત થાય છે, અને યથાર્થ વિચારવાન પુરુષોને વૈરાગ્યવિશેષ થાય છે, સંસારનું અશરણપણું, અનિત્યપણું અને અસારપણું વિશેષ દૃઢ થાય છે.

. વિચારવાન પુરુષોને તે ખેદકારક પ્રસંગનો મૂર્છાભાવે ખેદ કરવો તે માત્ર કર્મબંધનો હેતુ ભાસે છે, અને વૈરાગ્યરૂપ ખેદથી કર્મસંગની નિવૃત્તિ ભાસે છે, અને તે સત્ય છે. મૂર્છાભાવે ખેદ કર્યાથી પણ જે સંબંધીનો વિયોગ થયો છે તેની પ્રાપ્તિ થતી નથી, અને જે મૂર્છા થાય છે તે પણ અવિચાર દશાનું ફળ છે, એમ વિચારી વિચારવાન પુરુષો તે મૂર્છાભાવ-પ્રત્યયિ ખેદને શમાવે છે, અથવા ઘણુંકરીને તેવો ખેદ તેમને થતો નથી. કોઈ રીતે તેવા ખેદનું હિતકારીપણું દેખાતું નથી, અને બનેલો પ્રસંગ ખેદનું નિમિત્ત છે એટલે તેવે અવસરે વિચારવાન પુરુષને જીવને હિતકારી એવો ખેદ ઉત્પન્ન થાય છે. સર્વસંગનું અશરણપણું, અબંધવપણું, અનિત્યપણું અને તુચ્છપણું તેમ જ અન્યત્વપણું દેખીને પોતાને વિશેષ પ્રતિબોધ થાય છે કે હે જીવ! તારે વિષે કંઈ પણ આ સંસારને વિષે ઉદયાદિ ભાવે પણ મૂર્છા વર્ત્તતી હોય તો તે ત્યાગ કર, ત્યાગ કર, તે મૂર્છાનું કંઈ ફળ નથી, તે સંસારમાં કયારેય પણ શરણત્વાદિપણું પ્રાપ્ત થવું નથી, અને અવિચારપણાવિના તે સંસારને વિષે મોહ થવાયોગ્ય નથી, જે મોહ અનંત જન્મમરણનો અને પ્રત્યક્ષ ખેદનો હેતુ છે, દુઃખ અને કલેશનું બીજ છે તેને શાંત કર, તેનો ક્ષય કર. હે જીવ! એ વિના બીજો કોઈ હિતકારી ઉપાય નથી, એ વગેરે ભાવિતાત્મતાથી વૈરાગ્યને શુદ્ધ અને નિશ્ચલ કરે છે. જે કોઈ જીવ યથાર્થ વિચારથી જુએ છે, તેને આ જ પ્રકારે ભાસે છે.

આ જીવને દેહસંબંધ હોઇને મૃત્યુ ન હોત તો આ સંસાર સિવાય બીજે તેની વૃત્તિ જોડાવાનો અભિપ્રાય થાત

નહીં. મુખ્ય કરીને મૃત્યુને ભયે પરમાર્થરૂપ બીજે સ્થાનકે વૃત્તિ પ્રેરી છે, તે પણ કોઈક વિરલા જીવને પ્રેરિત થઈ છે, ઘણા જીવોને તો બાહ્ય નિમિત્તથી મૃત્યુભયપરથી બાહ્ય ક્ષણિક વૈરાગ્ય પ્રાપ્ત થઈ વિશેષ કાર્યકારી થયા વિના નાશ પામે છે; માત્ર કોઈક વિચારવાન અથવા સુલભબોધી કે હળુકર્મી જીવને તે ભયપરથી અવિનાશી નિઃશ્રેયસ્ પદપ્રત્યે વૃત્તિ થાય છે.

મૃત્યુભય હોત તોપણ તે મૃત્યુ વૃદ્ધાવસ્થાએ નિયમિત પ્રાપ્ત થતું હોત તોપણ જેટલા પૂર્વે વિચારવાનો થયા છે તેટલા ન થાત. અર્થાત્ વૃદ્ધાવસ્થા સુધી તો મૃત્યુનો ભય નથી એમ દેખીને પ્રમાદસહિત વર્તતાં મૃત્યુનું અવશ્ય આવવું દેખીને, તથા તેનું અનિયમિતપણે આવવું દેખીને, તે પ્રસંગ પ્રાપ્ત થયે સ્વજનાદિ સૌથી અરક્ષણપણું દેખીને પરમાર્થ વિચારવામાં અપ્રમત્તપણું જ હિતકારી લાગ્યું, અને સર્વસંગનું અહિતકારીપણું લાગ્યું. વિચારવાન પુરુષોને તે નિશ્ચય નિઃસંદેહ સત્ય છે, ત્રણે કાળ સત્ય છે. મૂર્છાભાવનો ખેદ ત્યાગીને અસંગભાવપ્રત્યયિ ખેદ વિચારવાનને કર્ત્તવ્ય છે.

જો આ સંસારને વિષે આવા પ્રસંગોનો સંભવ ન હોત, પોતાને અથવા પરને તેવા પ્રસંગની અપ્રાપ્તિ દેખાતી હોત, અશરણાદિપણું ન હોત તો પંચવિષયનાં સુખસાધનનું કશું ન્યૂનપણું પ્રાયે નહોતું એવા શ્રી ઋષભદેવાદિ પરમપુરુષો, અને ભરત જેવા ચક્રવર્ત્યાદિયો તેનો શા કારણે ત્યાગ કરત ? એકાંત અસંગપણું શા કારણે ભજત ?

હે આર્ય માણેકચંદાદિ! યથાર્થ વિચારનાં ઓછાપણાંને લીધે, પુત્રાદિ ભાવની કલ્પના અને મૂર્છાને લીધે તમને કંઈ પણ ખેદ વિશેષ પ્રાપ્ત થવો સંભવિત છે, તોપણ તે ખેદનું બેયને કંઈ પણ હિતકારી ફળ નહીં હોવાથી, હિતકારીપણું માત્ર અસંગવિચારવિના કોઈ અન્ય ઉપાયે નથી એમ વિચારી, થતો ખેદ યથાશક્તિ વિચારથી, જ્ઞાનીપુરુષોના વચનામૃતથી, તથા સાધુપુરુષના આશ્રય સમાગમાદિથી અને વિરતિથી ઉપશાંત કરવો, એ જ કર્ત્તવ્ય છે.

૭૭

ત્રણે કાળમાં જે વસ્તુ જાત્યંતર થાય નહીં તેને શ્રી જિન દ્રવ્ય કહે છે.

કોઈ પણ દ્રવ્ય પરપરિણામે પરિણમે નહીં. સ્વપણાનો ત્યાગ કરી શકે નહીં.

પ્રત્યેક દ્રવ્ય (દ્રવ્ય–ક્ષેત્ર–કાળ-ભાવથી) સ્વપરિણામી છે.

નિયત અનાદિ મર્યાદાપણે વર્ત્તે છે.

જે ચેતન છે, તે કોઈ દિવસ અચેતન થાય નહીં; જે અચેતન છે, તે કોઈ દિવસ ચેતન થાય નહીં.

૭૮

ચેતનની ઉત્પત્તિનાં કંઈ પણ સંયોગો દેખાતાં નથી, તેથી ચેતન અનુત્પન્ન છે. તે ચેતન વિનાશ પામવાનો કંઈ અનુભવ થતો નથી, માટે અવિનાશી છે. નિત્ય અનુભવસ્વરૂપ હોવાથી નિત્ય છે.

સમયે સમયે પરિણામાંતર પ્રાપ્ત થવાથી અનિત્ય છે.

સ્વસ્વરૂપનો ત્યાગ કરવાને અયોગ્ય હોવાથી મૂળ દ્રવ્ય છે.

૭૯

સદ્‌ગુરુ આશ્રયે મનુષ્યભવની સાર્થકતા.

મુંબઈ. શ્રા. ૧૯૫૨.

દુર્લભ એવો મનુષ્યદેહ પણ પૂર્વે અનંતવાર પ્રાપ્ત થયા છતાં કંઈ પણ સફળપણું થયું નહીં પણ આ મનુષ્યદેહને કૃતાર્થતા છે કે જે મનુષ્યદેહે આ જીવે જ્ઞાનીપુરુષને ઓળખ્યા, તથા તે મહાભાગ્યનો આશ્રય કર્યો. જે પુરુષના આશ્રયે અનેક પ્રકારના મિથ્યા આગ્રહાદિની મંદતા થઈ, તે પુરુષને આશ્રયે આ દેહ છૂટે એ જ સાર્થક છે. જન્મ જરા મરણાદિને નાશ કરવાવાળું આત્મજ્ઞાન જેમને વિષે વર્ત્તે છે, તે પુરુષનો આશ્રય જ જીવને જન્મ જરા મરણાદિનો નાશ કરી શકે, કેમકે તે યથાસંભવ ઉપાય છે. સંયોગસંબંધે આ દેહપ્રત્યે આ જીવને જે પ્રારબ્ધ હશે તે વ્યતીત થયે તે દેહનો પ્રસંગ નિવૃત્ત થશે. તેનો ગમે ત્યારે વિયોગ નિશ્ચયે છે, પણ **આશ્રયપૂર્વક દેહ છૂટે એ જ જન્મ સાર્થક છે,** કે જે આશ્રયને પામીને જીવ તે ભવે અથવા ભાવી એવા થોડા કાળે પણ સ્વસ્વરૂપમાં સ્થિતિ કરે.

૮૦

રાળજ. ભાદરવા શુદ ૮. ૧૯૫૨.

અપુત્રને ગતિ નથી ?

૧. પ્ર૦–ઘણુંકરીને બધા માર્ગોમાં મનુષ્યપણાને મોક્ષનું એક સાધન જાણી બહુ વખાણ્યું છે, અને જીવને જેમ તે પ્રાપ્ત થાય એટલે તેની વૃદ્ધિ થાય તેમ કેટલાક માર્ગોમાં ઉપદેશ કર્યો દેખાય છે. જિનોક્ત માર્ગને વિષે તેવો ઉપદેશ કર્યો

દેખાતો નથી, વેદોક્ત માર્ગમાં અપુત્રને ગતિ નથી, એ આદિ કારણથી તથા ચાર આશ્રમને ક્રમાદિથી કરીને વિચારતાં મનુષ્યની વૃદ્ધિ થાય તેવો ઉપદેશ કર્યો દૃષ્ટિગોચર થાય છે. જિનોક્ત માર્ગમાં તેથી ઉલટું જોવામાં આવે છે, અર્થાત્ તેમ નહીં કરતાં ગમે ત્યારે જીવ વૈરાગ્ય પામે તો સંસાર ત્યાગ કરી દેવો એવો ઉપદેશ જોવામાં આવે છે, તેથી ઘણા ગૃહસ્થાશ્રમને પામ્યાવિના ત્યાગી થાય, અને મનુષ્યની વૃદ્ધિ અટકે, કેમકે તેમના અત્યાગથી જે કંઈ તેમને સંતાનોત્પત્તિનો સંભવ રહેત તે ન થાય અને તેથી વંશનો નાશ થવા જેવું થાય. જેથી દુર્લભ એવું મનુષ્યપણું જે મોક્ષસાધનરૂપ ગણ્યું છે, તેની વૃદ્ધિ અટકે છે, માટે તેવો અભિપ્રાય જિનનો કેમ હોય ? તે જાણવા આદિ વિચારનું પ્રશ્ન લખ્યું છે, તેનું સમાધાન વિચારવા અર્થે અત્રે લખ્યું છે.

૬૦–લૌકિક દૃષ્ટિ અને અલૌકિક (લોકોત્તર) દૃષ્ટિમાં મોટો ભેદ છે, અથવા એક બીજી દૃષ્ટિ પરસ્પર વિરુદ્ધ સ્વભાવવાળી છે. લૌકિક દૃષ્ટિમાં વ્યવહાર (સાંસારિક કારણો) નું મુખ્યપણું છે, અને અલૌકિક દૃષ્ટિમાં પરમાર્થનું મુખ્યપણું છે. માટે અલૌકિક દૃષ્ટિને લૌકિક દૃષ્ટિના ફળની સાથે પ્રાયે (ઘણુંકરીને) મેળવવી યોગ્ય નહીં.

જૈન અને બીજા બધા માર્ગમાં ઘણુંકરીને મનુષ્યદેહનું વિશેષ મહાત્મ્ય એટલે મોક્ષસાધનના કારણરૂપ હોવાથી તેને ચિંતામણિ જેવો કહ્યો છે, તે સત્ય છે. પણ જો તેથી મોક્ષસાધન કર્યું તો જ તેનું એ મહાત્મ્ય છે, નહીંતો પશુના દેહ જેટલીએ વાસ્તવિક દૃષ્ટિથી તેની કિંમત દેખાતી નથી.

મનુષ્યાદિ વંશની વૃદ્ધિ કરવી એ વિચાર મુખ્યપણે લૌકિક દૃષ્ટિનો છે. પણ તે દેહ પામીને અવશ્ય મોક્ષસાધન કરવું, અથવા તે સાધનનો નિશ્ચય કરવો, એ વિચાર મુખ્યપણે અલૌકિક દૃષ્ટિનો છે. અલૌકિક દૃષ્ટિમાં મનુષ્યાદિ વંશની વૃદ્ધિ કરવી એમ કહ્યું નથી, તેથી મનુષ્યાદિનો નાશ કરવો એમ તેમાં આશય રહે છે એમ સમજવું ન જોઈએ. લૌકિક દૃષ્ટિમાં તો યુદ્ધાદિ ઘણા પ્રસંગમાં હજારો મનુષ્યો નાશ પામવાનો વખત આવે છે, અને તેમાં ઘણા વંશરહિત થાય છે, પણ પરમાર્થ એટલે અલૌકિક દૃષ્ટિનાં તેવાં કાર્ય નથી, કે જેથી તેમ થવાનો ઘણું કરીને વખત આવે, અર્થાત્ એ સ્થળે અલૌકિક દૃષ્ટિથી નિર્વૈરતા, અવિરોધ, મનુષ્યાદિ પ્રાણીની રક્ષા અને તેમના વંશનું રહેવું એ સહેજ બને છે; અને મનુષ્યાદિ વંશની વૃદ્ધિ કરવાનો જેનો હેતુ છે, એવી લૌકિક દૃષ્ટિ ઉલટી તે સ્થળે વૈર, વિરોધ, મનુષ્યાદિ પ્રાણીનો નાશ અને વંશરહિતપણું કરનારી થાય છે.

અલૌકિક દૃષ્ટિ પામીને અથવા અલૌકિક દૃષ્ટિની અસરથી કોઈ પણ મનુષ્ય નાની વયમાં ત્યાગી થાય તો તેથી જે ગૃહસ્થાશ્રમપણું પામ્યા ન હોય તેના વંશનો અથવા ગૃહસ્થાશ્રમપણું પામ્યા હોય અને પુત્રોત્પત્તિ ન થઈ હોય તેના વંશનો નાશ થવાનો વખત આવે, અને તેટલાં મનુષ્યો ઓછાં જન્મવાનું થાય, જેથી મોક્ષસાધનના હેતુભૂત એવા મનુષ્યદેહની પ્રાપ્તિ અટકાવવા જેવું બને એમ લૌકિક દૃષ્ટિથી યોગ્ય લાગે, પણ પરમાર્થદૃષ્ટિથી તે ઘણું કરીને કલ્પના માત્ર લાગે છે.

કોઈ પણ પૂર્વે પરમાર્થમાર્ગને આરાધીને અત્રે મનુષ્યપણું પામ્યા હોય, તેને નાની વયથી જ ત્યાગ વૈરાગ્ય તીવ્રપણે ઉદ્-

થમાં આવે છે, તેવા મનુષ્યને સંતાનની ઉત્પત્તિ થયા પછી ત્યાગ કરવાનો ઉપદેશ કરવો, અથવા આશ્રમના અનુક્રમમાં મૂકવા તે યથાર્થ દેખાતું નથી, કેમકે **મનુષ્યદેહ તો બાહ્ય-દૃષ્ટિથી અથવા અપેક્ષાપણે મોક્ષસાધનરૂપ છે,** અને **યથાર્થ ત્યાગ વૈરાગ્ય તો મૂળપણે મોક્ષસાધનરૂપ છે,** અને તેવાં કારણો પ્રાપ્ત કરવાથી મનુષ્યદેહનું મોક્ષસાધનપણું ઠરતું હતું, તે કારણો પ્રાપ્ત થયે તે દેહથી ભોગાદિમાં પડવાનું કહેવું, એ મનુષ્યદેહને મોક્ષ સાધનરૂપ કરવા બરાબર કહેવાય કે સંસારસાધનરૂપ કરવા બરાબર કહેવાય, તે વિચારવા યોગ્ય છે.

વેદોક્ત માર્ગમાં ચાર આશ્રમ બાંધ્યા છે તે એકાંતે નથી. વામદેવ, શુકદેવ, જડભરતજી એ આદિ આશ્રમના ક્રમ વગર ત્યાગપણે વિચર્યા છે. જેઓથી તેમ થવું અશક્ય હોય, તેઓ **પરિણામે યથાર્થ ત્યાગ કરવાનો લક્ષ રાખી** આશ્રમ પૂર્વક પ્રવર્ત્તે તો તે સામાન્ય રીતે ઠીક છે એમ કહી શકાય. આયુષ્યનું એવું ક્ષણભંગુરપણું છે કે તેવો ક્રમ પણ વિરલાને જ પ્રાપ્ત થવાનો વખત આવે. કદાપિ તેવું આયુષ્ય પ્રાપ્ત થયું હોય તોપણ તેવી વૃત્તિએ એટલે પરિણામે યથાર્થ ત્યાગ થાય એવા લક્ષ રાખીને પ્રવર્ત્તવાનું તો કોઈકથી જ બને તેવું છે.

જિનોક્ત માર્ગનો પણ એવો એકાંત સિદ્ધાંત નથી કે ગમે તે વયમાં ગમે તેવે માણસે ત્યાગ કરવો. તથારૂપ સત્સંગ, સદ્ગુરુનાં યોગ થયે, તે આશ્રયે કોઈ પૂર્વના સંસ્કારવાળો એટલે વિશેષ વૈરાગ્યવાન પુરુષ ગૃહસ્થાશ્રમ પામ્યા પહેલાં ત્યાગ કરે તો તેણે યોગ્ય કર્યું છે, એમ જિનસિદ્ધાંત પ્રાયે કહે છે. કેમકે **અપૂર્વ એવાં સાધનો પ્રાપ્ત થયે ભોગાદિ ભોગવવાના વિચારમાં**

પડવું, અને તેની પ્રાપ્તિ અર્થે પ્રયત્ન કરી પોતાનું પ્રાપ્ત આત્મસાધન ગુમાવવા જેવું કરવું અને પોતાથી સંતતિ થશે તે મનુષ્યદેહ પામશે તે મોક્ષ સાધનરૂપ થશે, એવી મનોરથમાત્ર કલ્પનામાં પડવું તે મનુષ્યપણાનું ઉત્તમપણું ટાળીને પશુવત્ કરવા જેવું થાય.

ઇંદ્રિયાદિ શાંત થયાં નથી, જ્ઞાની પુરુષની દૃષ્ટિમાં હજી જે ત્યાગ કરવાને યોગ્ય નથી એવા કોઈ મંદ કે મોહવૈરાગ્યવાન જીવને ત્યાગ લેવો પ્રશસ્ત જ છે, એમ કંઈ જિનસિદ્ધાંત એકાંતે નથી. પ્રથમથી જ જેને ઉત્તમ સંસ્કારવાળો વૈરાગ્ય ન હોય તે પુરુષ કદાપિ ત્યાગનો પરિણામે લક્ષ રાખી આશ્રમપૂર્વક પ્રવર્તે તો તેણે એકાંતે ભૂલ જ કરી છે, અને ત્યાગ જ કર્યો હોત તો ઉત્તમ હતું, એમ પણ જિનસિદ્ધાંત નથી. **માત્ર મોક્ષસાધનનો પ્રસંગ પ્રાપ્ત થયે તે પ્રસંગ જતો કરવો ન જોઈએ, એમ જિનનો ઉપદેશ છે.**

ઉત્તમ સંસ્કારવાળા પુરુષો ગૃહસ્થાશ્રમ કર્યા સિવાય ત્યાગ કરે તેથી મનુષ્યની વૃદ્ધિ અટકે, તેથી મોક્ષ સાધનનાં કારણ અટકે એ વિચારવું અલ્પદૃષ્ટિથી યોગ્ય દેખાય, પણ તથારૂપ ત્યાગ વૈરાગ્યનો યોગ પ્રાપ્ત થયે મનુષ્યદેહનું સફળપણું થવા અર્થે તે યોગનો અપ્રમત્તપણે, વિલંબવગર લાભ પ્રાપ્ત કરવો તે વિચાર તો પૂર્વાપર અવિરુદ્ધ અને પરમાર્થદૃષ્ટિ–સિદ્ધ કહેવાય. આયુષ્ય સંપૂર્ણ છે તથા આપણે સંતતિ થાય તો તેઓ મોક્ષસાધન કરશે એવો નિશ્ચય કરી, સંતતિ થશે જ એવું માન્ય રાખી, પાછો આવોને આવો ત્યાગ પ્રકાશિત થશે, એવું ભવિષ્ય કલ્પીને આશ્રમપૂર્વક પ્રવર્તવાનું કિયો વિચારવાન

એકાંતે યોગ્ય ગણે ? પોતાના વૈરાગ્યમાં મંદપણું ન હોય અને જ્ઞાનીપુરુષ જેને ત્યાગ કરવા યોગ્ય ગણતા હોય તેણે બીજાં મનોરથ માત્ર કારણોનો અથવા અનિશ્ચિત કારણોનો વિચાર છોડી દઈ નિશ્ચિત અને પ્રાપ્ત ઉત્તમ કારણનો આશ્રય કરવો એ જ ઉત્તમ છે, અને એજ મનુષ્યપણાનું સાર્થક છે; બાકી વૃદ્ધિ આદિની તો કલ્પના છે; ખરેખરો મોક્ષમાર્ગ નાશ કરી માત્ર મનુષ્યની વૃદ્ધિ કરવાની કલ્પના કર્યા જેવું કરીએ તો બને.

વળી જેમ પુત્રોત્પત્તિ માટે આ પુરુષને અટકવું પડ્યું હતું તેમ તેને (થનાર પુત્રને) પણ અટકવું થાય, તેથી તો કોઈને ઉત્કૃષ્ટ ત્યાગરૂપ મોક્ષસાધન પ્રાપ્ત થવાનો જોગ ન આવવા દેવા જેવું થાય.

વળી કોઈ કોઈ ઉત્તમ સંસ્કારવાન પુરુષોના ગૃહાશ્રમ પહેલાંના ત્યાગથી વંશવૃદ્ધિ અટકવાનો વિચાર લઈએ, તો તેવા ઉત્તમ પુરુષના ઉપદેશથી અનેક જીવો જે મનુષ્યાદિ પ્રાણીનો નાશ કરતાં ડરતા નથી તેઓ ઉપદેશ પામી વર્તમાનમાં તેવી રીતે મનુષ્યાદિનો નાશ કરતા કેમ ન અટકે તથા શુભવૃત્તિ પામવાથી ફરી મનુષ્યપણું કેમ ન પામે ? અને એ રીતે મનુષ્યનું રક્ષણ તથા વૃદ્ધિ સંભવે.

અલૌકિક દૃષ્ટિમાં તો મનુષ્યની હાની વૃદ્ધિ આદિનો મુખ્ય વિચાર નથી, કલ્યાણ અકલ્યાણનો મુખ્ય વિચાર છે. એક રાજા જો અલૌકિક દૃષ્ટિ પામે તો પોતાને મોહે હજારો પ્રાણીઓનો યુદ્ધમાં નાશ થવાનો હેતુ દેખી ઘણીવાર વગરકારણે તેવાં યુદ્ધો

ઉત્પન્ન ન કરે, તેથી ઘણાં માણસોનો બચાવ થાય અને તેથી વંશવૃદ્ધિ થઈ ઘણાં માણસો વધે એમ પણ વિચાર કેમ ન લઈ શકાય ?

એ આદિ અનેક પ્રકારે વિચાર કરવાથી લૌકિક દૃષ્ટિ ટળી અલૌકિક દૃષ્ટિએ વિચાર જાગૃતિ થશે.

જ્યાંસુધી બને ત્યાંસુધી લૌકિક આશયમાં ન ઉતારવાં. અથવા અલૌકિક દૃષ્ટિએ વિચારવાં યોગ્ય છે. અને જ્યાંસુધી બને ત્યાંસુધી લૌકિક પ્રશ્નોત્તરમાં પણ વિશેષ ઉપકારવિના પડવું ન ઘટે; તેવા પ્રસંગોથી કેટલીકવાર પરમાર્થદૃષ્ટિ ક્ષોભ પમાડવા જેવું પરિણામ આવે છે.

૨. વડના ટેટા કે પીપરના પીપાંનું રક્ષણ પણ કંઈ તેના વંશવૃદ્ધિને અર્થે કરવાના હેતુથી અભક્ષ્ય કહ્યાં છે એમ સમજવું યોગ્ય નથી. તેમાં કોમળપણું હોય છે ત્યારે અનંતકાયનો સંભવ છે, તથા તેને બદલે બીજી ઘણી ચીજોથી નિષ્પાપપણે રહી શકાય છે, છતાં તે જ અંગીકાર કરવાની ઇચ્છા રાખવી તે વૃત્તિનું ઘણું તુચ્છપણું થાય છે, તેથી અભક્ષ્ય કહ્યાં છે; તે યથાર્થ લાગવાયોગ્ય છે.

૩. પાણીનાં ટીપામાં અસંખ્યાત જીવ છે એ વાત ખરી છે, પણ ઉપર દર્શાવ્યાં જે વડના ટેટાં વગેરેનાં કારણો તેવાં કારણો તેમાં રહ્યાં નથી, તેથી તે અભક્ષ્ય કહ્યું નથી, જો કે તેવું પાણી વાપરવાની પણ આજ્ઞા છે એમ કહ્યું નથી, અને તેથી પણ અમુક પાપ થાય એવો ઉપદેશ છે.

નાના પ્રકારના પ્રશ્નોત્તરનો લક્ષ એક માત્ર આત્માર્થ-પ્રત્યે થાય તો આત્માને ઘણો ઉપકાર થવાનો સંભવ રહે.

૮૧

સ્થંભતીર્થસમીપ વડવા. ભાદરવા શુદ ૧૧ ગુરુ. ૧૯૫૨.

સહજાત્મસ્વરૂપે યથાયોગ્ય પ્રાપ્ત થાય.

અભિમાનપૂર્વકના વૃત્તિ સંક્ષેપે પણ ખેદ.

૧. વૃત્તિઆદિ સંક્ષેપ અભિમાનપૂર્વક થતો હોય તોપણ કરવો ઘટે. વિશેષતા એટલી કે તે અભિમાનપર નિરંતર ખેદ રાખવો. બને તો, ક્રમે કરીને વૃત્તિઆદિનો સંક્ષેપ થાય, અને તે સંબંધી અભિમાન પણ સંક્ષેપ થાય.

જ્ઞાન વિના કામાદિ નિર્મૂળ ન થાય પણ મોળા પડે.

૨. ઘણે સ્થળે વિચારવાન પુરુષોએ એમ કહ્યું છે કે જ્ઞાન થયે કામ, ક્રોધ તૃષ્ણાદિ ભાવ નિર્મૂળ થાય; તે સત્ય છે તથાપિ તે વચનોનો એવો પરમાર્થ નથી કે જ્ઞાન થયા પ્રથમ તે મોળાં ન પડે કે ઓછાં ન થાય. મૂળસહિત છેદ તો જ્ઞાને કરીને થાય, પણ કષાયાદિનું મોળાપણું કે ઓછાપણું ન થાય ત્યાંસુધી જ્ઞાન ઘણુંકરીને ઉત્પન્ન જ ન થાય. જ્ઞાન પ્રાપ્ત થવામાં વિચાર મુખ્ય સાધન છે. અને તે વિચારને વૈરાગ્ય (ભોગપ્રત્યે અનાસક્તિ) તથા ઉપશમ (કષાયાદિનું ઘણું જ મંદપણું, તે પ્રત્યે વિશેષ ખેદ) એ મુખ્ય આધાર છે. એમ જાણી તેનો નિરંતર લક્ષ રાખી તેવી પરિણતિ કરવી ઘટે.

સત્પુરુષની પ્રતીતિએ કલ્યાણ થવામાં સર્વોત્કૃષ્ટ નિમિત્ત.

સત્પુરુષના વચનના યથાર્થ ગ્રહણવિના વિચાર ઘણુંકરીને

ઉદ્દભવ થતો નથી અને સત્પુરુષના વચનનું યથાર્થ ગ્રહણ સત્પુરુષની પ્રતીતિએ કલ્યાણ થવામાં સર્વોત્કૃષ્ટ નિમિત્ત હોવાથી તેમની અનન્ય આશ્રયભક્તિ પરિણામ પામ્યેથી થાય છે. ઘણું કરી એક બીજા કારણોને અન્યોન્યાશ્રય જેવું છે. કયાંક કોઈનું મુખ્યપણું છે, તથાપિ એમ તો અનુભવમાં આવે છે કે **ખરેખરો મુમુક્ષુ હોય તેને સત્પુરુષની આશ્રયભક્તિ અહંભાવાદિ છેદવાને માટે અને અલ્પકાળમાં વિચાર-દશા પરિણામ પામવાને માટે ઉત્કૃષ્ટ કારણરૂપ થાય છે.**

ભોગાદિમાં અનાસક્તિ થયે તૃષ્ણા મટે.

ભોગમાં અનાસક્તિ થાય, તથા લૌકિક વિશેષતા દેખાડવાની બુદ્ધિ ઓછી કરવામાં આવે તો તૃષ્ણા નિર્બળ થતી જાય છે, લૌકિક માન આદિનું તુચ્છપણું સમજવામાં આવે તો તેની વિશેષતા ન લાગે. અને તેથી તેની ઇચ્છા સહેજે મોળી પડી જાય એમ યથાર્થ ભાસે છે. **માંડ માંડ આજીવિકા ચાલતી હોય તોપણ મુમુક્ષુને તે ઘણું છે.** કેમકે વિશેષનો કંઈ અવશ્ય ઉપયોગ (કારણ) નથી, એમ જ્યાંસુધી નિશ્ચયમાં ન આણવામાં આવે ત્યાંસુધી તૃષ્ણા નાનાપ્રકારે આવરણ કર્યા કરે. લૌકિક વિશેષતામાં કંઈ સારભૂતતા નથી, એમ નિશ્ચય કરવામાં આવે તો માંડ આજીવિકા જેટલું મળતું હોય તોપણ તૃપ્તિ રહે, **માંડ આજીવિકા જેટલું મળતું ન હોય તોપણ મુમુક્ષુ જીવ આર્ત્તધ્યાન ઘણુંકરીને થવા** ન દે, અથવા થયે તે પર વિશેષ ખેદ કરે, અને આજીવિકામાં ત્રુટતું યથાધર્મ ઉપાર્જન કરવાની મંદ કલ્પના કરે એ આદિ પ્રકારે વર્ત્તતાં તૃષ્ણાનો પરાભવ ક્ષીણ થવાયોગ્ય દેખાય છે.

સત્પુરુષ પાસે વૈરાગ્ય ઉપશમની યાચના.

આધ્યાત્મિક શાસ્ત્ર પણ આત્મજ્ઞાનનો હેતુ ઘણુંકરીને સત્પુરુષને વચને થાય છે, કેમકે **પરમાર્થઆત્મા શાસ્ત્રમાં વર્ત્તતો નથી, સત્પુરુષમાં વર્ત્તે છે.** મુમુક્ષુએ જો કોઈ સત્પુરુષનો આશ્રય પ્રાપ્ત થયો હોય તો પ્રાયે જ્ઞાનની યાચના કરવી ન ઘટે, માત્ર તથારૂપ વૈરાગ્ય ઉપશમાદિ પ્રાપ્ત કરવાના ઉપાય કરવા ઘટે.તે યોગ્ય પ્રકારે સિદ્ધ થયે જ્ઞાનીનાં ઉપદેશ સુલભ પરિણમે છે, અને યથાર્થ વિચાર તથા જ્ઞાનનો હેતુ થાય છે.

ઉપાધિ રહિત ક્ષેત્રે આજીવિકા.

જ્યાંસુધી ઓછી ઉપાધિવાળાં ક્ષેત્રે આજીવિકા ચાલતી હોય ત્યાંસુધી વિશેષ મેળવવાની કલ્પનાએ મુમુક્ષુએ કોઈ એક વિશેષ અલૌકિક હેતુ વિના વધારે ઉપાધિવાળાં ક્ષેત્રે જવું ન ઘટે કેમકે તેથી ઘણી સદ્‌વૃત્તિઓ મોળી પડી જાય છે, અથવા વર્દ્ધમાન થતી નથી.

૮૨

અતીન્દ્રિય જ્ઞાનના ભેદ.

અતીન્દ્રિય જ્ઞાનના ભગવાન જિને બે ભેદ પાડ્યા છે.

[૧] દેશ પ્રત્યક્ષ તે બે ભેદઃ-(૧) અવધિ. (૨) મનઃપર્યવ. ઇચ્છિતપણે અવલોકન કરતો આત્મા ઇંદ્રિયના અવલંબનવગર અમુક મર્યાદા જાણે તે **અવધિ.** અનિચ્છિત છતાં માનસિક વિશુદ્ધિના બળ વડે જાણે તે **મનઃપર્યવ.**

[૨] સર્વ-પ્રત્યક્ષ તે સામાન્ય વિશેષ ચૈતન્યાત્મદૃષ્ટિમાં પરિનિષ્ઠિત શુદ્ધ કેવલજ્ઞાન.

૮૩

મૂળમાર્ગ રહસ્ય.

શ્રીસદ્‌ગુરુચરણાય નમઃ

મૂળ મારગ સાંભળો જિનનો રે, કરી વૃત્તિ અખંડ સન્મુખ, મૂળ૦
નો'ય પૂજાદિની જો કામના રે, નો'ય વ્હાલું અંતર્ ભવદુઃખ. મૂળ૦
કરી જો જો વચનની તુલના રે, જો જો શોધીને જિનસિદ્ધાંત, મૂળ૦
માત્ર કહેવું પરમાર્થહેતુથી રે, કોઈ પામે મુમુક્ષુ વાત. મૂળ૦
જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્રની શુદ્ધતા રે, એકપણે અને અવિરુદ્ધ, મૂળ૦
જિનમારગ તે પરમાર્થથી રે, એમ કહ્યું સિદ્ધાંતે બુદ્ધ. મૂળ૦
લિંગ અને ભેદો જે વૃત્તના રે, દ્રવ્ય દેશ કાળાદિ ભેદ, મૂળ૦
પણ જ્ઞાનાદિની જે શુદ્ધતા રે, તે તો ત્રણે કાળે અભેદ. મૂળ૦
હવે જ્ઞાન દર્શનાદિ શબ્દનો રે, સંક્ષેપે સુણો પરમાર્થ, મૂળ૦
તેને જોતાં વિચારિ વિશેષથી રે, સમજાશે ઉત્તમ આત્માર્થ. મૂળ૦
છે દેહાદિથી ભિન્ન આત્મા રે, ઉપયોગી સદા અવિનાશ, મૂળ૦
એમ જાણે સદ્‌ગુરુ ઉપદેશથી રે, કહ્યું જ્ઞાન તેનું નામ ખાસ. મૂળ૦
જે જ્ઞાને કરીને જાણિયું રે, તેની વર્ત્તે છે શુદ્ધ પ્રતીત, મૂળ૦
કહ્યું ભગવંતે દર્શન તેહને રે, જેનું બીજું નામ સમકીત. મૂળ૦
જેમ આવી પ્રતીતિ જીવની રે, જાણ્યો સર્વેથી ભિન્ન અસંગ, મૂળ૦
તેવો સ્થિર સ્વભાવ તે ઉપજે રે, નામ ચારિત્ર તે અણલિંગ. મૂળ૦
તે ત્રણે અભેદ પરિણામથી રે, જ્યારે વર્ત્તે તે આત્મારૂપ, મૂળ૦
તેહ મારગ જિનનો પામિયો રે, કિંવા પામ્યો તે નિજસ્વરૂપ. મૂળ૦
એવાં મૂળ જ્ઞાનાદિ પામવાં રે, અને જવા અનાદિ બંધ, મૂળ૦
ઉપદેશ સદ્‌ગુરુનો પામવા રે, ટાળી સ્વછંદ ને પ્રતિબંધ. મૂળ૦
એમ દેવ જિનંદે ભાખિયું રે, મોક્ષમારગનું શુદ્ધ સ્વરૂપ, મૂળ૦
ભવ્ય જનોના હિતને કારણે રે, સંક્ષેપે કહ્યું સ્વરૂપ. મૂળ૦

૮૩

શ્રી આનંદ. આશો ૩ શુક્ર. ૧૯૫૨.

આત્માર્થી ભાઈ શ્રીમોહનલાલ ગાંધી પ્રત્યે, ડરબન.

તમારો લખેલો કાગળ મળ્યો હતો. આ કાગળથી તેનો ટૂંકામાં ઉત્તર લખ્યો છે.

નાતાલમાં સ્થિતિ કરવાથી તમારી કેટલીક સદ્દવૃત્તિઓ વિશેષતા પામી છે, એમ પ્રતીતિ થાય છે; પણ તમારી તેમ વર્ત્તવાની ઉત્કૃષ્ટ ઇચ્છા તેમાં હેતુભૂત છે. રાજકોટ કરતાં નાતાલ કેટલીક રીતે તમારી વૃત્તિને ઉપકાર કરી શકે એવું ક્ષેત્ર ખરૂં એમ માનવામાં હાનિ નથી, કેમકે તમારી સરળતા સાચવવામાં અંગત વિઘ્નનો ભય રહી શકે એવા પ્રપંચમાં અનુસરવાનું દબાણ નાતાલમાં ઘણુંકરીને નહીં; પણ જેની સદ્દવૃત્તિઓ વિશેષ બળવાન ન હોય અથવા નિર્બળ હોય, અને તેને ઈંગ્લંડાદિ દેશમાં સ્વતંત્રપણે રહેવાનું હોય, તો અભક્ષાદિવિષેમાં તે દોષિત થાય એમ લાગે છે, જેમ તમને નાતાલ ક્ષેત્રમાં પ્રપંચનો વિશેષ યોગ નહીં હોવાથી તમારી સદ્દવૃત્તિઓ વિશેષતા પામી, તેમ રાજકોટ જેવામાં કઠણ પડે એ યથાર્થ લાગે છે; **પણ કોઈ સારાં આર્યક્ષેત્રમાં સત્સંગાદિ યોગમાં તમારી વૃત્તિઓ નાતાલ કરતાં પણ વિશેષતા પામત એમ સંભવે છે.** તમારી વૃત્તિઓ જોતાં તમને નાતાલ અનાર્ય ક્ષેત્રરૂપે અસર કરે એવું મારી માન્યતામાં ઘણુંકરીને નથી; પણ સત્સંગાદિ યોગની ઘણુંકરીને પ્રાપ્તિ ન થાય તેથી કેટલુંક આત્મનિરાકરણ ન થાય તે રૂપ હાનિ માનવી કંઈક વિશેષ યોગ્ય લાગે છે.

અત્રેથી '**આર્ય આચાર વિચાર**' સાચવવાસંબંધી લખ્યું હતું તે આવા ભાવાર્થમાં લખ્યું હતું: **આર્ય આચાર એટલે** મુખ્ય કરીને દયા, સત્ય, ક્ષમાદિ ગુણોનું આચરવું તે: **અને આર્ય વિચાર એટલે**, મુખ્ય કરીને આત્માનું અસ્તિત્વ, નિત્યત્વ, વર્તમાનકાળસુધીમાં તે સ્વરૂપનું અજ્ઞાન, તથા તે અજ્ઞાન અને અભાનનાં કારણો, તે કારણોની નિવૃત્તિ અને તેમ થઈ અવ્યાબાધ આનંદસ્વરૂપ અભાન એવા નિજપદનેવિષે સ્વાભાવિક સ્થિતિ થવી તે. એમ સંક્ષેપ મુખ્ય અર્થથી તે શબ્દો લખ્યા છે.

વર્ણાશ્રમાદિ, વર્ણાશ્રમાદિપૂર્વક આચાર તે સદાચારના અંગભૂતજેવા છે. વર્ણાશ્રમાદિપૂર્વક વિશેષ પારમાર્થિક હેતુવિના તો વર્તવું યોગ્ય છે, એમ વિચારસિધ્ધ છે; જો કે વર્ણાશ્રમધર્મ વર્તમાનમાં બહુ નિર્બળ સ્થિતિને પામ્યો છે, તોપણ આપણે તો જ્યાંસુધી ઉત્કૃષ્ટ ત્યાગદશા ન પામીએ, અને જ્યાંસુધી ગૃહાશ્રમમાં વાસ હોય ત્યાંસુધી, તો વાણીઆરૂપ વર્ણધર્મને અનુસરવો તે યોગ્ય છે, કેમકે અભક્ષાદિ ગ્રહણનો તેનો વ્યવહાર નથી. ત્યારે એમ આશંકા થવા યોગ્ય છે કે "લુહાણા પણ તે રીતે વર્તે છે, તો તેનાં અન્નાહારાદિ ગ્રહણ કરતાં શું હાનિ ?" તો તેના ઉત્તરમાં એટલું જણાવવું યોગ્ય થઈ શકે કે વગર કારણે તેવી રીતિ પણ બદલાવવી ઘટતી નથી, કેમકે તેથી બીજા સમાગમવાસી કે પ્રસંગાદિ આપણી રીતિ જોનાર ગમે તે વર્ણનું ખાતાં બાધ નથી એવા ઉપદેશના નિમિત્તને પામે. લુહાણાને ત્યાં અન્નાહાર લેવાથી વર્ણધર્મ હાનિ પામતો નથી; **પણ મુસલમાનને ત્યાં અન્નાહાર લેતાં તો વર્ણધર્મની હાનિનો વિશેષ સંભવ છે, અને વર્ણધર્મ લોપવા**

રૂપ દોષ કરવા જેવું થાય છે. આપણે કંઈ લોકનાં ઉપકારાદિ હેતુથી તેમ વર્ત્તવું થતું હોય, અને રસલુબ્ધતાબુધ્ધથી તેમ વર્ત્તવું ન થતું હોય, તોપણ બીજા તેનું અનુકરણ તે હેતુને સમજ્યાવિના ઘણુંકરીને કરે, અને અંતે અભક્ષાદિ ગ્રહણ કરવામાં પ્રવૃત્તિ કરે એવાં નિમિત્તનો હેતુ આપણું તે આચરણ છે, માટે તેમ નહીં વર્ત્તવું તે, એટલે મુસલમાનાદિના અન્નાહારાદિનું ગ્રહણ નહીં કરવું તે, ઉત્તમ છે. તમારી વૃત્તિની કેટલીક પ્રતીતિ આવે છે, પણ તેથી ઉતરતી વૃત્તિ હોય તો તે જ પોતે અભક્ષાદિ આહારના યોગને ઘણુંકરીને તે રસ્તે પામે. માટે એ પ્રસંગથી દૂર રહેવાય તેમ વિચારવું કર્ત્તવ્ય છે.

દયાની લાગણી વિશેષ રહેવા દેવી હોય તો જ્યાં હિંસાનાં સ્થાનકો છે, તથા તેવા પદાર્થો લેવાય દેવાય છે, ત્યાં રહેવાનો અથવા જવા આવવાનો પ્રસંગ ન થવા દેવો જોઈએ, નહીંતો જેવી જોઈએ તેવી ઘણુંકરીને દયાની લાગણી ન રહે; તેમ જ અભક્ષપર વૃત્તિ ન જવા દેવા અર્થે, અને તે માર્ગની ઉન્નતિનાં નહીં અનુમોદનને અર્થે અભક્ષાદિ ગ્રહણ કરનારનો આહારાદિ અર્થે પરિચય ન રાખવો જોઈએ.

જ્ઞાનદૃષ્ટિએ જોતાં જ્ઞાત્યાદિ ભેદનું વિશેષાદિપણું જણાતું નથી, પણ ભક્ષાભક્ષભેદનો તો ત્યાં પણ વિચાર કર્ત્તવ્ય છે, અને તે અર્થે મુખ્યકરીને આ વૃત્તિ રાખવી ઉત્તમ છે. કેટલાંક કાર્યો એવાં હોય છે કે તેમાં પ્રત્યક્ષ દોષ હોતો નથી, અથવા તેથી દોષ થતો હોતો નથી, પણ તેને અંગે બીજા દોષોનો આશ્રય હોય તે પણ વિચારવાનને લક્ષ રાખવો ઉચિત છે. નાતાલના લોકોના ઉપકાર અર્થે કદાપિ તમારૂં એમ પ્ર-

વર્ત્તવું નિશ્ચય ન ગણાય; જો બીજે કોઈ પણ સ્થળે તેવું વર્ત્તન કરતાં બાધ ભાસે, અને વર્ત્તવાનું ન બને તો માત્ર તે હેતુ ગણાય. વળી તે લોકોના ઉપકાર અર્થે વર્ત્તવું જોઈએ એમ વિચારવામાં પણ કંઈક તમારા સમજફેર થતું હશે એમ લાગ્યાં કરે છે. તમારી સદ્વૃત્તિની કંઈક પ્રતીતિ છે એટલે આ વિષે વધારે લખવું યોગ્ય દેખાતું નથી. **જેમ સદાચાર અને સદ્વિચારનું આરાધન થાય તેમ પ્રવર્ત્તવું યોગ્ય છે.**

બીજી ઉતરતી જ્ઞાતીઓ અથવા મુસલમાનાદિનાં કોઈ તેવાં નિમંત્રણોમાં અન્નાહારાદિને બદલે નહીં રાંધેલો એવો ફળાહાર આદિ લેતાં તે લોકોનો ઉપકાર સાચવવાનો સંભવ રહેતો હોય, તો તેમ અનુસરો તે સારૂં છે.

૮૪

જીવને બંધનના મુખ્ય હેતુ બે છેઃ–રાગ અને દ્વેષ.

રાગને અભાવે દ્વેષનો અભાવ થાય.

રાગનું મુખ્યપણું છે.

રાગને લીધે જ સંયોગમાં આત્મા તન્મય વૃત્તિમાન્ છે.

તે જ કર્મ મુખ્યપણે છે.

જેમ જેમ રાગ દ્વેષ મંદ તેમ તેમ કર્મબંધ મંદ; અને જેમ જેમ રાગ દ્વેષ તીવ્ર તેમ તેમ કર્મબંધ તીવ્ર. રાગ દ્વેષનો અભાવ ત્યાં કર્મબંધનો સાંપરાયિક અભાવ.

રાગદ્વેષ થવાનું મુખ્ય કારણ મિથ્યાત્વ એટલે અસમ્યક્દર્શન છે.

સમ્યગ્જ્ઞાનથી સમ્યગ્દર્શન થાયછે,તેથી અસમ્યગ્દર્શનનિવૃત્તિ

પામે છે. તે જીવને સમ્યક્ચારિત્ર પ્રગટે છે. તે વીતરાગદશા છે. સંપૂર્ણ વીતરાગદશા જેને વર્તેછે તે ચરમ શરીરી જાણીએ છિયે.

૮૫

વવાo કાo વદ ૨ રવિ. ૧૯૫૩.

ચિંતામણિ તુલ્ય મનુષ્યપણું ફૂટી બદામનું ક્યારે?

જ્ઞાનીઓએ મનુષ્યપણું ચિંતામણિરત્નતુલ્ય કહ્યું છે, તે વિચારો તો પ્રત્યક્ષ જણાય તેવું છે. વિશેષ વિચારતાં તો તે મનુષ્યપણાનો એક સમય પણ ચિંતામણિરત્નથી પરમ મહાત્મ્યવાન અને મૂલ્યવાન દેખાય છે.

અને જો દેહાર્થમાં જ તે મનુષ્યપણું વ્યતીત થયું તો તો એક ફૂટી બદામની કિંમતનું નથી એમ નિઃસંદેહ દેખાય છે.

૮૬

વવાo કાo વદ ,, રવિ. ૧૯૫૩.

મુમુક્ષુનું વર્ત્તન આત્મહિતાર્થે જ ઘટે.

ૐ સર્વજ્ઞાય નમઃ

દેહનું અને પ્રારબ્ધોદય જ્યાં સુધી બળવાન હોય ત્યાં સુધી દેહસંબંધી કુટુંબ, કે જેનું ભરણપોષણ કરવાનો સંબંધ છૂટે તેવો ન હોય અર્થાત્ આગારવાસપર્યંત જેનું ભરણપોષણ કરવું ઘટતું હોય તેનું ભરણપોષણ માત્ર મળતું હોય તો તેમાં સંતોષ પામીને મુમુક્ષુ જીવ આત્મહિતનો જ વિચાર કરે તથા પુરુષાર્થ કરે. દેહ અને દેહસંબંધી કુટુંબના મહાત્મ્યાદિ અર્થે પરિશ્ર-

હાદિની પરિણામપૂર્વક સ્મૃતિ પણ ન થવા દે; કેમકે તે પરિગ્ર-હાદિની પ્રાપ્તિ આદિ કાર્ય એવાં છે, કે આત્મહિતનો અવસર જ ઘણું કરીને પ્રાપ્ત થવા ન દે.

૮૭

વવા૦ માર્ગ૦ શુદ ૧ શનિ. ૧૯૫૩.

આ દુષમકાળે અપૂર્વ માર્ગ દુષ્કર છતાં અનન્યલક્ષીને સુકર.

ૐ સર્વજ્ઞાય નમઃ

આયુષ્ય અલ્પ અને અનિયત પ્રવૃત્તિ, અસીમ બળવાન અસત્સંગ, પૂર્વનું ઘણું કરીને અનારાધકપણું, બળવીર્યની હીનતા–એવાં કારણોથી રહિત કોઈક જ જીવ હશે, એવા આ કાળને વિષે પૂર્વે કયારે પણ નહીં જાણેલો, નહીં પ્રતીત કરેલો નહીં આરાધેલો તથા નહીં સ્વભાવસિદ્ધ થયેલો એવો માર્ગ પ્રાપ્ત કરવો દુષ્કર હોય એમાં આશ્ચર્ય નથી; તથાપિ જેણે તે પ્રાપ્ત કરવા સિવાય બીજો કોઈ લક્ષ રાખ્યો જ નથી તે આ કાળને વિષે પણ અવશ્ય તે માર્ગને પામે છે.

લૌકિક કારણોમાં અધિક હર્ષ વિષાદ મુમુક્ષુ જીવ કરે નહીં.

૮૮

વવાણીઆ. માગશર શુદ ૬. ગુરુ. ૧૯૫૩.

મરણવશ દેહ જાણી મમત્વ ટાળવું.

શ્રી માણેકચંદનો દેહ છૂટવા સંબંધી ખબર જાણ્યા.

સર્વ દેહધારી જીવો મરણ પાસે શરણરહિત છે. માત્ર તે દેહનું યથાર્થ સ્વરૂપ પ્રથમથી જાણી તેનું મમત્વ છેદીને નિજ-

સ્થિરતાને અથવા જ્ઞાનીના માર્ગની યથાર્થ પ્રતીતિને પામ્યા છે તે જ જીવ તે મરણકાળે શરણ સહિત છતાં ઘણું કરીને ફરી દેહ ધારણ કરતા નથી, અથવા મરણકાળે દેહના મમત્વભાવનું અલ્પત્વ હોવાથી પણ નિર્ભય વર્ત્તે છે. દેહ છૂટવાનો કાળ અનિયત હોવાથી વિચારવાન પુરુષો અપ્રમાદપણે પ્રથમથી જ તેનું મમત્વ નિવૃત્ત કરવાનો અવિરુદ્ધ ઉપાય સાધે છે; અને એ જ તમારે અમારે સૌએ લક્ષ રાખવા યોગ્ય છે. પ્રીતિબંધનથી ખેદ થવા યોગ્ય છે, તથાપિ એમાં બીજો કોઈ ઉપાય નહીં હોવાથી તે ખેદને વૈરાગ્યરૂપમાં પરિણમન કરવો એ જ વિચારવાનને કર્ત્તવ્યછે.

૮૯

<u>મોહનીય કર્મનું સ્વરૂપ.</u>

> ત્યાગ વૈરાગ્ય ન ચિત્તમાં, થાય ન તેને જ્ઞાન;
> અટકે ત્યાગ વૈરાગ્યમાં, તો ભૂલે નિજ ભાન.
> જહાં કલ્પના જલ્પના, તહાં માનું દુઃખ છાંઈ;
> મિટે કલ્પના જલ્પના, તો વસ્તુ તિન પાઈ.
> પઢે પાર કહાં પામવો, મિટે ન મનકી આશ;
> જ્યોં કોલુકો બેલકું, ઘર હિ કોશ હજાર.

'મોહનીય' નું સ્વરૂપ આ જીવે વારંવાર અત્યંત વિચારવા જેવું છે. જે મોહિનીએ મહા મુનીશ્વરોને પણ પળમાં તેના પાશમાં ફસાવી અત્યંત રિદ્ધિ-સિદ્ધિથી વિમુક્ત કરી દીધા છે! શાશ્વત સુખ છીનવી ક્ષણભંગુરતામાં લલચાવી રખડાવ્યા છે! નિર્વિકલ્પ સ્થિતિ લાવવી, આત્મસ્વભાવમાં રમણતા કરવી, માત્ર દૃષ્ટાભાવે રહેવું એવો જ્ઞાનીનો ઠામ ઠામ બોધ છે; તે બોધ યથાર્થ પ્રાપ્ત થયે આ જીવનું કલ્યાણ થાય.

કર્મ મોહિની ભેદ બે, દર્શન ચારિત્ર નામ;
૧ ૨

હણે બોધ વીતરાગતા, અચૂક ઉપાય આમ. ૐ શાંતિઃ.
૧ ૨

૯૦

જ્ઞાનનું ફળ વિરતિ. વવાણીઆ ફા. વ. ૧૧. ૧૯૫૩.

(૨) **જ્ઞાનનું ફળ વિરતિ છે.** વીતરાગનું આ વચન સર્વ મુમુક્ષુઓને નિત્ય સ્મરણમાં રાખવા યોગ્ય છે. જે વાંચવાથી, સમજવાથી તથા વિચારવાથી આત્મા વિભાવથી, વિભાવનાં કાર્યોથી અને વિભાવનાં પરિણામથી ઉદાસ ન થયો, વિભાવનો ત્યાગી ન થયો, વિભાવનાં કાર્યોનો અને વિભાવનાં ફળનો ત્યાગી ન થયો તે વાંચવું, તે વિચારવું અને તે સમજવું અજ્ઞાન છે. **વિચારવૃત્તિ સાથે ત્યાગવૃત્તિ ઉત્પન્ન કરવી તે જ વિચાર સફળ છે,** એમ કહેવાનો જ્ઞાનીનો પરમાર્થ છે,

૯૧

ૐ નમઃ સર્વજ્ઞાય.

આત્મસિદ્ધિમાં કહેલા સમકિતના પ્રકારનો વિશેષાર્થ જાણવાની જિજ્ઞાસાનો કાગળ મળ્યો છે.

૧. આત્મસિદ્ધિમાં ત્રણ પ્રકારનાં સમકિત ઉપદેશ્યાં છે;—

૧. આપ્ત પુરુષનાં વચનની પ્રતીતિરૂપ, આજ્ઞાની અપૂર્વ રુચીરૂપ, સ્વછંદનિરોધપણે આપ્ત પુરુષની ભક્તિરૂપ એ પ્રથમ સમકિત કહ્યું છે.

૨. પરમાર્થની સ્પષ્ટ અનુભવાંશે પ્રતીતિ તે સમકિતનો બીજો પ્રકાર કહ્યો છે.

૩. નિર્વિકલ્પ પરમાર્થઅનુભવ તે સમકિતનો ત્રીજો પ્રકાર કહ્યો છે.

પહેલું સમકિત બીજા સમકિતનું કારણ છે. બીજું સમકિત ત્રીજા સમકિતનું કારણ છે. ત્રણે સમકિત વીતરાગ પુરુષે માન્ય કર્યા છે. ત્રણે સમકિત ઉપાસવાયોગ્ય છે, સત્કાર કરવા યોગ્ય છે, ભક્તિ કરવા યોગ્ય છે.

૨. કેવળજ્ઞાન ઉપજવાના છેલ્લા સમયસુધી સત્પુરુષનાં વચનનું અવલંબન વીતરાગે કહ્યું છે, અર્થાત્ બારમા ક્ષીણમોહ ગુણસ્થાનકપર્યંત શ્રુત જ્ઞાનથી આત્માના અનુભવને નિર્મળ કરતાં કરતાં તે નિર્મળતા સંપૂર્ણતા પામ્યે કેવળજ્ઞાન ઉત્પન્ન થાય છે. તે ઉત્પન્ન થવાના પ્રથમ સમયસુધી સત્પુરુષે ઉપદેશેલો માર્ગ આધારભૂત છે, એમ કહ્યું છે તે નિઃસંદેહ સત્ય છે.

૯૨

લેશ્યાદિ પારિભાષિક શબ્દોનો અર્થ.

લેશ્યાઃ–જીવના કૃષ્ણાદિ દ્રવ્યની પેઠે ભાસ્યમાન પરિણામ.

અધ્યવસાયઃ–લેશ્યા પરિણામની કંઈક સ્પષ્ટપણે પ્રવૃત્તિ.

સંકલ્પઃ–કંઈપણ પ્રવૃત્તિ કરવાનો નિર્ધારિત અધ્યવસાય.

વિકલ્પઃ–કંઈપણ પ્રવૃત્તિ કરવાનો અપૂર્ણ, અનિર્ધારિત, સંદેહાત્મક અધ્યવસાય.

સંજ્ઞાઃ–કંઈપણ આગળ પાછળની ચિંતવનશક્તિવિશેષ અથવા સ્મૃતિ.

પરિણામઃ–જળનાદ્રવણસ્વભાવનીપેઠે દ્રવ્યનીકથંચિત્ અવ-

સ્થાંતર પામવાની શક્તિ છે તે અવસ્થાંતરની વિશેષ ધારા, તે પરિણતિ.

અજ્ઞાનઃ-મિથ્યાત્વસહિત મતિજ્ઞાન તથા શ્રુત જ્ઞાન હોય તો તે અજ્ઞાન.

વિભંગજ્ઞાનઃ-મિથ્યાત્વ સહિત અતીંદ્રિય જ્ઞાન હોય તે વિભંગ જ્ઞાન.

વિજ્ઞાનઃ-કંઈપણ વિશેષપણે જાણવું તે વિજ્ઞાન.

૯૩

શ્રી વવાણીઆ. મોરબી. કા. થી ફા. ૧૯૫૩.

શ્રી આનંદઘનજી ચોવિશી વિવેચન. †

(૧)

ઋષભ જિનેશ્વર પ્રીતમ માહરો રે,
ઓર ન ચાહું રે કંત;
રિઝ્યો સાહિબ સંગ ન પરિહરે રે,
ભાંગે સાદિઅનંત. ઋષભ૦ ૧.

નાભિરાજાના પુત્ર શ્રી ઋષભદેવજી તીર્થંકર તે મારા વહાલા છે. જેથી હું બીજા સ્વામીને ચાહું નહીં. એ સ્વામી એવા છે કે પ્રસન્ન થયા પછી કોઈ દિવસ સંગ છોડે નહીં. જ્યારથી સંગ થયો

† શ્રી આનંદઘનજીએ રચેલ ચોવીશ તીર્થંકરનાં સ્તવનો પર વિવેચન "શ્રીમદે" શરૂ કરેલ, પણ તે પૂર્ણ પ્રાપ્ત થયું નથી. બીજા સ્તવનમાં બે પદ સુધીનું મળેલ છે, પહેલા સ્તવનનો પ્રસ્તાવ પણ અપૂર્ણ મળ્યો છે. મ. કિ.

ત્યારથી આદિ છે, પણ તે સંગ અટળ હોવાથી અનંત છે. ૧.

વિશેષાર્થઃ—જે સ્વરૂપજિજ્ઞાસુ પુરુષો છે, તે પૂર્ણ શુદ્ધ સ્વરૂપને પામ્યા છે એવા ભગવાનના સ્વરૂપમાં પોતાની વૃત્તિ તન્મય કરે છે; જેથી પોતાની સ્વરૂપદશા જાગ્રત થતી જાય છે અને સર્વોત્કૃષ્ટ યથાખ્યાતચારિત્રને પ્રાપ્ત થાય છે. જેવું ભગવાનનું સ્વરૂપ છે, તેવું જ શુદ્ધનયની દૃષ્ટિથી આત્માનું સ્વરૂપ છે. આ આત્મા અને સિદ્ધભગવાનના સ્વરૂપમાં ઔપાધિક ભેદ છે. સ્વાભાવિક સ્વરૂપથી જોઈએ તો આત્મા સિદ્ધ ભગવાનની તુલ્ય જ છે. સિદ્ધભગવાનનું સ્વરૂપ નિરાવરણ છે; અને વર્તમાનમાં આ આત્માનું સ્વરૂપ આવરણસહિત છે, અને એ જ ભેદ છે; વસ્તુતાએ ભેદ નથી. તે આવરણ ક્ષીણ થવાથી આત્માનું સ્વાભાવિક સિદ્ધસ્વરૂપ પ્રગટે છે.

અને જ્યાંસુધી તેવું સ્વાભાવિક સિદ્ધસ્વરૂપ પ્રગટયું નથી, ત્યાંસુધી સ્વાભાવિક શુદ્ધસ્વરૂપને પામ્યા છે એવા સિદ્ધભગવાનની ઉપાસના કર્તવ્ય છે; તેમ જ અર્હતભગવાનની ઉપાસના પણ કર્તવ્ય છે, કેમકે તે ભગવાન્ સયોગીસિદ્ધ છે. સયોગરૂપ પ્રારબ્ધને લઈને તેઓ દેહધારી છે; પણ તે ભગવાન્ સ્વરૂપસમવસ્થિત છે. સિદ્ધભગવાન્ અને તેમના જ્ઞાનમાં, દર્શનમાં, ચારિત્રમાં કે વીર્યમાં કંઈ પણ ભેદ નથી; એટલે અર્હતભગવાનની ઉપાસનાથી પણ આ આત્મા સ્વરૂપલયને પામી શકે છે. પૂર્વ મહાત્માઓએ કહ્યું છે કે:—

जे जाणई अरिहंते, दव्वगुणपज्जवेहिं य ।
सो जाणई निय अप्पा, मोहो खलु जाईय तस्स लयं ॥

જે ભગવાન અર્હંતનું સ્વરૂપ દ્રવ્ય, ગુણ અને પર્યાયથી જાણે, તે પોતાના આત્માનું સ્વરૂપ જાણે અને તેનો નિશ્ચયકરીને મોહ નાશ પામે.

તે ભગવાનની ઉપાસના કેવા અનુક્રમથી જીવોને કર્ત્તવ્ય છે, તે નવમા સ્તવનમાં શ્રી આનંદઘનજી કહેવાના છે.

ભગવાન સિદ્ધને નામ, ગોત્ર, વેદનીય અને આયુષ્ય એ કર્મોનો પણ અભાવ છેઃ તે ભગવાન્ કેવળ કર્મરહિત છે. ભગવાન અર્હંતને આત્મસ્વરૂપને આવરણીય કર્મોનો ક્ષય છે, પણ ઉપર જણાવેલાં ચાર કર્મનો પૂર્વબંધ, વેદીને ક્ષીણ કરતાંસુધી, તેમને વર્ત્તે છે. જેથી તે પરમાત્મા સાકારભગવાન્ કહેવાયોગ્ય છે.

તે અર્હંતભગવાનમાં જેઓએ 'તીર્થંકરનામકર્મ'નો શુભયોગ પૂર્વે ઉત્પન્ન કર્યો હોય છે, તે 'તીર્થંકરભગવાન્' કહેવાય છે; જેમનો પ્રતાપ, ઉપદેશબળ આદિ મહત્પુણ્યયોમના ઉદયથી આશ્ચર્યકારી શોભે છે.

ભરતક્ષેત્રમાં વર્ત્તમાન અવસર્પિણીકાળમાં તેવા ચોવીશ તીર્થંકર થયા; શ્રી ઋષભદેવથી શ્રી વર્દ્ધમાન.

વર્ત્તમાનમાં તે ભગવાન્ સિદ્ધાલયમાં સ્વરૂપસ્થિતપણે વિરાજમાન છે. પણ 'ભૂતપ્રજ્ઞાપનીય નય' થી તેમને વિષે 'તીર્થંકરપદ' નો ઉપચાર કરાય છે. તે ઔપચારિક નયદ-ષ્ટિથી તે ચોવીસ ભગવાનની સ્તવનારૂપે આ ચોવીશ સ્તવ-નોની રચના કરી છે.

સિદ્ધભગવાન્ કેવળ અમૂર્ત્તપદે સ્થિત હોવાથી તેમનું સ્વરૂપ સામાન્યતાથી ચિંતવવું દુર્ગમ્ય છે. અર્હંત ભગવાનનું

સ્વરૂપ મૂળ દૃષ્ટિથી ચિંતવવું તો તેવું જ દુર્ગમ્ય છે, પણ સયોગીપદના અવલંબનપૂર્વક ચિંતવતા સામાન્ય જીવોને પણ વૃત્તિ સ્થિર થવાને કંઇક સુગમ ઉપાય છે, જેથી અર્હત્ભગવાનની સ્તવનાથી સિદ્ધપદની સ્તવના થયા છતાં, આટલો વિશેષ ઉપકાર જાણી શ્રી આનંદઘનજીએ આ ચોવીશી ચોવીશ તીર્થંકરની સ્તવના રૂપે રચી છે. નમસ્કારમંત્રમાં પણ અર્હત્પદ પ્રથમ મૂકવાનો હેતુ એટલો જ છે કે તેમનું વિશેષ ઉપકારીપણું છે.

ભગવાનના સ્વરૂપનું ચિંતન કરવું તે પરમાર્થદૃષ્ટિવાન પુરુષોને ગૌણતાથી સ્વરૂપનું જ ચિંતવન છે. સિદ્ધપ્રાભૃત'માં કહ્યું છે કે:—

जारिस सिद्ध सहावो, तारिस सहावो सव्व जीवाणं।
तह्मा सिद्धंतरुई, कायव्वा भव्व जीवेहिं ॥

જેવું સિધ્ધભગવાનનું આત્મસ્વરૂપ છે, તેવું સર્વ જીવોનું આત્મસ્વરૂપ છે; તે માટે ભવ્ય જીવોએ સિધ્ધત્વને વિષે રુચી કરવી.

તેમ જ શ્રી દેવચંદ્રસ્વામીએ શ્રી વાસુપૂજ્યના સ્તવનમાં કહ્યું છે કેઃ–' જિનપૂજારે તે નિજપૂજના.'

જો યથાર્થ મૂળ દૃષ્ટિથી જોઇએ તો જિનની પૂજા તે આત્મસ્વરૂપનું જ પૂજન છે.

સ્વરૂપઆકાંક્ષી મહાત્માઓએ એમ જિનભગવાનની તથા સિદ્ધ ભગવાનની ઉપાસના સ્વરૂપપ્રાપ્તિનો હેતુ જાણ્યો છે. ક્ષીણમોહ ગુણસ્થાનકપર્યંત તે સ્વરૂપ ચિંતવના જીવને પ્રબળ અવલંબન છે.

વળી માત્ર એકલું અધ્યાત્મસ્વરૂપ ચિંતવન જીવને વ્યામોહ

ઉપજાવે છે; ઘણા જીવોને શુષ્કતા પ્રાપ્ત કરાવે છે, અથવા સ્વેચ્છાચારિપણું ઉત્પન્ન કરે છે; અથવા ઉન્મત્તપ્રલાપદશા ઉત્પન્ન કરે છે. ભગવાનના સ્વરૂપના ધ્યાનાવલંબનથી ભક્તિપ્રધાન દૃષ્ટિ થાય છે, અને અધ્યાત્મદૃષ્ટિ ગૌણ થાય છે. જેથી શુષ્કતા, સ્વેચ્છાચારીપણું અને ઉન્મત્તપ્રલાપતા થતાં નથી. આત્મદશાબળ થવાથી સ્વાભાવિક અધ્યાત્મપ્રધાનતા થાય છે. આત્મા સ્વાભાવિક ઉચ્ચ ગુણોને ભજે છે, એટલે શુષ્કતાદિ દોષો ઉત્પન્ન થતા નથી; અને ભક્તિમાર્ગપ્રત્યે પણ જુગુપ્સિત થતા નથી. સ્વાભાવિક આત્મદશા સ્વરૂપલીનતા પામતી જાય છે. જ્યાં અર્હંતાદિના સ્વરૂપધ્યાનાવલંબન વગર વૃત્તિ આત્માકારતા ભજે છે, ત્યાં [ચોવીશીની આ પ્રસ્તાવના અપૂર્ણ પ્રાપ્ત.]

(૨)

*વીતરાગોને વિષે ઈશ્વર એવા ઋષભદેવ ભગવાન્ મારા

---

* શ્રી ઋષભજિનસ્તવન

ઋષભ જિનેશ્વર પ્રીતમ માહરો રે. ઓર ન ચાહું રે કંત;
રિઝ્યો સાહેબ સંગ ન પરિહરે રે, ભાંગે સાદિ અનંત. ઋષભ૦ ૧.
કોઈ કંત કારણ કાષ્ઠભક્ષણ કરે રે, મિલશું કંતને ધાય;
એ મેળો નવ કહિયે સંભવે રે, મેળો ઠામ ન ઠાય. ઋષભ૦ ૨.
કોઈ પતિરંજન અતિઘણું તપ કરે રે, પતિરંજન તન તાપ;
એ પતિરંજન મેં નવ ચિત્ત ધર્યું રે, રંજન ધાતુમેળાપ. ઋષભ૦ ૩.
કોઈ કહે લીલા રે અલખ અલખ તણી રે, લખ પૂરે મન આશ;
દોષરહિતને લીલા નવ ઘટે રે, લીલા દોષ વિલાસ. ઋષભ૦ ૪.
ચિતપ્રસન્ને રે પૂજન ફળ કહ્યું રે, પૂજા અખંડિત એહ;
કપટરહિત થઈ આતમ અરપણા રે, આનંદઘન પદરેહ. ઋષભ૦ ૫.

સ્વામી છે. તેથી હવે હું બીજા કંથની ઇચ્છા કરતી નથી, કેમકે તે પ્રભુ રીઝયા પછી છોડતા નથી; તે પ્રભુનો યોગ પ્રાપ્ત થવો તેની આદિ છે; પણ તે યોગ કોઇવાર પણ નિવૃત્તિ પામતો નથી, માટે અનંત છે.

જગતના ભાવોમાંથી ઉદાસીન થઈ ચૈતન્યવૃત્તિ શુદ્ધચૈતન્ય-સ્વભાવસમવસ્થિત ભગવાનમાં પ્રીતિમાન થઈ તેનો હર્ષ આનં-દઘનજી દર્શાવે છે.

પોતાની શ્રદ્ધા નામની સખીને આનંદઘનજીની ચૈતન્યવૃત્તિ કહે છે, કે હે સખી! મેં ઋષભદેવ ભગવાનથી લગ્ન કર્યું છે અને તે ભગવાન્ મને સર્વથા વહાલા છે. એ ભગવાન્ મારા પતિ થવાથી હવે હું બીજા કોઈ પણ પતિની ઇચ્છા કરૂં જ નહીં. કેમકે બીજા બધા જન્મ, જરા, મરણાદિ દુઃખે કરીને આકુળ વ્યાકુળ છે; ક્ષણવાર પણ સુખી નથી; તેવા જીવને પતિ કરવાથી મને સુખ ક્યાંથી થાય? ભગવાન્ ઋષભદેવ તો અનંત અવ્યાબાધ સુખસમાધિને પ્રાપ્ત થયા છે, માટે તેનો આશ્રય કરૂં તો મને તે જ વસ્તુની પ્રાપ્તિ થાય. તે યોગ વર્તમાનમાં પ્રાપ્ત થવાથી હે સખી! મને પરમ શીતલતા થઈ. બીજા પતિનો તો કોઈ કાળે વિયોગ પણ થાય, પણ આ મારા સ્વામીનો તો કોઈ પણ કાળે વિયોગ થાય જ નહીં. જ્યારથી તે સ્વામી પ્રસન્ન થયા ત્યારથી કોઈ પણ દિવસ સંગ છોડતા નથી. એ સ્વામીના યોગનો સ્વભાવ સિદ્ધાંતમાં 'સાદિઅ-નંત' એટલે તે યોગ થવાની આદિ છે, પણ કોઈ દિવસ તેનો વિયોગ થવાનો નથી, માટે અનંત છે એમ કહ્યો છે; તેથી હવે મારે કોઈ પણ દિવસ તે પતિનો વિયોગ થશે જ નહીં. ૧

હે સખી! આ જગતનેવિષે પતિનો વિયોગ ન થાય તે અર્થે

જે સ્ત્રીઓ નાના પ્રકારના ઉપાય કરે છે તે ઉપાય સાચા નથી; અને એમ મારા પતિની પ્રાપ્તિ થતી નથી. તે ઉપાયનું મિથ્યાપણું જણાવવા તેમાંના થોડાએક તને કહું છું:

કોઈએક તો પતિની સાથે કાષ્ઠમાં બળવા ઇચ્છે છે, કે જેથી તે પતિની સાથે મેળાપ જ રહે. પણ તે મેળાપનો કંઈ સંભવ નથી, કેમકે તે પતિ તો પોતાના કર્માનુસાર જે સ્થળને પ્રાપ્ત થવાનો હતો ત્યાં થયો, અને સતી થઈને મળવા ઇચ્છે છે એવી તે સ્ત્રી પણ મેળાપને અર્થે એક ચિત્તામાં બળી મરવા ઇચ્છે છે, તોપણ તે પોતાના કર્માનુસાર દેહને પ્રાપ્ત થવાની છે; બન્ને એક જ સ્થળે દેહ ધારણ કરે, અને પતિપત્નીરૂપે યોગ પામીને નિરંતર સુખ ભોગવે એવો કંઈ નિયમ નથી. એટલે તે પતિનો વિયોગ થયો, વળી તેના યોગનો પણ અસંભવ રહ્યો, એવો પતિનો મેળાપ તે મેં ખોટો ગણ્યો છે, કેમકે તેનું ઠામ ઠેકાણું કંઈ નથી.

(અથવા પ્રથમ પદનો અર્થ એવો પણ થાય છે કે) પરમેશ્વરરૂપ પતિની પ્રાપ્તિને અર્થે કોઈ કાષ્ઠ ભક્ષણ કરે છે, એટલે પંચાગ્નિની ધુણિયો સળગાવી તેમાં કાષ્ઠ હોમી તે અગ્નિનો પરિષહ સહન કરે છે અને તેથી એમ સમજે છે કે પરમેશ્વરરૂપ પતિને પામીશું, પણ તે સમજવું ખોટું છે; કેમકે પંચાગ્નિ તાપવામાં તેની પ્રવૃત્તિ છે, તે પતિનું સ્વરૂપ જાણી, તે પતિને પ્રસન્ન થવાનાં કારણો જાણી, તે કારણોની ઉપાસના તે કરતા નથી માટે તે પરમેશ્વરરૂપ પતિને કયાંથી પામશે ? તેની મતિ જેવા સ્વભાવમાં પરિણમી છે, તેવા જ પ્રકારની ગતિને તે પામશે, જેથી તે મેળાપનું કંઈ ઠામ ઠેકાણું નથી. ૩.

હે સખી ! કોઈ પતિને રીઝવવા માટે ઘણા પ્રકારનાં તપ કરે છે, પણ તે માત્ર શરીરને તાપ છે; એ પતિને રાજી કરવાનો માર્ગ મેં ગણ્યો નથી; પતિને રંજન કરવાને તો બન્નેની ધાતુનો મેલાપ થવો તે છે.

કોઈ સ્ત્રી ગમે તેટલાં કષ્ટથી તપશ્ચર્યા કરી પોતાના પતિને રીઝવવા ઇચ્છે તોપણ જ્યાંસુધી તે સ્ત્રી પોતાની પ્રકૃતિ પતિની પ્રકૃતિના સ્વભાવાનુસાર કરી ન શકે ત્યાંસુધી પ્રકૃતિના પ્રતિકૂલપણાને લીધે તે પતિ પ્રસન્ન ન જ થાય અને તે સ્ત્રીને માત્ર શરીરે ક્ષુધાદિ તાપની પ્રાપ્તિ થાય.

તેમ કોઈ મુમુક્ષુની વૃત્તિ ભગવાનને પતિપણે પ્રાપ્ત કરવાની હોય તો તે ભગવાનના સ્વરૂપાનુસાર વૃત્તિ ન કરે અને **અન્ય સ્વરૂપમાં રુચિમાન છતાં અનેક પ્રકારનો તપ તપીને કષ્ટ સેવે, તોપણ તે ભગવાનને પામે નહીં**. કેમકે જેમ પતિ પત્નીનો ખરો મેલાપ, અને ખરી પ્રસન્નતા ધાતુના એકત્વમાં છે, તેમ હે સખી ! ભગવાનમાં આ વૃત્તિને પતિપણું સ્થાપન કરી તે અચળ રાખવું હોય તો તે ભગવાનની સાથે ધાતુમેલાપ કરવો જ યોગ્ય છે; અર્થાત્ તે ભગવાન્ જે શુદ્ધચૈતન્યધાતુપણે પરિણમ્યા છે તેવી શુદ્ધચૈતન્ય વૃત્તિ કરવાથી જ તે ધાતુમાંથી પ્રતિકૂલ સ્વભાવ નિવૃત્તવાથી ઐક્ય થવાનો સંભવ છે; અને તે જ ધાતુમેલાપથી તે ભગવાનરૂપ પતિની પ્રાપ્તિનો કોઈ પણ કાળે વિયોગ થવાનો નથી. ૪.

હે સખી ! કોઈ વળી એમ કહે છે કે આ જગત, જેનું સ્વરૂપ ઓળખવાનો લક્ષ ન થઈ શકે તેવા, ભગવાનની લીલા છે; અને તે અલક્ષ ભગવાન્ સૌની ઇચ્છા પૂર્ણ કરે છે; તેથી તે એમ સમ-

છીને આ જગત્, ભગવાનની લીલા માની, તે ભગવાનનો તે સ્વરૂપે મહિમા ગાવામાં જ પોતાની ઇચ્છા પૂર્ણ થશે, એટલે ભગવાન્ પ્રસન્ન થઇને તેને વિષે લગ્નતા કરશે એમ માને છે. પણ તે ખોટું છે, કેમકે તે ભગવાનના સ્વરૂપના અજ્ઞાનથી એમ કહે છે.

જે ભગવાન્ અનંત જ્ઞાનદર્શનમય સર્વોત્કૃષ્ટ સુખસમાધિમય છે, તે ભગવાનને આ જગત્નું કર્તાપણું કેમ હોય? અને લીલાને અર્થે પ્રવૃત્તિ કેમ હોય? લીલાની પ્રવૃત્તિ તો સદોષમાં જ સંભવે છે. જે પૂર્ણ હોય તે કંઈ ઇચ્છે જ નહીં. ભગવાન્ તો અનંત અવ્યાબાધ સુખે કરીને પૂર્ણ છે; તેને વિષે બીજી કલ્પના ક્યાંથી અવકાશ પામે? લીલાની ઉત્પત્તિ કુતૂહલવૃત્તિથી થાય. તેવી કુતૂહલવૃત્તિ તો જ્ઞાનસુખના અપરિપૂર્ણપણાથી જ થાય. ભગવાનમાં તો તે બન્ને (જ્ઞાન, સુખ) પરિપૂર્ણ છે, માટે તેની પ્રવૃત્તિ જગત્ રચવારૂપ લીલાપ્રત્યે ન જ થાય. એ લીલા તો દોષનો વિલાસ છે; સરાગીને જ તેનો સંભવ છે. જે સરાગી હોય તેને સદ્વેષતા હોય, અને જેને એ બન્ને હોય તેને ક્રોધ, માન, માયા, લોભ આદિ સર્વ દોષનું પણ સંભવિતપણું છે. જેથી યથાર્થ રીતે જોતાં તો લીલા દોષનો જ વિલાસ છે; અને એવો દોષવિલાસ તો અજ્ઞાની જ ઇચ્છે. વિચારવાન મુમુક્ષુઓ પણ તેવો દોષવિલાસ ઇચ્છતા નથી, તો અનંત જ્ઞાનમય ભગવાન્ તે કેમ ઇચ્છે? જેથી તે ભગવાનનું સ્વરૂપ લીલાના કર્તૃત્વપણાથી ભાવે જે સમજે છે તે ભ્રાંતિ છે; અને તે ભ્રાંતિને અનુસરીને ભગવાનને પ્રસન્ન કરવાનો તે જે માર્ગ લે છે તે પણ ભ્રાંતિમય જ છે; જેથી તે ભગવાનરૂપ પતિની તેને પ્રાપ્તિ થતી નથી. ૫.

હે સખી! પતિને પ્રસન્ન કરવાના તો ઘણા પ્રકાર છે. અનેક

પ્રકારના શબ્દ સ્પર્શાદિ ભોગથી પતિની સેવા કરવામાં આવે છે એવા ઘણા પ્રકાર છે, પણ તે સૌમાં ચિત્તપ્રસન્નતા એ જ સૌથી ઉત્તમ સેવા છે, અને કયારે પણ ખંડિત ન થાય એવી સેવા છે. કપટરહિત થઇને આત્મા અર્પણ કરીને પતિની સેવા કરવાથી ઘણા આનંદના સમૂહની પ્રાપ્તિનો ભાગ્યોદય થાય.

ભગવાનરૂપ પતિની સેવાના પ્રકાર ઘણા છે દ્રવ્યપૂજા, ભાવપૂજા, આજ્ઞાપૂજા. દ્રવ્યપૂજાના પણ ઘણા ભેદ છે. પણ તેમાં સર્વોત્કૃષ્ટ પૂજા તો ચિત્તપ્રસન્નતા એટલે તે ભગવાનમાં ચૈતન્યવૃત્તિ પરમહર્ષથી એકત્વને પ્રાપ્ત કરવી તે જ છે; તેમાં જ સર્વ સાધન શમાય છે. તે જ અખંડિત પૂજા છે, કેમકે જો ચિત્ત ભગવાનમાં લીન હોય તો બીજા યોગ પણ ચિત્તાધીન હોવાથી ભગવાનને આધીન જ છે, અને ચિત્તની લીનતા ભગવાનમાંથી ન ખસે તો જ જગતના ભાવોમાંથી ઉદાસીનતા વર્ત્તે, અને તેમાં ગ્રહણ ત્યાગરૂપ વિકલ્પ પ્રવર્ત્તે નહીં; જેથી તે સેવા અખંડ જ રહે.

જ્યાંસુધી ચિત્તમાં બીજો ભાવ હોય ત્યાંસુધી તમારા સિવાય બીજામાં મારે કંઈ પણ ભાવ નથી એમ દેખાડીએ તો તે વૃથા જ છે અને કપટ છે; અને જ્યાંસુધી કપટ છે ત્યાંસુધી ભગવાનના ચરણમાં આત્માનું અર્પણ કયાંથી થાય ? જેથી સર્વ જગતના ભાવપ્રત્યે વિરામ પમાડી, વૃત્તિને શુદ્ધ ચૈતન્ય ભાવવાળી કરવાથી જ તે વૃત્તિમાં અન્યભાવ રહ્યો ન હોવાથી શુદ્ધ કહેવાય અને તે નિષ્કપટ કહેવાય. એવી ચૈતન્યવૃત્તિ ભગવાનમાં લીન કરવામાં આવે તે જ આત્મઅર્પણતા કહેવાય.

ધન ધાન્યાદિક સર્વ ભગવાનને અર્પણ કર્યાં હોય, પણ

જો આત્મા અર્પણ ન કર્યો હોય એટલે તે આત્માની વૃત્તિ ભગવાનમાં લીન કરી ન હોય તો ધન ધાન્યાદિકનું અર્પણ કરવું સકપટ જ છે; કેમકે અર્પણ કરનાર આત્મા અથવા તેની વૃત્તિ તો બીજે સ્થળે લીન છે. **જે પોતે બીજે સ્થળે લીન છે, તેના અર્પણ થયેલા બીજા જડ પદાર્થ ભગવાનમાં અર્પણ કયાંથી થઈ શકે? માટે ભગવાનમાં ચિત્તવૃત્તિની લીનતા એ જ આત્મઅર્પણતા છે.** અને એ જ આનંદઘનપદની રેખા એટલે પરમઅવ્યાબાધ સુખમય મોક્ષપદની નિશાની છે. અર્થાત્ જેને એવી દશાની પ્રાપ્તિ થાય તે પરમ આનંદઘનસ્વરૂપ મોક્ષને પ્રાપ્ત થશે, એવાં લક્ષણ તે લક્ષણ છે. ૬.

(૩)*

પ્રથમ સ્તવનમાં ભગવાનમાં વૃત્તિ લીન થવારૂપ હર્ષ બતાવ્યો, પણ તે વૃત્તિ અખંડ અને પૂર્ણપણે લીન થાય તો જ આનંદઘનપદની પ્રાપ્તિ થાય, જેથી તે વૃત્તિના પૂર્ણપણાની ઇચ્છા કરતા છતાં આનંદઘન બીજા તીર્થંકર શ્રી અજિતનાથની સ્તવના કરે છે. જે પૂર્ણપણાની ઇચ્છા છે, તે પ્રાપ્ત થવામાં જે જે વિઘ્ન દીઠાં તે સંક્ષેપે ભગવાનને

---

* બીજું શ્રી અજિત જિન સ્તવન.

પંથડો નિહાળું રે બીજા જિન તણો રે, **અજિત** અજિત ગુણ ધામ;
જે તેં જીત્યા રે, તેણે હું જીત્યો રે, પુરુષ કિશ્યું મુજ નામ? પંથડો૦ (૧)
ચરમ નયણ કરિ મારગ જોવતાં રે, ભૂલ્યો સયલ સંસાર;
જિણ નયણે કરિ મારગ જોવિયેં રે, નયણ તે દિવ્ય વિચાર. પંથડો૦ (૨)

આનંદઘનજી આ બીજા સ્તવનમાં નિવેદન કરે છે; અને પોતાનું પુરુષત્વ મંદ દેખી ખેદખિન્ન થાય છે એમ જણાવી પુરુષત્વ જાગ્રત રહે એવી ભાવના ચિંતવે છે.

હે સખી! બીજા તીર્થંકર એવા અજિતનાથ ભગવાને પૂર્ણ લીનતાનો માર્ગ દર્શાવ્યો છે તે અર્થાત્ જે સમ્યક્ચરણરૂપ માર્ગ પ્રકાશ્યો છે તે જોઉં છઉં તો અજિત એટલે મારા જેવા નિર્બળ વૃત્તિના મુમુક્ષુથી જીતી ન શકાય એવો છે. ભગવાનનું અજિત એવું નામ છે તે તો સત્ય છે કેમકે મોટા મોટા પરાક્રમી પુરુષો કહેવાય છે તેનાથી પણ જે ગુણના ધામરૂપ પંથનો જય થયો નથી, તે ભગવાને જય કર્યો હોવાથી ભગવાનનું તો અજિત નામ સાર્થક જ છે, અને અનંત ગુણના ધામરૂપ તે માર્ગને જીતવાથી ભગવાનનું ગુણધામપણું સિદ્ધ છે. હે સખી! પણ મારૂં નામ પુરુષ કહેવાય છે, તે સત્ય નથી. ભગવાનનું નામ અજિત છે. જેમ તે તદ્રૂપ ગુણને લીધે છે, તેમ મારૂં નામ પુરુષ તદ્રૂપ ગુણને લીધે નથી. કેમકે **પુરુષ તો તેનું નામ કહેવાય કે જે પુરુષાર્થ સહિત હોય, સ્વપરાક્રમ સહિત હોય;** પણ હું તો તેમ નથી. માટે ભગવાનને કહું છું કે હે ભગવાન! તમારૂં નામ અજિત તે સાચું છે; પણ મારૂં નામ પુરુષ તે તો ખોટું છે. કેમકે રાગ, દ્વેષ, અજ્ઞાન, ક્રોધ, માન, માયા, લોભ આદિ દોષનો તમે જય કર્યો તેથી તમે અજિત કહેવાવા યોગ્ય છો, પણ તે જ દોષોએ મને જીતી લીધો છે, માટે મારૂં નામ પુરુષ શેનું કહેવાય? ૧.

હે સખી! તે માર્ગ પામવાને માટે દિવ્ય નેત્ર જોઇએ. ચર્મ નેત્રે કરીને જોતા છતા તો સમસ્ત સંસાર ભૂલ્યો છે. તે

પરમ તત્ત્વનો વિચાર થવાને માટે જે દિવ્ય નેત્ર જોઇએ તે દિવ્ય નેત્રનો નિશ્ચય કરીને વર્તમાનકાળમાં વિયોગ થઈ પડ્યો છે.

હે સખી ! તે અજિત ભગવાનને અજિત થવાને અર્થે લીધેલો માર્ગ કંઈ આ ચર્મચક્ષુથી દેખાય નહીં. કેમકે તે માર્ગ દિવ્ય છે, અને અંતરાત્મદૃષ્ટિથી જ અવલોકન કરી શકાય એવો છે. જેમ એક ગામથી બીજે ગામ જવાને પૃથ્વીતળપર સડક વગેરે માર્ગ હોય છે, તેમ આ માર્ગ કંઈ એક ગામથી બીજે ગામ જવાના માર્ગની પેઠે બાહ્ય માર્ગ નથી, અથવા ચર્મચક્ષુએ જોતાં તે જણાય એવો નથી, ચર્મચક્ષુથી કંઈ તે અતીંદ્રિય માર્ગ ન દેખાય. ૨. [અપૂર્ણ પ્રાપ્ત.]

૯૪

ૐ નમઃ

દુઃખનિવૃત્તિવિચાર—અભિપ્રાય.

શારીરિક, માનસિક અનંત પ્રકારનાં દુઃખોએ આકુલ વ્યાકુલ જીવોને તે દુઃખોથી છૂટવાની બહુ બહુ પ્રકારે ઇચ્છા છતાં તેમાંથી તે મુક્ત થઈ શકતાં નથી તેનું શું કારણ ? એવું પ્રશ્ન અનેક જીવોને ઉત્પન્ન થયા કરે; પણ તેનું યથાર્થ સમાધાન કોઈ વિરલ જીવને જ પ્રાપ્ત થાય છે. જ્યાં સુધી દુઃખનું મૂળ કારણ યથાર્થપણે જાણવામાં ન આવ્યું હોય, ત્યાં સુધી તે ટાળવાને માટે ગમે તેવું પ્રયત્ન કરવામાં આવે તોપણ દુઃખનો ક્ષય થઈ શકે નહીં, અને ગમે તેટલી અરુચિ, અપ્રિયતા અને અભાવ તે દુઃખ પ્રત્યે હોય છતાં તેને અનુભવ્યા જ કરવું પડે.

અવાસ્તવિક ઉપાયથી તે દુઃખ મટાડવાનું પ્રયત્ન કરવામાં આવે, અને તે પ્રયત્ન ન સહન થઈ શકે એટલા પરિશ્રમ-પૂર્વક કર્યું હોય છતાં તે દુઃખ ન મટવાથી દુઃખ મટાડવા ઇચ્છતા મુમુક્ષુને અત્યંત વ્યામોહ થઈ આવે છે, અથવા થયા કરે છે કે આનું શું કારણ? આ દુઃખ ટળતું કેમ નથી? કોઈ પણ પ્રકારે મારે તે દુઃખની પ્રાપ્તિ ઇચ્છિત નહીં છતાં, સ્વપ્નેય પણ તેના પ્રત્યે કંઈ પણ વૃત્તિ નહીં છતાં તેની પ્રાપ્તિ થયા કરે છે, અને હું જે જે પ્રયત્નો કરૂં છું તે તે બધાં નિષ્ફળ જઈ દુઃખ અનુભવ્યા જ કરૂં છું એનું શું કારણ?

શું એ દુઃખ કોઈને મટતું જ નહીં હોય? દુઃખી થવું એ જ જીવનો સ્વભાવ હશે? શું કોઈક જગત્કર્તા ઈશ્વર હશે તેણે આમ જ કરવું યોગ્ય ગણ્યું હશે? શું ભવિતવ્યતાને આધીન એ વાત હશે? અથવા કોઈક મારા કરેલા આગલા અપરાધોનું ફળ હશે? એ વગેરે અનેક પ્રકારના વિકલ્પો જે જીવો મનસહિત દેહધારી છે તે કર્યા કરે છે. અને જે જીવો મનરહિત છે તે અવ્યક્તપણે દુખનો અનુભવ કરે છે, અને અવ્યક્તપણે તે દુઃખ મટે એવી ઇચ્છા રાખ્યા કરે છે.

આ જગતને વિષે પ્રાણી માત્રની વ્યક્ત અથવા અવ્યક્ત ઇચ્છા પણ એ જ છે કે કોઈપણ પ્રકારે મને દુઃખ ન હો અને સર્વથા સુખ હો. પ્રયત્ન પણ એ જ અર્થે છે છતાં તે દુઃખ શા માટે મટતું નથી? એવો પ્રશ્ન ઘણા ઘણા વિચારવાનોને પણ ભૂતકાળે ઉત્પન્ન થયો હતો, વર્તમાનકાળે પણ થાય છે અને ભવિષ્યકાળે પણ થશે. તે અનંત અનંત વિચારવાનોમાંથી અનંત વિચારવાનો તેના યથાર્થ સમાધાનને

પામ્યા અને દુઃખથી મુક્ત થયા. વર્તમાનકાળે પણ જે જે વિચારવાનો યથાર્થ સમાધાન પામે છે તે પણ તથારૂપ ફળને પામે છે, અને ભવિષ્યકાળે પણ જે જે વિચારવાનો યથાર્થ સમાધાન પામશે તે તે તથારૂપ ફળને પામશે એમાં સંશય નથી.

શરીરનું દુઃખ માત્ર ઔષધ કરવાથી મટી જતું હોત, મનનું દુઃખ ધનાદિ મળવાથી જતું હોત, અને બાહ્ય સંસર્ગ સંબંધનું દુઃખ મનને કંઈ અસર ઉપજાવી શકતું ન હોત, તો દુઃખ મટવા માટે જે જે પ્રયત્ન કરવામાં આવે છે તે તે સર્વ જીવોનું સફળ થાત; પણ જ્યારે તેમ બનતું જોવામાં ન આવ્યું ત્યારે જ વિચારવાનોને પ્રશ્ન ઉત્પન્ન થયું કે દુઃખ મટવા માટે બીજો જ ઉપાય હોવો જોઈએ, આ જે કરવામાં આવે છે તે ઉપાય અયથાર્થ છે, અને બધો શ્રમ વૃથા છે, માટે તે દુઃખનું મૂળ કારણ જો યથાર્થ જાણવામાં આવે અને તે જ પ્રમાણે ઉપાય કરવામાં આવે તો દુઃખ મટે; નહીં તો નહીં જ મટે.

જે વિચારવાનો દુઃખનુ યથાર્થ મૂળ કારણ વિચારવા ઉઠ્યા, તેમાં પણ કોઈક જ તેનું યથાર્થ સમાધાન પામ્યા અને ઘણા યથાર્થ સમાધાન નહીં પામતાં છતાં મતિવ્યામોહાદિ કારણથી યથાર્થ સમાધાન પામ્યા છીયે એમ માનવા લાગ્યા અને તે પ્રમાણે ઉપદેશ કરવા લાગ્યા, અને ઘણા લોકો તેને અનુસરવા પણ લાગ્યા. જગત્‌માં જુદા જુદા ધર્મમત જોવામાં આવે છે તેની ઉત્પત્તિનું મુખ્ય કારણ એ જ છે.

"ધર્મથી દુઃખ મટે" એમ ઘણાખરા વિચારવાનોની માન્યતા થઈ. પણ ધર્મનું સ્વરૂપ સમજવામાં એક બીજામાં

ઘણો તદ્દાવત પડચો. ઘણા તો પોતાના મૂળ વિષય ચૂકી ગયા; અને ઘણા તો તે વિષયમાં મતિ થાકવાથી અનેક પ્રકારે નાસ્તિકાદિ પરિણામોને પામ્યા.

સમ્યગ્દર્શન, સમ્યગ્જ્ઞાન, અને સમ્યક્ચારિત્ર અથવા તે ત્રણેનું એક નામ 'સમ્યગ્મોક્ષ.'

સમ્યગ્દર્શન, સમ્યગ્જ્ઞાન, સમ્યક્ચારિત્રમાં સમ્યગ્દર્શનની મુખ્યતા ઘણે સ્થળે તે વીતરાગોએ કહી છે; જો કે સમ્યગ્જ્ઞાનથી જ સમ્યગ્દર્શનનું પણ ઓળખાણ થાય છે, તોપણ સમ્યગ્દર્શનની પ્રાપ્તિવગરનું જ્ઞાન સંસાર એટલે દુઃખના હેતુરૂપે હોવાથી સમ્યગ્દર્શનનું મુખ્યપણું ગ્રહણ કર્યું છે.

જેમ જેમ સમ્યગ્દર્શન શુદ્ધ થતું જાય છે, તેમ તેમ સમ્યક્ચારિત્રપ્રત્યે વીર્ય ઉલ્લસતું જાય છે; અને ક્રમે કરીને સમ્યક્ચારિત્રની પ્રાપ્તિ થવાનો વખત આવે છે. જેથી આત્મામાં સ્થિર સ્વભાવ સિદ્ધ થતો જાય છે; અને ક્રમે કરીને પૂર્ણ સ્થિર સ્વભાવ પ્રગટે છે; અને આત્મા નિજપદમાં લીન થઈ સર્વકર્મકલંકથી રહિત થવાથી એક શુદ્ધઆત્મસ્વભાવરૂપ મોક્ષમાં પરમઅવ્યાબાધ સુખના અનુભવસમુદ્રમાં સ્થિત થાય છે.

સમ્યગ્દર્શનની પ્રાપ્તિથી જેમ જ્ઞાન સમ્યક્સ્વભાવને પામે છે (એ સમ્યગ્દર્શનનો પરમ ઉપકાર છે) તેમ સમ્યગ્દર્શન ક્રમે કરી શુદ્ધ થતું જઈ પૂર્ણ સ્થિર સ્વભાવ સમ્યક્ચારિત્રને પ્રાપ્ત થાય તેને અર્થે સમ્યગ્જ્ઞાનના બળની તેને ખરેખરી આવશ્યકતા છે. તે સમ્યગ્જ્ઞાનપ્રાપ્તિનો ઉપાય વીતરાગશ્રુત અને તે શ્રુતતત્વોપદેષ્ટા મહાત્મા છે.

વીતરાગશ્રુતના પરમરહસ્યને પ્રાપ્ત થયેલા અસંગ અને પરમકરુણાશીલ મહાત્માનો યોગ પ્રાપ્ત થવો અતિશય કઠણ છે. મહદ્‌ભાગ્યોદયના યોગથી જ તે યોગ પ્રાપ્ત થાય છે એમાં સંશય નથી.

૯૫

જીવ દ્રવ્ય

- ચૈતન્ય જેનું મુખ્ય લક્ષણ છે,
- દેહ પ્રમાણ છે,
- અસંખ્યાત પ્રદેશ પ્રમાણ છે, તે અસંખ્યાત પ્રદેશતા લોકપરિમિત છે.
- પરિણામી છે,
- અમૂર્ત્ત છે,
- અનંત અગુરુલઘુ પરિણતદ્રવ્ય છે,
- સ્વાભાવિક દ્રવ્ય છે,
- કર્ત્તા છે,
- ભોક્તા છે,
- અનાદિ સંસારી છે,
- ભવ્યત્વ લબ્ધિ પરિપાકાદિથી મોક્ષસાધનમાં પ્રવર્ત્તે છે,
- મોક્ષ થાય છે,
- મોક્ષમાં સ્વપરિણામી છે.

સંસારી જીવ. સંસાર અવસ્થામાં મિથ્યાત્વ, અવિરતિ, પ્રમાદ, કષાય અને યોગ ઉત્તરોત્તર બંધનાં સ્થાન છે.

સિદ્ધાત્મા. શુદ્ધાવસ્થામાં યોગનો પણ અભાવ છે. માત્ર ચૈતન્ય સ્વરૂપ આત્મદ્રવ્ય સિદ્ધપદ છે.

૯૬

તત્ત્વજ્ઞાન સ્વરૂપ.

આસ્રવ.—જ્ઞાનાવરણીયાદિ કર્મના પુદ્‌ગલયોગથી **ગ્રહણ થાય** છે તે **દ્રવ્યાસ્રવ** જાણવો. જિનભગવાને તે **અનેક ભેદથી કહ્યો છે.**

બંધ.—જીવ જે પરિણામથી કર્મનો બંધ કરે છે તે **ભાવબંધ.**

કર્મપ્રદેશ, પરમાણુઓ અને જીવનો અન્યોન્યપ્રવેશરૂપે **સંબંધ** થવો તે **દ્રવ્યબંધ.**

પ્રકૃતિ, સ્થિતિ, અનુભાગ અને પ્રદેશ એમ ચાર પ્રકારનો બંધ છે. પ્રકૃતિ **અને** પ્રદેશબંધ યોગથી થાય છે. સ્થિતિ **તથા** અનુભાગબંધ કષાયથી **થાય** છે.

સંવર.—આસ્રવને રોકી શકે એવો ચૈતન્યસ્વભાવ તે **ભાવસંવર,** અને તેથી દ્રવ્યાસ્રવને રોકે તે **દ્રવ્યસંવર** બીજો છે. વ્રત, **સમિતિ,** ગુપ્તિ, ધર્મ, અનુપ્રેક્ષા અને પરિષહજય એમ ચારિત્રના ઘણા પ્રકાર તે ભાવસંવરના વિશેષ જાણવા.

નિર્જરા.—તપશ્ચર્યાએ કરીને જે કાળે કર્મનાપુદ્‌ગલોએ **રસ** ભોગવી લીધો તે **ભાવનિર્જરા.** તે પુદ્‌ગલપરમાણુઓનું **આત્મપ્રદેશથી** ખરી પડવું તે **દ્રવ્યનિર્જરા.**

મોક્ષ.—**સર્વ** કર્મનો ક્ષયથવારૂપ આત્મસ્વભાવ **તે ભાવ મોક્ષ.** કર્મવર્ગણાથી આત્મદ્રવ્યનું જુદું થઈ જવું તે **દ્રવ્યમોક્ષ.**

પુણ્ય અને પાપ.—શુભ **અને** અશુભ ભાવને લીધે પુણ્ય **અને** પાપ જીવને હોય છે. શાતા, શુભાયુષ્, શુભનામ **અને** ઉચ્ચગોત્રનો **હેતુ પુણ્ય છે. પાપથી** તેથી વિપરીત **થાય છે.**

સમ્યગ્દર્શન, સમ્યગ્જ્ઞાન અને સમ્યક્ચારિત્ર મોક્ષનાં કારણ છે. વ્યવહાર નયથી તે ત્રણે છે; નિશ્ચયથી આત્મા એ ત્રણેમય છે.

આત્માને છોડીને એ ત્રણે રત્ન બીજાં કોઈ પણ દ્રવ્યમાં વર્તતાં નથી, તેટલા માટે આત્મા એ ત્રણેમય છે; અને તેથી મોક્ષકારણ પણ આત્મા જ છે.

જીવાદિતત્ત્વોપ્રત્યે આસ્થારૂપ આત્મસ્વભાવ તે **સમ્યગ્દર્શન.**

માઠા આગ્રહથી રહિત તે **સમ્યગ્જ્ઞાન.** સંશય, વિપર્યય અને ભ્રાંતિથી રહિત આત્મસ્વરૂપ અને પરસ્વરૂપને યથાર્થપણે ગ્રહણ કરી શકે તે **સમ્યગ્જ્ઞાન.** સાકારોપયોગરૂપ તેના ઘણા ભેદ છે.

ભાવોનું સામાન્યસ્વરૂપ જે ઉપયોગ ગ્રહણ કરી શકે તે **દર્શન.** દર્શન શબ્દ શ્રદ્ધાના અર્થમાં પણ વપરાય છે; એમ આગમમાં કહ્યું છે.

છદ્મસ્થને પ્રથમ દર્શન અને પછી જ્ઞાન થાય છે. કેવલી ભગવાનને બન્ને સાથે થાય છે.

અશુભભાવથી નિવૃત્તિ અને શુભભાવમાં પ્રવૃત્તિ તે **ચારિત્ર.** વ્યવહારનયથી તે ચારિત્રવ્રત સમિતિગુપ્તિરૂપે શ્રી વીતરાગોએ કહ્યું છે.

સંસારના મૂળ હેતુઓનો વિશેષ નાશ કરવાને અર્થે બાહ્ય અને અંતરંગ ક્રિયાનો જ્ઞાનીપુરુષને નિરોધ થાય તેનું નામ **પરમ સમ્યક્ચારિત્ર** વીતરાગોએ કહ્યું છે.

મોક્ષના હેતુરૂપ એ બન્ને ચારિત્ર ધ્યાનથી અવશ્ય મુનિઓ પામે છે, તેટલા માટે પ્રયત્નવાન ચિત્તથી ધ્યાનનો ઉત્તમ અભ્યાસ કરો.

જો તમે સ્થિરતા ઇચ્છતા હો તો પ્રિય અથવા અપ્રિય વસ્તુમાં મોહ ન કરો, રાગ ન કરો, દ્વેષ ન કરો. અનેક પ્રકારના ધ્યાનની પ્રાપ્તિને અર્થે પાંત્રિશ, સોલ, છ, પાંચ ચાર, બે, અને એક એમ પરમેષ્ઠિપદના વાચક છે તેનું જપપૂર્વક ધ્યાન કરો. વિશેષ સ્વરૂપ શ્રીગુરુના ઉપદેશથી જાણવું યોગ્ય છે. [અપૂર્ણ.]

૯૭

વીતરાગનો સન્માર્ગ.

સર્વ દુઃખનો આત્યંતિક અભાવ અને પરમ અવ્યાબાધ સુખની પ્રાપ્તિ એ જ મોક્ષ છે. અને તે જ પરમહિત છે. વીતરાગ સન્માર્ગ તેનો સદુપાય છે.

તે સન્માર્ગનો આ પ્રમાણે સંક્ષેપ છે.

સમ્યગ્દર્શન, સમ્યગ્જ્ઞાન, અને સમ્યક્ચારિત્રની એકત્રતા તે મોક્ષમાર્ગ છે.

સર્વજ્ઞના જ્ઞાનમાં ભાસ્યમાન તત્ત્વોની સમ્યક્પ્રતીતિ થવી તે **સમ્યગ્દર્શન** છે.

તે તત્ત્વોનો બોધ થવો તે **સમ્યક્ચારિત્રજ્ઞાન** છે.

ઉપાદેય તત્ત્વનો અભ્યાસ થવો તે **સમ્યક્ચારિત્ર** છે.

શુદ્ધઆત્મપદસ્વરૂપ એવાં વીતરાગપદમાં સ્થિતિ થવી તે એ ત્રણની એકત્રતા છે.

સર્વજ્ઞદેવ, નિર્ગ્રંથગુરુ અને સર્વજ્ઞોપદિષ્ટ ધર્મની પ્રતીતિથી તત્ત્વ પ્રતીતિ પ્રાપ્ત થાય છે.

સર્વ જ્ઞાનાવરણ, દર્શનાવરણ, સર્વ મોહ અને સર્વ વીર્યાદિ

અંતરાયનો ક્ષય થવાથી આત્માનો સર્વજ્ઞવીતરાગસ્વભાવ પ્રકટે છે. નિર્ગ્રંથપદના અભ્યાસનો ઉત્તરોત્તર ક્રમ તેનો માર્ગ છે. તેનું રહસ્ય સર્વજ્ઞોપદિષ્ટ ધર્મ છે.

૯૮

પ્રાતઃ વિચારણા

હે જીવ ! આટલો બધો પ્રમાદ શો ?

સર્વજ્ઞદેવ, નિર્ગ્રંથ ગુરુ દયા મુખ્ય ધર્મ	શુદ્ધ આત્મદૃષ્ટિ થવાનાં અવલંબન છે.

સર્વજ્ઞે અનુભવેલો એવો શુદ્ધ આત્મપ્રાપ્તિનો ઉપાય શ્રી ગુરુવડે જાણીને તેનું રહસ્ય ધ્યાનમાં લઇને આત્મપ્રાપ્તિ કરો. યથાજાતિ લિંગ સર્વવિરતિધર્મ. દ્વાદશવિધ દેશવિરતિધર્મ.

દ્રવ્યાનુયોગ સુસિદ્ધ—સ્વરૂપદૃષ્ટિ થતાં.

ચરણાનુયોગ સુસિદ્ધ—પદ્ધતિવિવાદ શાંત કરતાં.

કરણાનુયોગ સુસિદ્ધ—સુપ્રતીતદૃષ્ટિ થતાં.

ધર્મકથાનુયોગ સુસિદ્ધ—બાલબોધહેતુ સમજાવતાં.

૯૯

નમો જિણાણં જિદભવાણં.

જિનતત્ત્વ સંક્ષેપ.

અનંત અવકાશ છે.

તેમાં જડ ચેતનાત્મક વિશ્વ રહ્યું છે.

વિશ્વ મર્યાદા બે અમૂર્ત્ત દ્રવ્યથી છે, જેને ધર્માસ્તિકાય,

અધર્માસ્તિકાય એવી સંજ્ઞા છે.
જીવ અને પરમાણુ પુદ્દગલ એ બે દ્રવ્ય સક્રિય છે.
સર્વ દ્રવ્ય દ્રવ્યત્વે શાશ્વત છે.
અનંત જીવ છે.
અનંત અનંત પરમાણુ પુદ્દગલ છે.
ધર્માસ્તિકાય એક છે.
અધર્માસ્તિકાય એક છે.
કાળ દ્રવ્ય છે.
વિશ્વ પ્રમાણુ ક્ષેત્રાવગાહ કરી શકે એવો એકેક જીવ છે.

આભ્યંતર પરિણામાવલોકન.

મૂળ દ્રવ્ય શાશ્વત.
મૂળ દ્રવ્યઃ—જીવ, અજીવ.
પર્યાય અશાશ્વત.
અનાદિ નિત્ય પર્યાયઃ—મેરૂ આદિ.

૧૦૦

ૐ નમઃ

સર્વ જીવ સુખને ઇચ્છે છે.
દુઃખ સર્વને અપ્રિય છે.
દુઃખથી મુક્ત થવા સર્વ જીવ ઇચ્છે છે.
વાસ્તવિક તેનું સ્વરૂપ ન સમજાવાથી તે દુઃખ ઘટતું નથી.
તે દુઃખના આત્યંતિક અભાવનું નામ મોક્ષ કહીએ છીએ.
અત્યંત વીતરાગ થયા વિના આત્યંતિક મોક્ષ હોય નહીં.

સમ્યગ્જ્ઞાન વિના વીતરાગ થઈ શકાય નહીં.
સમ્યગ્દર્શન વિના જ્ઞાન અસમ્યક્ કહેવાય છે,
વસ્તુની જે સ્વભાવે સ્થિતિ છે તે સ્વભાવે તે વસ્તુની સ્થિતિ સમજાવી તેને સમ્યગ્જ્ઞાન કહીએ છીએ,

સમ્યગ્જ્ઞાનદર્શનથી પ્રતીત થયેલા આત્મભાવે વર્ત્તવું તે ચારિત્ર છે.

એ ત્રણેની એકતાથી મોક્ષ થાય.
જીવ સ્વાભાવિક છે. પરમાણુ સ્વાભાવિક છે.
જીવ અનંત છે. પરમાણુ અનંત છે.
જીવ અને પુદ્દગલનો સંયોગ અનાદિ છે.
જ્યાંસુધી જીવને પુદ્દગલ સંબંધ છે ત્યાંસુધી સકર્મ જીવ કહેવાય.
ભાવકર્મનો કર્ત્તા જીવ છે.
ભાવકર્મનું બીજું નામ વિભાવ કહેવાય છે.
ભાવકર્મના હેતુથી જીવ પુદ્દગલ ગ્રહે છે.
તેથી તૈજસાદિ શરીર અને ઔદારિકાદિ શરીરનો યોગ થાયછે.
ભાવકર્મથી વિમુખ થાય તો નિજભાવ પરિણામી થાય.

સમ્યગ્દર્શનવિના વાસ્તવિકપણે જીવ ભાવકર્મથી વિમુખ ન થઈ શકે.

સમ્યગ્દર્શન થવાનો મુખ્ય હેતુ જિનવચનથી તત્ત્વાર્થ પ્રતીતિ થઈ તે છે.

૧૦૧

ભાવનાયુક્ત વચન

હું અસંગ શુદ્ધચેતન છું. વચનાતીત નિર્વિકલ્પ એકાંત શુદ્ધ અનુભવ સ્વરૂપ છે,

હું પરમ શુદ્ધ, અખંડ ચિદ્ ધાતુ છું.

અચિદ્ ધાતુના સંયોગ રસનો આ આભાસ તો જુઓ ! આશ્ચર્યવત્ આશ્ચર્યરૂપ, ઘટના છે.

કંઈ પણ અન્ય વિકલ્પનો અવકાશ નથી.

સ્થિતિ પણ એમ જ છે.

૧૦૨

(૧)

એકેંદ્રિય જીવની 'મૈથુન' અને 'પરિગ્રહ' સંજ્ઞા.

૧. એકેંદ્રિય જીવને અનુકૂળ સ્પર્શાદિની પ્રિયતા અવ્યક્તપણે છે, તે મૈથુન સંજ્ઞા છે.

૨. એકેંદ્રિય જીવને દેહ અને દેહનાં નિર્વાહાદિ સાધનમાં અવ્યક્ત મૂર્છારૂપ પરિગ્રહ સંજ્ઞા છે. વનસ્પતિએકેંદ્રિય જીવમાં આ સંજ્ઞા કંઈક વિશેષ વ્યક્ત છે.

(૨)

(૧) ત્રણે* પ્રકારનાં સમકિતમાંથી ગમે તે પ્રકારનું સમકિત આવે તોપણ વધારેમાં વધારે પંદર ભવે મોક્ષ થાય; અને જો તે સમકિત આવ્યા પછી જીવ વમે તો વધારેમાં વધારે અર્ધપુદ્ગલપરાવર્તનકાળ સુધી સંસાર પરિભ્રમણ થઈને મોક્ષ થાય.

તીર્થંકર-માર્ગની પ્રતીતિથી સમકિત.

(૨) તીર્થંકરના નિર્ગ્રંથ, નિર્ગ્રંથિનીઓ, શ્રાવક અને

શ્રાવિકાઓ સર્વને જીવ અજીવનું જ્ઞાન હતું તેથી સમકિત કહ્યું છે એમ કંઈ નથી. તેમાંના ઘણા જીવોને માત્ર સાચા અંતરંગ ભાવથી તીર્થંકરની અને તેમના ઉપદેશેલા માર્ગની પ્રતીતિથી પણ સમકિત કહ્યું છે. એ સમકિત પામ્યા પછી જો વમ્યું ન હોય તો વધારેમાં વધારે પંદર ભવ થાય. **સાચા મોક્ષમાર્ગને પામેલા એવા સત્પુરુષની તથારૂપ પ્રતીતિથી સિદ્ધાંતમાં ઘણે સ્થળે સમકિત કહ્યું છે. એ સમકિત આવ્યા વિના જીવને ઘણું કરીને જીવ અને અજીવનું યથાર્થ જ્ઞાન પણ થતું નથી.** જીવ અજીવનું જ્ઞાન પામવાનો મુખ્ય માર્ગ એ જ છે.

જ્ઞાન અજ્ઞાન અરૂપી. તેના પ્રકાર.

(૩) મતિજ્ઞાન, શ્રુતજ્ઞાન, અવધિજ્ઞાન, મનઃપર્યવજ્ઞાન, કેવળજ્ઞાન, મતિ અજ્ઞાન, શ્રુત અજ્ઞાન અને વિભંગજ્ઞાન એ આઠે જીવનાં ઉપયોગસ્વરૂપ હોવાથી અરૂપી કહ્યાં છે. જ્ઞાન અને અજ્ઞાન એ બેમાં મુખ્ય ફેર આટલો છે, કે જે જ્ઞાન સમકિત સહિત છે તેને જ્ઞાન કહ્યું છે, અને જે જ્ઞાન મિથ્યાત્વ સહિત છે તેને અજ્ઞાન કહ્યું છે. પણ વસ્તુતાએ બન્ને જ્ઞાન છે.

જ્ઞાનાવરણીય કર્મ અને અજ્ઞાન એક નથી.

(૪) જ્ઞાનાવરણીય કર્મ અને અજ્ઞાન એક નથી; જ્ઞાનાવરણીયકર્મ જ્ઞાનને આવરણસ્વરૂપ છે, અને અજ્ઞાન જ્ઞાનાવરણીય કર્મના ક્ષયોપશમસ્વરૂપ એટલે આવરણ ટળવારૂપ છે.

(૫) અજ્ઞાન શબ્દનો સાધારણ ભાષામાં "જ્ઞાનરહિત" અર્થ થાય છે. જેમ જડ જ્ઞાનથી રહિત છે તેમ; પણ નિર્ગ્રંથ

પરિભાષામાં તો મિથ્યાત્વ સહિત જ્ઞાનનું નામ અજ્ઞાન છે; એટલે તે દૃષ્ટિથી અજ્ઞાનને અરૂપી કહ્યું છે.

(૬) એમ આશંકા થાય કે જો અજ્ઞાન અરૂપી હોય તો સિદ્ધમાં પણ હોવું જોઇએ; તેનું સમાધાન આ પ્રમાણે છે. મિથ્યાત્વ સહિત જ્ઞાનનું નામ અજ્ઞાન કહ્યું છે, તેમાંથી મિથ્યાત્વ જતાં બાકી જ્ઞાન રહે છે, તે જ્ઞાન સંપૂર્ણ શુદ્ધતા સહિત સિદ્ધ ભગવંતમાં વર્ત્તે છે. સિદ્ધનું, કેવળજ્ઞાનીનું અને સમ્યગ્દૃષ્ટિનું જ્ઞાન મિથ્યાત્વ રહિત છે. મિથ્યાત્વ જીવને ભ્રાંતિ-સ્વરૂપે છે. તે ભ્રાંતિ યથાર્થ સમજાયે નિવૃત્ત થઈ શકવા યોગ્ય છે. મિથ્યાત્વ દિશાભ્રમરૂપ છે.

(૩)

જ્ઞાન, અજ્ઞાનમાં ભેદ.

જ્ઞાન જીવનું રૂપ છે માટે તે અરૂપી છે, ને જ્ઞાન વિપરીતપણે જાણવાનું કાર્ય કરે છે, ત્યાં સુધી તેને અજ્ઞાન કહેવું એવી નિર્ગ્રંથ પરિભાષા કરી છે, પણ એ સ્થળે જ્ઞાનનું બીજું નામ જ અજ્ઞાન છે એમ જાણવું.

આશંકા:--જ્ઞાનનું બીજું નામ અજ્ઞાન હોય તો જેમ જ્ઞાનથી મોક્ષ થાય એમ કહ્યું છે, તેમ અજ્ઞાનથી પણ મોક્ષ થવો જોઇએ; તેમ જ મુક્ત જીવમાં પણ જ્ઞાન કહ્યું છે, તેમ અજ્ઞાન પણ કહેવું જોઇએ; એમ આશંકા કરી છે, તેનું આ પ્રમાણે સમાધાન છે.

સમાધાન:—આંટી પડવાથી ગૂંચાયેલું સૂત્ર અને આંટી નીકળી જવાથી વગર ગૂંચાયેલું સૂત્ર એ બન્ને સૂત્ર જ છે; છતાં

આંટીની અપેક્ષાથી ગૂંચાયેલું સૂત્ર, અને વગર ગૂંચાયેલું સૂત્ર એમ કહેવાય છે, તેમ મિથ્યાત્વજ્ઞાન તે "અજ્ઞાન" અને સમ્યગ્જ્ઞાન તે "જ્ઞાન" એમ પરિભાષા કરી છે, પણ મિથ્યાત્વ-જ્ઞાન તે જડ અને સમ્યગ્જ્ઞાન તે ચેતન એમ નથી. જેમ આંટી-વાળું સૂત્ર અને આંટી વગરનું સૂત્ર બન્ને સૂત્ર જ છે, તેમ મિથ્યાત્વ જ્ઞાનથી સંસાર પરિભ્રમણ થાય અને સમ્યગ્જ્ઞાનથી મોક્ષ થાય. જેમ અત્રેથી પૂર્વદિશા તરફ દશ ગાઉ ઉપર એક ગામ છે ત્યાં જવાને અર્થે નીકળેલો માણસ દિશાભ્રમથી પૂર્વને બદલે પશ્ચિમ તરફ ચાલ્યો જાય, તો તે પૂર્વદિશાવાળું ગામ પ્રાપ્ત ન થાય, પણ તેથી તેણે ચાલવારૂપ ક્રિયા કરી નથી એમ કહી ન શકાય; તેમ જ દેહ અને આત્મા જુદા છતાં દેહ અને આત્મા એક જાણ્યો છે તે જીવ દેહબુદ્ધિએ કરી સંસાર પરિ-ભ્રમણ કરે છે, પણ તેથી તેણે જાણવારૂપ કાર્ય કર્યું નથી એમ કહી ન શકાય. પૂર્વથી પશ્ચિમમાં ચાલ્યો છે, એ પૂર્વને પશ્ચિમ માનવારૂપ જેમ ભ્રમ છે, તેમ દેહ અને આત્મા જુદા છતાં બેયને એક માનવારૂપ ભ્રમ છે, પણ પશ્ચિમમાં જતાં, ચાલતાં જેમ ચાલવારૂપ સ્વભાવ છે, તેમ દેહ અને આત્માને એક માનવામાં પણ જાણવારૂપ સ્વભાવ છે. જેમ પૂર્વને બદલે પશ્ચિમને પૂર્વ માનેલ છે, તે ભ્રમ તથારૂપ હેતુસામગ્રી મળ્યે સમજવાથી પૂર્વ પૂર્વ જ સમજાય છે, અને પશ્ચિમ પશ્ચિમ જ સમજાય છે ત્યારે તે ભ્રમ ટળી-જાય છે, અને પૂર્વતરફ ચાલવા લાગે છે, તેમ દેહ અને આત્માને એક માનેલ છે, તે સદ્ગુરુ ઉપદેશાદિ સામગ્રી મળ્યે

બન્ને જુદા છે, એમ યથાર્થ સમજાય છે, ત્યારે ભ્રમ ટળી-જઈ આત્માપ્રત્યે જ્ઞાનોપયોગ પરિણમે છે. ભ્રમમાં પૂર્વને પશ્ચિમ અને પશ્ચિમને પૂર્વ માન્યાછતાં પૂર્વ તે પૂર્વ અને પશ્ચિમ તે પશ્ચિમ દિશા જ હતી, માત્ર ભ્રમથી વિપરીત ભાસતું હતું, તેમ અજ્ઞાનમાં પણ દેહ તે દેહ અને આત્મા તે આત્મા જ છતાં તેમ ભાસતા નથી એ વિપરીત ભાસવું છે. તે યથાર્થ સમજાયે, ભ્રમ નિવૃત્ત થવાથી દેહ દેહ જ ભાસે છે, અને આત્મા આત્મા જ ભાસે છે; અને જાણવારૂપ સ્વભાવ વિપરીતપણાને ભજતો હતો તે સમ્યક્‌પણાને ભજે છે. દિશા-ભ્રમ વસ્તુતાએ કંઈ નથી અને ચાલવારૂપ ક્રિયાથી ઇચ્છિત ગામ પ્રાપ્ત થતું નથી, તેમ મિથ્યાત્વ પણ વસ્તુતાએ કંઈ નથી, અને તે સાથે જાણવારૂપ સ્વભાવ પણ છે, પણ સાથે મિથ્યા-ત્વરૂપ ભ્રમ હોવાથી સ્વસ્વરૂપતામાં પરમસ્થિતિ થતી નથી. દિશાભ્રમ ટળ્યેથી ઇચ્છિત ગામ તરફ વળતાં પછી મિથ્યાત્વ પણ નાશ પામે છે, અને સ્વસ્વરૂપ શુદ્ધ જ્ઞાનાત્મ પદમાં સ્થિતિ થઈ શકે એમાં કંઈ સંદેહનું ઠેકાણું નથી.

૧૦૩

વવાણીઆ. ચૈત્ર સુદ ૧૦ સોમ. ૧૯૫૩.

રોગાદિ પર ઔષધની અસર-આર્ત્તધ્યાન ત્યાગ.

૧. કેટલાક રોગાદિપર ઔષધાદિ સંપ્રાપ્ત થયે અસર કરે છે, કેમકે તે રોગાદિના હેતુનો કર્મબંધ કંઈ પણ તેવા પ્રકારનો હોય છે. ઔષધાદિ નિમિત્તથી તે પુદ્‌ગળ વિસ્તારમાં પ્રસરી જઇને અથવા ખસી જઇને વેદનીયના ઉદયનું નિમિત્તપણું

છોડી દે છે. તેવી રીતે નિવૃત્ત થવા યોગ્ય તે રોગાદિ સંબંધી કર્મબંધ ન હોય તો તેના પર ઔષધાદિની અસર થતી નથી, અથવા ઔષધાદિ પ્રાપ્ત થતાં નથી, કે સમ્યક્ ઔષધાદિ પ્રાપ્ત થતાં નથી.

૨. અમુક કર્મબંધ કેવા પ્રકારના છે તે તથારૂપ જ્ઞાનદૃષ્ટિવિના જાણવું કઠણ છે. એટલે ઔષધાદિ વ્યવહારની પ્રવૃત્તિ એકાંતે નિષેધી ન શકાય. પોતાના દેહમાં, સંબંધમાં કોઈ એક **પરમ આત્મદૃષ્ટિવાળા પુરુષ** તેમ વર્તે તો, એટલે ઔષધાદિ ગ્રહણ ન કરે તો તે યોગ્ય છે; પણ બીજા સામાન્ય જીવો તેમ વર્તવા જાય તો તે એકાંતિક દૃષ્ટિથી કેટલીક હાનિ કરે: તેમાં પણ પોતાને આશ્રિત રહેલા એવા જીવો પ્રત્યે અથવા બીજા કોઈ જીવ પ્રત્યે રોગાદિ કારણોમાં તેવો ઉપચાર કરવાના વ્યવહારમાં વર્તી શકે તેવું છે છતાં ઉપચારાદિ કરવાની ઉપેક્ષા કરે તો અનુકંપા માર્ગ છોડી દેવા જેવું થાય. કોઈ જીવ ગમે તેવો પીડાતો હોય તોપણ તેની આસનાવાસના કરવાનું તથા ઔષધાદિ વ્યવહાર છોડી દેવામાં આવે તો તેને આર્ત્તધ્યાનના હેતુ થવા જેવું થાય. **ગૃહસ્થવ્યવહારમાં એવી એકાંતિક દૃષ્ટિ કરતાં ઘણાં વિરોધ ઉત્પન્ન થાય.**

૩. ત્યાગવ્યવહારમાં પણ એકાંતે ઉપચારાદિનો નિષેધ જ્ઞાનીએ કર્યો નથી. નિર્ગ્રંથને સ્વપરિગ્રહિત શરીરે રોગાદિ થાય ત્યારે ઔષધાદિ ગ્રહણ કરવામાં એવી આજ્ઞા છે કે જ્યાં સુધી આર્ત્તધ્યાન ન ઉપજવાયોગ્ય દૃષ્ટિ રહે ત્યાંસુધી ઔષધાદિ ગ્રહણ ન કરવું અને તેવું વિશેષ કારણ દેખાય તો નિરવદ્ય ઔષધાદિ ગ્રહણ કરતાં આજ્ઞાનો અતિક્રમ નથી,

અથવા યથાશુભ આષધાદિ ગ્રહણુ કરતાં આજ્ઞાનો અતિક્રમ નથી. અને બીજા નિર્ગ્રંથને શરીરે રોગાદિ થયું હોય ત્યારે તેની વૈયાવચ્ચાદિ કરવાનો પ્રકાર જ્યાં દર્શાવ્યો છે ત્યાં કંઈ પણ વિશેષ અનુકંપાદિ દષ્ટિ રહે એવી રીતે દર્શાવ્યો છે. એટલે ગૃહસ્થવ્યવહારમાં એકાંતે તેનો ત્યાગ અશકય છે એમ સમજાશે.

૪. તે ઔષધાદિ કંઇ પણ પાપક્રિયાથી થયાં હોય, તોપણ તેથી પોતાના ઔષધાદિપણાનો ગુણ દેખાડ્યા વિના ન રહે, અને તેમાં થયેલી પાપક્રિયા પણ પોતાનો ગુણ દેખાડયા વિના ન રહે. અર્થાત્ **જેમ ઔષધાદિના પુદ્દગલમાં રોગાદિ પુદ્દગળને પરાભવ કરવાનો ગુણ છે, તેમ તે કરતાં કરવામાં આવેલી પાપક્રિયામાં પણ પાપપણે પરિણમવાનો ગુણ છે,** અને તેથી કર્મબંધ થઈ યથાઅવસર તે પાપક્રિયાનું ફળ ઉદયમાં આવે. તે પાપક્રિયાવાળા ઔષધાદિ કરવામાં, કરાવવામાં તથા અનુમોદન કરવામાં ગ્રહણુ કરનાર જીવની જેવી જેવી દેહાદિ પ્રત્યે મૂર્છા છે, મનનું આકુળ વ્યાકુળપણું છે, આર્ત્ત ધ્યાન છે, તથા તે ઔષધાદિની પાપક્રિયા છે તે સર્વ પોતપોતાના સ્વભાવે પરિણમીને યથાવસરે ફળ આપે છે. જેમ રોગાદિના કારણરૂપ કર્મબંધ પોતાનો જેવો સ્વભાવ છે તેવો દર્શાવે છે, જેમ ઔષધાદિના પુદ્દગળ પોતાનો સ્વભાવ દર્શાવે છે, તેમ ઔષધાદિની ઉત્પત્તિ આદિમાં થયેલી ક્રિયા તેના કર્તાની જ્ઞાનાદિ વૃત્તિ તથા તે ગ્રહણુ કર્તાનાં જેવાં પરિણામ છે, તેનું જેવું જ્ઞાનાદિ છે, વૃત્તિ છે, તેને પોતાનો સ્વભાવ

દર્શાવવાને યોગ્ય **છે. તથારૂપ શુભ શુભ સ્વરૂપે અને અશુભ અશુભ સ્વરૂપે સફળ છે.**

૫. ગૃહસ્થવ્યવહારમાં પણ પોતાના દેહે રોગાદિ **થયે** જેટલી મુખ્ય આત્મ દૃષ્ટિ રહે તેટલી રાખવી અને **આર્ત્ત** ધ્યાનનું યથાદૃષ્ટિએ જોતાં અવશ્ય પરિણામ આવવાયોગ્ય દેખાય અથવા આર્ત્તધ્યાન ઉપજતું દેખાય તો ઔષધાદિ વ્યવહાર ગ્રહણ કરતાં નિરવદ્ય (નિષ્પાપ) ઔષધાદિની વૃત્તિ રાખવી. ક્વચિત્ પોતાને અર્થે અથવા પોતાને આશ્રિત એવા અથવા અનુકંપા યોગ્ય એવા પરજીવને અર્થે સાવદ્ય ઔષધાદિનું ગ્રહણ થાય તો તેનું સાવદ્યપણું નિર્ધ્વંસ (ક્રૂર) પરિણામના હેતુ જેવું અથવા અધર્મ માર્ગને પોષે તેવું હોવું ન જોઇએ, એ લક્ષ રાખવા યોગ્ય છે.

૬. સર્વ જીવને હિતકારી એવી જ્ઞાની પુરુષની વાણીને કંઈપણ એકાંત દષ્ટી ગ્રહણ કરીને અહિતકારી અર્થમાં ઉતારવી નહીં એ ઉપયોગ નિરંતર રાખવા યોગ્ય છે.

૧૦૪

<u>વવાણીઆ. ચૈત્ર સુદ ૧૫ શનિ. ૧૯૫૩.</u>

<u>ઔષધ વેદનીય કર્મબંધ નિવૃત્ત કરે?</u>

૧. જે વેદનીયપર ઔષધ અસર કરે છે તે ઔષધ વેદનીયનો બંધ વસ્તુતાએ નિવૃત કરી શકે છે એમ કહ્યું નથી, કેમકે તે ઔષધ કર્મરૂપ વેદનીયનો નાશ કરે તો અશુભ કર્મ નિષ્ફળ થાય અથવા ઔષધ શુભકર્મરૂપ

કહેવાય. પણ ત્યાં એમ સમજવું યોગ્ય છે કે તે અશુભકર્મ વેદનીય એવા પ્રકારની છે કે તેને પરિણામાંતર પામવામાં ઔષધાદિ નિમિત્ત કારણરૂપ થઈ શકે. મંદ કે મધ્યમ શુભ અથવા અશુભ બંધને કોઈ એક સ્વજાતીય કર્મ મળવાથી ઉત્કૃષ્ટ બંધ પણ થઈ શકે છે. મંદ કે મધ્યમ બાંધેલા કેટલાએક શુભ બંધને કોઈ એક અશુભ કર્મવિશેષના પરાભવથી અશુભ પરિણામીપણું થાય છે. તેમ જ તેવા અશુભ બંધન કોઈએક શુભકર્મના યોગથી શુભ પરિણામીપણું થાય છે.

<u>પરિણામે બંધ કર્મ વહેલો મોડો વિપાક આપે.</u>

૨. મુખ્યકરીને બંધ પરીણામાનુસાર થાય છે. કોઈએક મનુષ્યે કોઈએક મનુષ્ય પ્રાણીનો તીવ્ર પરિણામે નાશ કરવાથી તેણે નિકાચિત કર્મ ઉત્પન્ન કર્યું, છતાં કેટલાક બચાવના કારણથી અને સાક્ષી આદિના અભાવથી રાજનીતિના ધોરણમાં તે કર્મ કરનાર મનુષ્ય છૂટી જાય તેથી કાંઈ તેનો બંધ નિકાચિત નહીં હોય એમ સમજવા યોગ્ય નથી. તેના વિપાકનો ઉદય થવાનો વખત દૂર હોય તેથી પણ એમ બને. વળી કેટલાક અપરાધમાં રાજનીતિના ધોરણે શિક્ષા થાય છે તે પણ કર્તાના પરિણામવત્ જ છે એમ એકાંતે નથી અથવા તે શિક્ષા કોઈ આગળ ઉત્પન્ન કરેલા અશુભ કર્મના ઉદયરૂપ પણ હોય છે; અને વર્તમાન કર્મબંધ સત્તામાં પડયા રહે છે, જે યથાવસરે વિપાક આપે છે.

<u>અસત્ય અને હિંસા-વિશેષ પાપ શેમાં?</u>

૩. સામાન્યપણે અસત્યાદિ કરતાં હિંસાનું પાપ વિશેષ

છે. પણ વિશેષ દૃષ્ટિએ તો હિંસા કરતાં અસત્યાદિનું પાપ એકાંતે ઓછું છે એમ ન સમજવું, અથવા વધારે છે એમ પણ એકાંતે ન સમજવું. હિંસાના દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ, ભાવ અને તેના કર્તાના દ્રવ્ય ક્ષેત્ર, કાળ, ભાવને અનુસરીને તેનો બંધ કર્તાને થાય છે. તેમજ અસત્યાદિના સંબંધમાં પણ સમજવા યોગ્ય છે. કોઇ એક હિંસા કરતા કોઈએક અસત્યાદિનું ફળ એક ગુણ, બે ગુણ કે અનંત ગુણ વિશેષ પર્યંત થાય છે. તેમ જ કોઇએક અસત્યાદિ કરતાં કોઈએક હિંસાનું ફળ પણ એક ગુણ બે ગુણ કે અનંત ગુણ વિશેષ પર્યંત થાય છે.

પરિણામે બંધ, તેથી શુભાશુભ ફળ.

૪. ત્યાગની વારંવાર વિશેષ જિજ્ઞાસા છતાં, સંસાર પ્રત્યે વિશેષ ઉદાસીનતા છતાં કોઇએક પૂર્વ કર્મના બળવાનપણાથી જે જીવ ગૃહસ્થાવાસ ત્યાગી શકતા નથી તે પુરૂષ ગૃહસ્થાવાસમાં કુટુંબાદિના નિર્વાહ અર્થે જે કાંઈ પ્રવૃત્તિ કરે છે, તેમાં તેના પરિણામ જેવાં જેવાં વર્તે છે તે તે પ્રમાણે બંધાદિ થાય. **મોહ છતાં અનુકંપા માનવાથી કે પ્રમાદ છતાં ઉદય માનવાથી કંઇ કર્મબંધ ભૂલથાપ ખાતો નથી.** તે તો યથાપરિણામ બંધપણું પામે છે. કર્મના સૂક્ષ્મ પ્રકારોને મતિ વિચારી ન શકે તોપણ **શુભ અને અશુભ કર્મ સફળ છે,** એ નિશ્ચય જીવે વિસ્મરણ કરવો નહીં.

૫. પ્રત્યક્ષ પરમ ઉપકારી હોવાથી તથા સિદ્ધ પદના બતાવનાર પણ તેઓ હોવાથી સિદ્ધ કરતાં અર્હંતને પ્રથમ નમસ્કાર કર્યો છે.

૧૦૫

મુંબઇ. જેઠ સુદ. ૧૯૫૩.

(૧)

સ્વભાવ જાગ્રતદશા.

ચિત્રશાલા ન્યારિ, પરજંક ન્યારી, સેજ ન્યારી,
ચાદર ભિ ન્યારી, ઇહાં જુઠી મેરી થપના;
અતીત અવસ્થા સૈન, નિદ્રા વાહી કોઉ પૈન,
વિદ્યમાન પલક ન, યામેં અબ છપના;
શ્વાસ ઔ સુપન દોઉ, નિદ્રાકી અલંગ બૂઝે,
સૂઝે સબ અંગ લખિ, આતમ દરપના;
ત્યાગી ભયો ચેતન, અચેતનતા ભાવ ત્યાગી,
ભાલે દૃષ્ટિ ખોલિકે, સંભાલે રૂપ અપના.

જ્યારે સમ્યગ્જ્ઞાન પ્રગટ થાય ત્યારે જીવ વિચારે છે કે શરીરરૂપ મહેલ જુદો છે, કર્મરૂપ પલંગ જુદો છે, માયારૂપ શય્યા જુદી છે, કલ્પનારૂપ ચાદર અને આત્માનું શયન એ સર્વ જુદાં છે, આ નિદ્રાવસ્થા મારી નથી, પૂર્વકાળમાં સૂનારી મારી બીજી જ પર્યાય હતી, હવે વર્તમાનકાળની એક પળ પણ નિદ્રામાં વીતાવીશ નહિ. કર્મના ઉદયનો બળરૂપ નિશ્વાસ અને વિષયના સુખરૂપ સ્વપ્ન એ બે સ્વસ્વરૂપની ભૂલરૂપે નિદ્રાના સંયોગથી દેખાતા હતા. હવે જ્ઞાનરૂપ દર્પણમાં આત્માના સમસ્ત ગુણ રૂપ અંગ દેખાય છે. આ પ્રકારે આત્મા અચેતન ભાવનો ત્યાગી થઈ, જ્ઞાનદૃષ્ટિએ જોઈ પોતાના આત્માના સ્વરૂપને સંભાળે છે.

(૨)

અનુભવ ઉત્સાહદશા.

જૈસે નિરભેદરૂપ, નિહચૈ અતીત હુતો,
તૈસે નિરભેદ અબ, ભેદ કૌન કહેગો !
દીસે કર્મરહિત સહિત સુખ સમાધાન,
પાયો નિજથાન ફિર બાહિર ન વહેગો;
કબહુ કદાચિ અપનો સ્વભાવ ત્યાગિ કરિ,
રાગ રસ રાચિકે ન, પરવસ્તુ ગહેગો;
અમલાન જ્ઞાન વિદ્યમાન પરગટ ભયો,
યાહિ ભાંતિ આગામિ અનંત કાલ રહેગો.

અતીત કાળમાં અર્થાત્ સંસારી દશામાં નિશ્ચય નયથી આત્મા જેવો અભેદરૂપ હતો તેવો પ્રત્યક્ષ અભેદરૂપ રહે છે; કેવલજ્ઞાન પ્રાપ્ત થયે તે પરમાત્માને હવે કોણ ભેદ રૂપ કહેશે ? અર્થાત્ કોઈ નહિ. જે કર્મ રહિત અને સુખશાન્તિ સહિત દેખાય છે તથા જેણે નિજસ્થાન અર્થાત્ મોક્ષની પ્રાપ્તિ કરી છે તે બહાર અર્થાત્ જન્મમરણ રૂપ સંસારમાં આવે નહિ. તે કદિ પણ પોતાનો નિજ-સ્વભાવ છોડી રાગ-દ્વેષમાં પડી પર પદાર્થ અર્થાત્ શરીરાદિને ગ્રહણ નહિ કરે. કેમકે વર્તમાન કાળમાં જે નિર્મળ પૂર્ણજ્ઞાન પ્રકટ થયું છે તે તો આગામી અનંત કાળ સુધી એવુંજ રહેશે.

અનુવાદક–**હરિલાલ.**

*(૩)

સ્થિતિ દશા.

એક પરિણામકે ન, કરતા દરવ દોય,
દોય પરિણામ એક, દ્રવ્ય ન ધરતુ હૈ;

એક કરતૂતિ દોય, દ્રવ્ય કબહૂં ન કરે,
દોય કરતૂતિ એક, દ્રવ્ય ન કરતુ હૈ;
જીવ પુદ્ગળ એક ખેત અવગાહિ દોઉ,
અપને અપને રૂપ, કોઉ ન ટરતુ હૈ,
જડ પરિણામનિકો, કરતા હૈ પુદ્ગળ,
ચિદાનંદ ચેતન સ્વભાવ આચરતુ હૈ.

×(૪)

ૐ સર્વજ્ઞ.

<u>સદેહે જીવનમુક્ત કોણ ?</u>

સર્વ અન્યભાવથી આત્મા રહિત છે, કેવળ એમ જેને અનુભવ વર્ત્તે છે તે મુક્ત છે.

બીજાં સર્વ દ્રવ્યથી અસંગપણું, ક્ષેત્રથી અસંગપણું, કાળથી અસંગપણું અને ભાવથી અસંગપણું સર્વથા જેને વર્ત્તે છે તે મુક્ત છે.

અટળ અનુભવરૂપ આત્મા સર્વ દ્રવ્યથી પ્રત્યક્ષ જુદો ભાસવો ત્યાંથી મુક્તદશા વર્ત્તે છે. તે પુરુષ મૌન થાય છે, તે પુરુષ અપ્રતિબદ્ધ થાય છે, તે પુરુષ અસંગ થાય છે, તે પુરુષ નિર્વિકલ્પ થાય છે અને તે પુરુષ મુક્ત થાય છે.

જેણે ત્રણે કાળને વિષે દેહાદિથી પોતાનો કંઈપણ સંબંધ નહોતો એવી અસંગદશા ઉત્પન્ન કરી તે ભગવાનરૂપ સત્પુરુષોને નમસ્કાર છે.

---

* આ કાવ્યનો અર્થ ૧૧ મા પત્રાંકમાં આવી ગયો છે.

× આરાધના. આંક ૧૦૫-૧૦૬-૧૦૭ એકાંત આત્માર્થ લક્ષના છે.

(૫)

તિથિ આદિનો વિકલ્પ છોડી નિજ વિચારમાં વર્ત્તવું એ જ કર્ત્તવ્ય છે. શુદ્ધ સહજ આત્મસ્વરૂપ.

૧૦૬

મનુષ્ય દેહમાં એક વિશેષપણું તે શું ?

મુંબઇ. જેઠ શુદિ ૮ સોમ. ૧૯૫૩.

જેને કોઈ પણ પ્રત્યે રાગ, દ્વેષ રહ્યા નથી તે મહાત્માને વારંવાર નમસ્કાર.

૧. પરમયોગી એવા શ્રી ઋષભદેવાદિ પુરુષો પણ જે દેહને રાખી શકયા નથી, તે દેહમાં એક વિશેષપણું રહ્યું છે, તે એ કે તેનો સંબંધ વર્ત્તે ત્યાં સુધીમાં જીવે અસંગપણું, નિર્મોહપણું કરી લઈ અબાધ્ય અનુભવસ્વરૂપ એવું નિજ-સ્વરૂપ જાણી બીજા સર્વ ભાવ પ્રત્યેથી વ્યાવૃત્ત (છૂટા) થવું, કે જેથી ફરી જન્મમરણનો ફેરો ન રહે.

૨. તે દેહ છોડતી વખતે જેટલા અંશે અસંગપણું, નિર્મોહપણું, યથાર્થ સમરસપણું રહે છે તેટલું મોક્ષપદ નજીક છે એમ પરમ જ્ઞાની પુરુષનો નિશ્ચય છે.

૩. આ દેહે કરવા યોગ્ય કાર્ય તો એક જ છે કે કોઈ પ્રત્યે રાગ અથવા કોઈ પ્રત્યે કિંચિત્ માત્ર દ્વેષ ન રહે, સર્વત્ર સમદશા વર્ત્તે, એ જ કલ્યાણનો મુખ્ય નિશ્ચય છે.

૪. કંઇપણ મન, વચન, કાયાના યોગથી અપરાધ થયો

હોય, જાણતાં અથવા અજાણતાં, તે સર્વ વિનયપૂર્વક ખમાવું છઉં; ઘણા નમ્ર ભાવથી ખમાવું છઉં.

૧૦૭

પરમ પુરુષ દશા વર્ણન.

કીચસોં કનક જાકે, નીચસોં નરેશ પદ,
મીચસિ મિત્તાઈ, ગુરુવાઈ જાકે ગારસી;
જહરસી જોગ જાતિ, કહરસિ કરામતિ,
હહરસિ હૌસ, પુદ્‌ગલ છબી છારસી;
જાલસોં જગ વિલાસ, ભાલસોં ભુવન વાસ,
કાલસોં કુટુંબ કાજ, લોક લાજ લારસી;
સીઠસોં સુજસ જાનૈ, વીઠસોં વખત માનૈ,
ઐસી જાકી રીત તાહી, બંદત બનારસી.

સમયસાર નાટક.

જે કંચનને કાદવ સરખું આત્માને મલિન કરનારૂં જાણે છે, રાજગાદીને નીચપદ સરખી જાણે છે, કાઇથી સ્નેહ કરવો તેને મરણ સમાન જાણે છે, મોટાઇને લીપવાની ગાર જેવી જાણે છે, રસકૂપ-કીમિયા વગેરે જોગને ઝેરસમાન જાણે છે, સિદ્ધિ વગેરે ઐશ્વર્યને તીવ્ર વેદનાની અશાતા સમાન જાણે છે, જગતમાં પૂજ્યતા થવા આદિની હોંશને અનર્થ સમાન જાણે છે, પુદ્‌ગલની છબી એવી ઔદારિકાદિ કાયાને રાખ જેવી જાણે છે, જગતના ભોગ વિલાસને મૂંઝાવારૂપ જાળસમાન જાણે છે, ઘરવાસને ભાલા સમાન જાણે છે, કુટુંબના કાર્યને કાળ એટલે મૃત્યુ સમાન જાણે છે,

લોક-લાજ આવવાની ઇચ્છાને મુખની લાળ સમાન જાણે છે, કીર્ત્તિની ઇચ્છાને નાકના મેલ જેવી જાણે છે, અને પુણ્યના ઉદયને જે વિષ્ટા સમાન જાણે છે, એવી જેની રીતિ હોય તેને બનારસીદાસ વંદના કરે છે.

૨. કોઇને અર્થે વિકલ્પ નહીં આણતા અસંગપણું જ રાખશો. જેમ જેમ સત્પુરુષનાં વચન તેમને પ્રતીતિમાં આવશે, જેમ જેમ આજ્ઞાથી અસ્થિમિંજા રંગાશે તેમ તેમ તે તે જીવ આત્મકલ્યાણને સુગમપણે પામશે, એમ નિઃસંદેહ છે.

ખરા અંતઃકરણે વિશેષ સત્સમાગમના આશ્રયથી જીવને ઉત્કૃષ્ટ દશા પણ ઘણા થોડા વખતમાં પ્રાપ્ત થાય છે.

૩. વ્યવહાર અથવા પરમાર્થ સંબંધી કોઇપણ જીવ-વિષેની વૃત્તિ હોય તે ઉપશાત કરી કેવળ અસંગ ઉપયોગે અથવા પરમ પુરુષની ઉપર કહી છે તે દશાના અવલંબને આત્મસ્થિતિ કરવી એમ વિજ્ઞાપના છે, કેમકે બીજો કોઇપણ વિકલ્પ રાખવા જેવું નથી. **જે કોઇ સાચાં અંતઃકરણે સત્પુરુષનાં વચનને ગ્રહણ કરશે તે સત્યને પામશે એમાં કંઇ સંશય નથી, અને શરીર નિર્વાહાદિ વ્યવહાર સો સૌના પ્રારબ્ધ પ્રમાણે પ્રાપ્ત થવા યોગ્ય છે,** એટલે તે વિષે પણ કંઇ વિકલ્પ રાખવાયોગ્ય નથી. જે વિકલ્પ તમે ઘણું કરીને શમાવ્યો છે, તોપણ નિશ્ચયના બળવાનપણાને અર્થે દર્શાવ્યું છે.

૪. સર્વ જીવપ્રત્યે, સર્વ ભાવપ્રત્યે અખંડ એકરસ વીતરાગદશા રાખવી એ જ સર્વ જ્ઞાનનું ફળ છે.

આત્મા શુદ્ધ ચૈતન્ય, જન્મજરામરણરહિત અસંગ સ્વરૂપ છે, એમાં સર્વ જ્ઞાન સમાય છે, તેની પ્રતીતિમાં સર્વ સમ્યગ્દર્શન સમાય છે; આત્માને અસંગસ્વરૂપે સ્વભાવદશા રહે તે સમ્યક્ ચારિત્ર, ઉત્કૃષ્ટ સંયમ અને વીતરાગદશા છે. જેના સંપૂર્ણપણાનું ફળ સર્વ દુઃખનો ક્ષય છે, એ કેવળ નિઃસંદેહ છે; કેવળનિઃસંદેહ છે. એ જ વિનંતિ.

૧૦૮

મુંબઈ. અશાડ વદ ૧ ગુરુ. ૧૯૫૩.

(૧) શુભેચ્છાથી માંડીને શૈલેસીકરણ પર્યંતની સર્વ ક્રિયા જે જ્ઞાનીને સમ્મત છે, તે જ્ઞાનીનાં વચન ત્યાગ વૈરાગ્યનો નિષેધ કરવામાં પ્રવર્તે નહીં; ત્યાગ વૈરાગ્યનાં સાધનરૂપે પ્રથમ ત્યાગ વૈરાગ્ય આવે છે તેનો પણ જ્ઞાની નિષેધ કરે નહીં.

(૨) કોઈએક જડ ક્રિયામાં પ્રવૃત્તિ કરી જ્ઞાનીના માર્ગથી વિમુખ રહેતા હોય અથવા મતિના મુઢત્વને લીધે ઉંચી દશા પામતાં અટકતા હોય, અથવા અસત્ સમાગમથી મતિ વ્યામોહ પામી અન્યથા ત્યાગ વૈરાગ્યને ત્યાગ વૈરાગ્યપણે માની લીધા હોય તેના નિષેધને અર્થે કરુણાબુદ્ધિથી જ્ઞાની યોગ્ય વચને તેનો નિષેધ કવચિત્ કરતા હોય તો વ્યામોહ નહીં પામતાં તેનો સદ્હેતુ સમજી યથાર્થ ત્યાગ વૈરાગ્યની ક્રિયામાં અંતર્ તથા બાહ્યમાં પ્રવર્ત્તવું યોગ્ય છે.

૧૦૯

અસંગતા અર્થે સ્પૃહાત્યાગ, જ્ઞાની આશ્રય, શ્રુત પરિચય.

સકળ સંસારી ઇંદ્રિયરામી, મુનિ ગુણ આતમરામી રે,
મુખ્ય પણે જે આતમરામી, તે કહિયે નિઃકામી રે.

(૨) હે મુનિયો ! દ્રવ્યથી, ક્ષેત્રથી, કાળથી અને ભાવથી અસંગપણે વિચરવાનો સતત ઉપયોગ સિદ્ધ કરવો યોગ્ય છે. જેમણે જગત્સુખસ્પૃહા છોડી જ્ઞાનીના માર્ગનો આશ્રય ગ્રહણુ કર્યો છે, તે અવશ્ય તે અસંગ ઉપયોગને પામે છે.

જે શ્રુતથી અસંગતા ઉલ્લસે તે શ્રુતનો પરિચય કર્તવ્ય છે.

૧૧૦

ૐ

મુંબઈ. આસો. શુદ ૮ રવિ. ૧૯૫૩.

(૧) સત્પુરુષોના અગાધ ગંભીર સંયમને નમસ્કાર

(૨) અવિષમ પરિણામથી જેમણે કાળકૂટ વિષ પીધું એવા શ્રી ઋષભાદિ પરમ પુરુષોને નમસ્કાર.

(૩) પરિણામમાં તો જે અમૃત જ છે, પણ પ્રથમ દશાએ કાળકૂટ વિષની પેઠે મૂંઝવે છે એવા શ્રી સંયમને નમસ્કાર.

(૪) તે જ્ઞાનને, તે દર્શનને અને તે ચારિત્રને વારંવાર નમસ્કાર.

(૨)

જેની ભક્તિ નિષ્કામ છે એવા પુરુષોનો સત્સંગ કે દર્શન એ મહત્ પુણ્યરૂપ જાણવા યોગ્ય છે.

(૩)

(૧) જે અનિત્ય છે, જે અસાર છે અને જે અશરણરૂપ

છે તે આ જીવને પ્રીતિનું કારણ કેમ થાય છે તે વાત રાત્રિદિવસ વિચારવા યોગ્ય છે.

(૨) **લોકદૃષ્ટિ અને જ્ઞાનીની દૃષ્ટિને પશ્ચિમ પૂર્વ જેટલો તફાવત છે.** જ્ઞાનીની દૃષ્ટિ પ્રથમ નિરાલંબન છે, રુચિ ઉત્પન્ન કરતી નથી, જીવની પ્રકૃતિને મળતી આવતી નથી. તેથી જીવ તે દૃષ્ટિમાં રુચિવાન થતો નથી, પણ જે જીવોએ પરીસહ વેઠીને થોડા કાળ સુધી તે દૃષ્ટિનું આરાધન કર્યું છે, તે સર્વ દુઃખના ક્ષયરૂપ નિર્વાણને પામ્યા છે, તેના ઉપાયને પામ્યા છે.

જીવને પ્રમાદમાં અનાદિથી રતિ છે, પણ તેમાં રતિ કરવા યોગ્ય કંઈ દેખાતું નથી.

૧૧૧

મુંબઈ. કાર્તિક ૧૯૫૪.

શુદ્ધ ચૈતન્ય

અનંત આત્મદ્રવ્ય

કેવળજ્ઞાન સ્વરૂપ

શક્તિરૂપે

તે

જેને સંપૂર્ણ વ્યક્ત થયું છે, તથા વ્યક્ત થવાનો જે પુરુષો માર્ગ પામ્યા છે તે પુરુષોને અત્યંત ભક્તિથી નમસ્કાર.

૧૧૨

મુંબઈ. કાર્તિક વદ ૧૨. ૧૯૫૪.

સત્પુરુષ ઓળખાયે સમ્યગ્દર્શન પ્રાપ્તિ.

આત્મદશાને પામી નિર્દ્વંદ્વપણે યથાપ્રારબ્ધ વિચરે છે, એવા મહાત્માઓનો યોગ જીવને દુર્લભ છે. તેવો યોગ બન્યે જીવને તે પુરુષની ઓળખાણ પડતી નથી, અને તથારૂપ ઓળખાણ પડ્યાવિના તે મહાત્મા પ્રત્યે દૃઢાશ્રય થતો નથી.

જ્યાંસુધી આશ્રય દૃઢ ન થાય ત્યાંસુધી ઉપદેશ પરિણામ પામતો નથી.

ઉપદેશ પરિણમ્યાવિના સમ્યગ્દર્શનનો યોગ બનતો નથી. સમ્યગ્દર્શનની પ્રાપ્તિ વિના જન્માદિ દુઃખની આત્યંતિક નિવૃત્તિ બનવા યોગ્ય નથી.

તેવા મહાત્મા પુરુષોનો યોગ તો દુર્લભ છે, તેમાં સંશય નથી. પણ આત્માર્થી જીવોનો યોગ બનવો પણ કઠણ છે. તોપણ ક્વચિત્ ક્વચિત્ તે યોગ વર્તમાનમાં બનવા યોગ્ય છે. સત્સમાગમ અને સત્શાસ્ત્રનો પરિચય કર્ત્તવ્ય છે.

૧૧૩

મુંબઈ. માર્ગશીર્ષ શુદ ૫ રવિ. ૧૯૫૪.

ૐ

૧. ક્ષયોપશમ, ઉપશમ, ક્ષાયક, પારિણામિક, ઔદયિક અને સાન્નિપાતિક એ છ ભાવનો લક્ષ કરી આત્માને તે ભાવે અનુપ્રેક્ષી જોતાં સદ્‌વિચારમાં વિશેષ સ્થિતિ થશે.

૨. જ્ઞાન, દર્શન અને ચારિત્ર જે આત્મભાવરૂપ છે, તે

સમજાવા માટે ઉપર કહ્યા તે ભાવો વિશેષ અવલંબનભૂત છે.

૧૧૪

ૐ

અખેદે આત્મશૌર્યથી જ્ઞાની માર્ગે મોક્ષ પાટણ સુલભ.

ખેદ નહીં કરતાં શૂરવીરપણું ગ્રહીને જ્ઞાનીને માર્ગે ચાલતા મોક્ષ પાટણ સુલભ જ છે.

વિષયકષાયાદિ વિશેષ વિકાર કરી જાય તે વખતે વિચારવાનને પોતાનું નિર્વીર્યપણું જોઇને ઘણો જ ખેદ થાય છે અને આત્માને વારંવાર નિંદે છે, ફરિફરીને તિરસ્કારની વૃત્તિથી જોઈ, ફરી મહંત પુરુષના ચરિત્ર અને વાક્યનું અવલંબન ગ્રહણ કરી, આત્માને શૌર્ય ઉપજાવી, તે વિષયાદિ સામે અતિ હઠ કરીને તેને હઠાવે છે, ત્યાંસુધી નીચે મને બેસતા નથી, તેમ એકલો ખેદ કરીને અટકી રહેતા નથી. એ જ વૃત્તિનું અવલંબન આત્માર્થી જીવોએ લીધું છે, અને તેથી જ અંતે જય પામ્યા છે.

આ વાત સર્વ મુમુક્ષુઓએ મુખે કરી હૃદયમાં સ્થિર કરવા યોગ્ય છે.

૧૧૫

ૐ

આત્મસ્વસ્થતા અર્થે કર્ત્તવ્ય.

(૧) સત્શ્રુતનો પરિચય જીવે અવશ્ય કરીને કર્ત્તવ્ય છે.

(૨) મળ, વિક્ષેપ અને પ્રમાદ તેમાં વારંવાર અંતરાય કરે છે, કેમકે દીર્ઘ કાળ પરિચિત છે; પણ જો નિશ્ચય કરી

તેને અપરિચિત કરવાની પ્રવૃત્તિ કરવામાં આવે તો તેમ થઈ શકે એમ છે.

(૩) મુખ્ય અંતરાય હોય તો તે જીવનો અનિશ્ચય છે.

(૨)

આત્મસ્વરૂપનો નિર્ણય થવામાં અનાદિથી જીવની ભૂલ થતી આવી છે, જેથી હમણાં થાય એમાં આશ્ચર્ય લાગતું નથી.

સર્વ ક્લેશથી અને સર્વ દુઃખથી મુક્ત થવાનો આત્મજ્ઞાન સિવાય બીજો કોઈ ઉપાય નથી. સદ્‌વિચાર વિના આત્મજ્ઞાન થાય નહીં, અને અસત્સંગ પ્રસંગથી જીવનું વિચારબળ પ્રવર્તતું નથી એમાં કિંચિત્ માત્ર સંશય નથી.

આત્મપરિણામની સ્વસ્થતાને શ્રી તીર્થંકર **સમાધિ** કહે છે, આત્મપરિણામની અસ્વસ્થતાને શ્રી તીર્થંકર **અસમાધિ** કહે છે.

આત્મપરિણામની સહજ સ્વરૂપે પરિણતિ થવી તેને શ્રી તીર્થંકર **ધર્મ** કહે છે.

આત્મપરિણામની કંઈ પણ ચપળ વૃત્તિ થવી તેને શ્રી તીર્થંકર **કર્મ** કહે છે.

શ્રી જિને કરેલો મોક્ષનિર્ણય વેદાંતમાં નથી.

શ્રી જિન તીર્થંકરે જેવો બંધ મોક્ષનો નિર્ણય કહ્યો છે, તેવો નિર્ણય વેદાંતાદિ દર્શનમાં દૃષ્ટિગોચર થતો નથી. અને જેવું શ્રી જિનને વિષે યથાર્થ વક્તાપણું જોવામાં આવે છે, તેવું યથાર્થ વક્તાપણું બીજામાં જોવામાં આવતું નથી.

બંધ-મોક્ષની વ્યવસ્થા.

આત્માના અંતર્ વ્યાપાર (શુભાશુભ પરિણામ ધારા) પ્રમાણે બંધમોક્ષની વ્યવસ્થા છે, શારીરિક ચેષ્ટા પ્રમાણે તે નથી. પૂર્વે ઉત્પન્ન કરેલાં વેદનીય કર્મના ઉદય પ્રમાણે રોગાદિ ઉત્પન્ન થાય છે, અને તે પ્રમાણે નિર્બળ, મંદ, મ્લાન ઉષ્ણ, શીત આદિ શરીરચેષ્ટા થાય છે.

જ્ઞાનીને પણ રોગાદિ પ્રસંગ વર્તે.

વિશેષ રોગના ઉદયથી અથવા શારીરિક મંદ બળથી જ્ઞાનીનું શરીર કંપાય, નિર્બળ થાય, મ્લાન થાય, મંદ થાય, રૌદ્ર લાગે, તેને ભ્રમાદિનો ઉદય પણ વર્તે; તથાપિ જે પ્રમાણે જીવને વિષે બોધ અને વૈરાગ્યની વાસના થઇ છે તે પ્રમાણે તે રોગને જીવ તે પ્રસંગમાં ઘણુંકરી વેદે છે.

વિનાશી દેહ પ્રત્યે પ્રીતિ.

કોઇપણ જીવને અવિનાશી દેહની પ્રાપ્તિ થઇ એમ દીઠું નથી. જાણ્યું નથી તથા સંભવતું નથી; અને મૃત્યુનું આવવું અવશ્ય છે, એવો પ્રત્યક્ષ નિઃસંશય અનુભવ છે, તેમ છતાં આ જીવ તે વાત ફરિફરી ભૂલી જાય છે એ આશ્ચર્ય છે.

જે સર્વજ્ઞ વીતરાગને વિષે અનંત સિદ્ધિઓ પ્રગટી હતી તે વીતરાગે પણ આ દેહને અનિત્ય દીઠો છે, તો પછી બીજા જીવો કયા પ્રયોગે દેહને નિત્ય કરી શકશે ?

ચેતન અને જડપર્યાય.

શ્રી જિનનો એવો અભિપ્રાય છે, કે પ્રત્યેક દ્રવ્ય અનંત

પર્યાયવાળું છે, જીવને અનંતા પર્યાય છે. પરમાણુને પણ અનંતા પર્યાય છે. જીવ ચેતન હોવાથી તેના પર્યાય પણ ચેતન છે, અને પરમાણુ અચેતન હોવાથી તેના પર્યાય પણ અચેતન છે. જીવના પર્યાય અચેતન નથી અને પરમાણુના પર્યાય સચેતન નથી, એવો શ્રી જિને નિશ્ચય કર્યો છે અને તેમ જ યોગ્ય છે, કેમકે પ્રત્યક્ષ પદાર્થનું સ્વરૂપ પણ વિચારતાં તેવું ભાસે છે.

૧૧૬

હું એક છું, અસંગ છું, સર્વ પરભાવથી મુક્ત છું.
અસંખ્યાત પ્રદેશાત્મક નિજ અવગાહના પ્રમાણ છું.
અજન્મ, અજર, અમર, શાશ્વત છું.
સ્વપર્યાયપરિણામી સમયાત્મક છું.
શુદ્ધ ચૈતન્યસ્વરૂપ માત્ર નિર્વિકલ્પ દ્રષ્ટા છું.

૧૧૭

<u>વવાણીઆ. જ્યેષ્ઠ. ૧૯૫૪.</u>

<u>ભાવના સુક્ત વચન.</u>

૧. દેહથી ભિન્ન સ્વપરપ્રકાશક પરમ જ્યોતિઃસ્વરૂપ એવો આ આત્મા તેમાં નિમગ્ન થાઓ.

હે આર્યજનો ! અંતર્મુખ થઈ, સ્થિર થઈ તે આત્મામાં જ રહો તો અનંત અપાર આનંદ અનુભવશો.

૨. સર્વ જગતના જીવો કંઈ ને કંઈ મેળવીને સુખ પ્રાપ્ત કરવા ઇચ્છે છે; મોટો ચક્રવર્તિ રાજા તે પણ વધતા વૈભવ, પરિગ્રહના સંકલ્પમાં પ્રયત્નવાન છે; અને મેળવવામાં સુખ માને છે, પણ અહો ! જ્ઞાનીઓએ તો તેથી જ વિપરીત જ સુખનો માર્ગ નિર્ણીત કર્યો કે **કિંચિત્ માત્ર પણ ગ્રહવું એ જ સુખનો નાશ છે.**

૩. વિષયથી જેની ઇંદ્રિયો આર્ત્ત છે, તેને શીતળ એવું આત્મસુખ, આત્મતત્ત્વ ક્યાંથી પ્રતીતિમાં આવે ?

૪. પરમ ધર્મરૂપ ચંદ્ર પ્રત્યે રાહુ જેવો પરિગ્રહ તેથી હવે હું વિરામ પામવાને જ ઇચ્છું છું. અમારે પરિગ્રહને શું કરવું છે ? કશું પ્રયોજન નથી.

૫. **સર્વોત્કૃષ્ટ શુદ્ધિ ત્યાં સર્વોત્કૃષ્ટ સિદ્ધિ.** હે આર્યજનો ! આ પરમ વાક્યનો આત્માપણે તમે અનુભવ કરો.

૧૧૮

<u>વવાણીઆ. જ્યેષ્ઠ શુદિ ૧ શનિ. ૧૯૫૪.</u>

ચૈતન્યસ્વરૂપે સ્થિત કોણ થાય ?

૧. સર્વ દ્રવ્યથી, સર્વ ક્ષેત્રથી, સર્વ કાળથી અને સર્વ ભાવથી જે સર્વ પ્રકારે અપ્રતિબંધ થઈ નિજ સ્વરૂપમાં સ્થિત થયા તે પરમપુરુષોને નમસ્કાર.

૨. જેને કંઈ પ્રિય નથી, જેને કંઇ અપ્રિય નથી, જેને કોઈ શત્રુ નથી, જેને કોઈ મિત્ર નથી, જેને માન અપમાન, લાભ અલાભ, હર્ષ શોક, જન્મ મૃત્યુ આદિ દ્વંદ્વનો અભાવ થઇ જે શુદ્ધ ચૈતન્યસ્વરૂપને વિષે સ્થિતિ પામ્યા છે, પામે છે અને પામશે તેમનું અતિ ઉત્કૃષ્ટ પરાક્રમ સાનંદાશ્ચર્ય ઉપજાવે છે.

૩. દેહ પ્રત્યે જેવો વસ્ત્રનો સંબંધ છે તેવો આત્મા પ્રત્યે જેણે દેહનો સંબંધ યથાતથ્ય દીઠો છે, મ્યાન પ્રત્યે તરવારનો જેવો સંબંધ છે તેવો દેહ પ્રત્યે જેણે આત્માનો સંબંધ દીઠો છે, અબદ્ધસ્પષ્ટ આત્મા જેણે અનુભવ્યો છે, તે મહત્પુરુષોને જીવન અને મરણ બન્ને સમાન છે.

૪. જે અચિંત્ય દ્રવ્યની શુદ્ધચિતિસ્વરૂપ કાંતિ પરમ પ્રગટ થઇ અચિંત્ય કરે છે, તે અચિંત્ય દ્રવ્ય સહજ સ્વાભાવિક નિજસ્વરૂપ છે એવો નિશ્ચય જે પરમ કૃપાળુ સત્પુરુષે પ્રકાશ્યો તેનો અપાર ઉપકાર છે.

ચંદ્રપ્રકાશ દૃષ્ટાંતે આત્મા વિશ્વપ્રકાશક-સર્વ દ્રવ્ય પર્યાય રહિત.

૫. ચંદ્ર ભૂમિને પ્રકાશે છે, તેના કિરણથી કાંતિના પ્રભાવથી સમસ્ત ભૂમિ શ્વેત થઈ જાય છે, પણ કંઈ ચંદ્ર ભૂમિ-

રૂપ કોઇ કાળે તેમ થતો નથી, **એમ સમસ્ત વિશ્વને પ્રકાશક એવો આ આત્મા તે કયારે પણ વિશ્વરૂપ થતો નથી, સદા સર્વદા ચૈતન્યસ્વરૂપ જ રહે છે. વિશ્વમાં જીવ અભેદતા માને છે એ જ ભ્રાંતિ છે.**

૬. જેમ આકાશમાં વિશ્વનો પ્રવેશ નથી, સર્વ ભાવની વાસનાથી આકાશ રહિત જ છે, તેમ સમ્યગ્દષ્ટિ પુરુષોએ પ્રત્યક્ષ સર્વ દ્રવ્યથી ભિન્ન, સર્વ અન્ય પર્યાયથી રહિત જ આત્મા દીઠો છે.

૭. જેની ઉત્પત્તિ કોઈપણ અન્ય દ્રવ્યથી થતી નથી તેવા આત્માનો નાશ પણ કયાંથી હોય ?

૮. અજ્ઞાનથી અને સ્વસ્વરૂપ પ્રત્યેના પ્રમાદથી આત્માને માત્ર મૃત્યુની ભ્રાંતિ છે. તે જ ભ્રાંતિ નિવૃત્ત કરી શુદ્ધચૈતન્ય નિજઅનુભવપ્રમાણસ્વરૂપમાં પરમ જાગ્રત થઈ જ્ઞાની સદાય નિર્ભય છે. એ જ સ્વરૂપના લક્ષથી સર્વ જીવ પ્રત્યે સામ્યભાવ ઉત્પન્ન થાય છે, સર્વ પરદ્રવ્યથી વૃત્તિ વ્યાવૃત્ત કરી આત્મા અક્લેશ સમાધિને પામે છે.

૯. પરમસુખસ્વરૂપ, પરમોત્કૃષ્ટ શાંત, શુદ્ધ ચૈતન્યસ્વરૂપ સમાધિને સર્વકાળને માટે પામ્યા તે ભગવંતને નમસ્કાર. તે પદમાં નિરંતર લક્ષરૂપ પ્રવાહ છે જેનો તે સત્પુરુષોને નમસ્કાર.

આત્મસ્વરૂપ.

૧૦. સર્વથી સર્વ પ્રકારે હું ભિન્ન છું, **એક કેવલ શુદ્ધ-ચૈતન્યસ્વરૂપ, પરમોત્કૃષ્ટ, અચિંત્ય સુખસ્વરૂપ માત્ર એકાંત શુદ્ધ અનુભવરૂપ હું છું. ત્યાં વિક્ષેપ શો ? વિકલ્પ શો ? ભય શો ?**

ખેદ શો ? બીજી અવસ્થા શી ? શુદ્ધ શુદ્ધ, પ્રકૃષ્ટ શુદ્ધ, પરમશાંત-ચૈતન્ય હું માત્ર નિર્વિકલ્પ છું. નિજ સ્વરૂપમય ઉપયોગ કરૂં છું. તન્મય થાઉં છું. શાંતિઃ શાંતિઃ શાંતિઃ.

૧૧૯

ૐ નમઃ

ઉપદેશસાર.

(૧) સત્પુરુષ અન્યાય કરે નહીં. સત્પુરુષ અન્યાય કરશે તો આ જગતમાં વરસાદ કોના માટે વરસશે ? સૂર્ય કોના માટે પ્રકાશશે ? વાયુ કોના માટે વાશે ?

(૨) આત્મા કેવી અપૂર્વ વસ્તુ છે ? જ્યાં સુધી શરીરમાં હોય, ભલેને હજારો વરસ, ત્યાં સુધી શરીર સડતું નથી, પારાની જેમ, આત્મા ચેતન ચાલ્યું જાય અને શરીર શબ થઈ પડે અને સડવા માંડે.

(૩) જીવમાં જાગૃતિ અને પુરુષાર્થ જોઇએ. કર્મબંધ પડયા પછી પણ તેમાંથી (સત્તામાંથી, ઉદય આવ્યા પહેલાં) છૂટવું હોય તો અબાધાકાળ પૂર્ણ થતાં સુધીમાં છૂટી શકાય.

(૪ પુણ્ય, પાપ અને આયુષ્ય એ કોઈ બીજાને ન આપી શકે. તે દરેક પોતે જ ભોગવે.

(૫) સ્વચ્છંદે, સ્વમતિકલ્પનાએ, સદ્ગુરુની આજ્ઞાવિના ધ્યાન કરવું એ તરંગરૂપ છે અને ઉપદેશ વ્યાખ્યાન કરવું એ અભિમાનરૂપ છે.

(૬) દેહધારી આત્મા પંથી છે અને દેહ એ ઝાડ છે.

આ દેહરૂપી ઝાડમાં (નીચે) જીવરૂપી પંથી વટેમાર્ગુ થાક લેવા બેઠો છે. તે પંથી ઝાડને જ પોતાનું કરી માને એ કેમ ચાલે?

(૭) **સુંદર વિલાસ** સુંદર-સારો ગ્રંથ છે. તેમાં કયાં ઊણપ, ભૂલ છે તે અમે જાણિયે છિયે; તે ઊણપ બીજાને સમજાવી મુશ્કેલ છે. ઉપદેશ અર્થે એ ગ્રંથ ઉપકારી છે.

(૮) **છ દર્શન ઉપર દૃષ્ટાંતઃ**—છ જુદા જુદા વૈદ્યની દુકાન છે. તેમાં એક વૈદ્ય સંપૂર્ણ સાચો છે. ને તમામ રોગોને, તેનાં કારણને, અને તે ટળવાના ઉપાયને જાણે છે. તેનાં નિદાન, ચિકિત્સા સાચાં હોવાથી રોગીનો રોગ નિર્મૂળ થાય છે, વૈદ્ય કમાય છે પણ સારૂં. આ જોઈ બીજા પાંચ કૂટ વૈદ્યો પણ પોતપોતાની દુકાન ખોલે છે. તેમાં સાચા વૈદ્યના ઘરની દવા પોતા પાસે હોય છે, તેટલા પૂરતો તો રોગીનો રોગ દૂર કરે છે, અને બીજી પોતાની કલ્પનાથી પોતાના ઘરની દવા આપે છે, તેથી ઊલટો રોગ વધે છે, પણ દવા સસ્તી આપે છે એટલે લોભના માર્યા લોક લેવા બહુ લલચાય છે અને ઊલટાં નુકશાન પામે છે.

આનો ઉપનય એ જે, **સાચો વૈદ્ય તે વીતરાગ દર્શન** છે, જે સંપૂર્ણ સત્ય સ્વરૂપ છે. તે મોહ વિષયાદિને, રાગ દ્વેષને, હિંસા આદિને સંપૂર્ણ દૂર કરવા કહે છે, જે વિષય વિવશ રોગીને મોંઘા પડે છે, ભાવતાં નથી. અને બીજા પાંચ કૂટ વૈદ્યો છે તે કુદર્શનો છે. તે જેટલાંપૂરતી વીતરાગના ઘરની વાતો કરે છે, તેટલાં પૂરતી તો રોગ દૂર કરવાની વાત છે, પણ સાથે સાથે મોહની, સંસારવૃદ્ધિની, મિથ્યાત્વની,

હિંસા આદિની ધર્મના બ્હાને વાત કરે છે તે પોતાની કલ્પનાની છે અને તે સંસારરૂપ રોગ ટળવાને બદલે વૃદ્ધિનું કારણ થાય છે. વિષયમાં રાચી રહેલ પામર સંસારીને મોહની વાતો તો મીઠી લાગે છે અર્થાત્ સસ્તી પડે છે, એટલે કૂટ વૈદ્ય તરફ ખેંચાય છે, પણ પરિણામે વધારે રોગી થાય છે.

વીતરાગ દર્શન ત્રિવૈદ્ય જેવું છે, અર્થાત્ (૧) રોગીનો રોગ ટાળે છે, (૨) નિરોગીને રોગ થવા દેતું નથી અને (૩) આરોગ્યની પુષ્ટિ કરે છે. અર્થાત્ (૧) જીવનો સમ્યગ્દર્શનવડે મિથ્યાત્વ રોગ ટાળે છે, (૨) સમ્યગ્જ્ઞાનવડે જીવને રોગનો ભોગ થતાં બચાવે છે અને (૩) સમ્યક્ચારિત્રવડે સંપૂર્ણ શુદ્ધ ચેતનારૂપ આરોગ્યની પુષ્ટિ કરે છે.

૧૨૦

વસો (ગુજરાત). પ્ર. આસો શુદ ૬ બુધ. ૧૯૫૪.

વીતરાગ ધર્મનો જય હો ! તેના આશ્રયથી અદ્‌ભુત ફળપ્રાપ્તિ.

૧. શ્રીમત્ વીતરાગ ભગવંતોએ નિશ્ચિતાર્થ કરેલો એવો અચિંત્ય ચિંતામણિસ્વરૂપ, પરમ હિતકારી, પરમ અદ્‌ભુત, સર્વ દુઃખનો નિઃસંશય આત્યંતિક ક્ષય કરનાર, પરમ અમૃતસ્વરૂપ એવો સર્વોત્કૃષ્ટ શાશ્વત ધર્મ જયવંત વર્તો, ત્રિકાળ જયવંત વર્તો.

૨. તે શ્રીમત્ અનંત ચતુષ્ટયસ્થિત ભગવંતનો અને તે જયવંત ધર્મનો આશ્રય સદૈવ કર્તવ્ય છે. જેને બીજું કંઈ

સામર્થ્ય નથી એવા અબુધ અને અશક્ત મનુષ્યો પણ તે આશ્રયના બળથી પરમ સુખહેતુ એવાં અદ્‌ભુત ફળને પામ્યા છે, પામે છે અને પામશે; માટે નિશ્ચય અને આશ્રય જ કર્ત્તવ્ય છે, અધીરજથી ખેદ કર્ત્તવ્ય નથી.

દ્વાદશાંગ સમજાયે દેહાદિ હર્ષ-વિષાદ ટળે.

૩. ચિત્તમાં દેહાદિ ભયનો વિક્ષેપ પણ કરવો યોગ્ય નથી. **દેહાદિ સંબંધી જે પુરુષો હર્ષ વિષાદ કરતા નથી તે પુરુષો પૂર્ણ દ્વાદશાંગને સંક્ષેપમાં સમજ્યા છે, એમ સમજો.** એ જ દૃષ્ટિ કર્તવ્ય છે.

૪. હું ધર્મ પામ્યો નથી, હું ધર્મ કેમ પામીશ? એ આદિ ખેદ નહીં કરતાં વીતરાગ પુરુષોનો ધર્મ જે દેહાદિ સંબંધી હર્ષવિષાદવૃત્તિ દૂર કરી આત્મા અસંગ શુદ્ધ ચૈતન્ય સ્વરૂપ છે, એવી વૃત્તિનો નિશ્ચય અને આશ્રય ગ્રહણ કરી તે જ વૃત્તિનું બળ રાખવું, અને મંદ વૃત્તિ થાય ત્યાં વીતરાગ પુરુષોની દશાનું સ્મરણ કરવું, તે અદ્‌ભુત ચરિત્ર પર દૃષ્ટિ પ્રેરીને વૃત્તિને અપ્રમત્ત કરવી એ સુગમ અને સર્વોત્કૃષ્ટ ઉપકારક તથા કલ્યાણસ્વરૂપ છે. **નિર્વિકલ્પ.**

૧૨૧

*** વીતરાગ પ્રવચન.**

પ્ર૦—આત્મા છે?

શ્રી૰ ઉ૦—હા, આત્મા છે.

* શ્રી ખેડાના એક વેદાંતવિદ્‌ વિદ્વાન વકીલનો પ્રસંગ.

પ્ર૦–અનુભવથી કહો છો કે આત્મા છે ?

ઉ૦–હા, અનુભવથી કહિયે છિયે કે આત્મા છે. સાકરના સ્વાદનું વર્ણન ન થઈ શકે. તે તો **અનુભવગોચર** છે, તેમ જ આત્માનું વર્ણન ન થઈ શકે. તે પણ **અનુભવગોચર** છે, પણ તે છે જ.

પ્ર૦–જીવ એક છે કે અનેક છે ? આપના અનુભવનો ઉત્તર ઇચ્છું છું.

ઉ૦– જીવો અનેક છે.

પ્ર૦–જડ, કર્મ એ વસ્તુતઃ છે ? કે માયિક છે ?

ઉ૦–જડ, કર્મ એ વસ્તુતઃ છે. માયિક નથી.

પ્ર૦–પુનર્જન્મ છે ?

ઉ૦–હા, પુનર્જન્મ છે.

પ્ર૦–વેદાંતને માન્ય માયિક ઈશ્વરનું અસ્તિત્વ આપ માનો છો ?

ઉ૦–ના.

પ્ર૦–દર્પણમાં પડતું પ્રતિબિંબ તે માત્ર ખાલી દેખાવ છે કે કોઈ તત્ત્વનું બનેલ છે ?

ઉ૦–દર્પણમાં પડતું પ્રતિબિંબ માત્ર ખાલી દેખાવ નથી, તે અમુક તત્ત્વનું બનેલું છે.

૧૨૨

મોરબી. માહ વદ ૯ સોમ ૧૯૫૫. (રાત્રે)

કર્મની મૂળ આઠ પ્રકૃતિ. ઘાતિ–અઘાતિ.

કર્મની મૂળ પ્રકૃતિ આઠ, તેમાં ચાર ઘાતિની અને ચાર અઘાતિની કહેવાય છે.

ચાર ઘાતિનીનો ધર્મ આત્માના ગુણની ઘાત કરવાનો, અર્થાત્ (૧) તે ગુણને આવરણ કરવાનો, અથવા (૨) તે ગુણનું બળ–વીર્ય રોધવાનો, અથવા (૩) તેને વિકળ કરવાનો છે અને તે માટે ઘાતિની એવી સંજ્ઞા તે પ્રકૃતિને આપી છે.

આત્માના ગુણ જ્ઞાન, દર્શન તેને આવરણ કરે તેને અનુક્રમે (૧) જ્ઞાનાવરણીય અને (૨) દર્શનાવરણીય એવું નામ આપ્યું.

અંતરાય પ્રકૃતિ એ ગુણને આવરતી નથી, પણ તેના ભોગ ઉપભોગ આદિને, તેનાં વીર્ય–બળને રોકે છે. આ ઠેકાણે આત્મા ભોગાદિને સમજે છે, જાણે દેખે છે એટલે આવરણ નથી; પણ સમજતાં છતાં ભોગાદિમાં વિઘ્ન–અંતરાય કરે છે, માટે તેને આવરણ નહીં પણ અંતરાય પ્રકૃતિ કહી.

આમ ત્રણ આત્મઘાતિની પ્રકૃતિ થઈ. ચોથી ઘાતિની પ્રકૃતિ મોહનીય છે. આ પ્રકૃતિ આવરતી નથી, પણ આત્માને મૂર્ચ્છિત કરી, મોહિત કરી વિકળ કરે છે, જ્ઞાન, દર્શન છતાં અંતરાય નહીં છતાં પણ આત્માને વખતે વિકળ કરે છે, ઊંધા પાટા બંધાવે છે, મૂંઝવે છે માટે એને મોહિનીય કહી.

આમ આ ચારે સર્વઘાતિની પ્રકૃતિ કહી.

બીજી ચાર પ્રકૃતિ જો કે આત્માના પ્રદેશ સાથે જોડાયલી છે તથા તેનું કામ કર્યા કરે છે અને ઉદય અનુસાર વેદાય છે, તથાપિ તે આત્માના ગુણની આવરણ કરવા રૂપે

કે અંતરાય કરવા રૂપે કે તેને વિકળ રૂપે ઘાતક નથી માટે તેને અઘાતિની કહી છે.

૧૨૩

શ્રી વવાણીઆ, ચૈત્ર સુદ ૫. ૧૯૫૫.

દ્રવ્યાનુયોગનું મહત્વ, તેના મુખ્ય પાત્ર કેવા મહાત્મા હોય ?

ૐ. દ્રવ્યાનુયોગ પરમ ગંભીર અને સૂક્ષ્મ છે, નિર્ગ્રંથ પ્રવચનનું રહસ્ય છે, શુકલ ધ્યાનનું અનન્ય કારણ છે. શુકલ ધ્યાનથી કેવળજ્ઞાન સમુત્પન્ન થાય છે. મહાભાગ્યવડે તે દ્રવ્યાનુયોગની પ્રાપ્તિ થાય છે.

દર્શનમોહનો અનુભાગ ઘટવાથી અથવા નાશ પામવાથી, વિષય પ્રત્યે ઉદાસીનતાથી અને મહત્પુરુષના ચરણકમળની ઉપાસનાના બળથી દ્રવ્યાનુયોગ પરિણમે છે.

જેમ જેમ સંયમ વર્દ્ધમાન થાય છે, તેમ તેમ 'દ્રવ્યાનુયોગ' યથાર્થ પરિણમે છે. સંયમની વૃદ્ધિનું કારણ સમ્યગ્દર્શનનું નિર્મલત્વ છે, તેનું કારણ પણ 'દ્રવ્યાનુયોગ' થાય છે

સામાન્યપણે દ્રવ્યાનુયોગની યોગ્યતા પામવી દુર્લભ છે. આત્મારામપરિણામી, પરમ વીતરાગદષ્ટિવંત, પરમઅસંગ એવા મહાત્માપુરુષો તેનાં મુખ્ય પાત્ર છે.

હે આર્ય ! દ્રવ્યાનુયોગનું ફળ સર્વ ભાવથી વિરામ પામવારૂપ સંયમ છે. તે આ પુરુષનાં વચન તારા અંતઃકરણમાં તું કોઈ દિવસ શિથિલ કરીશ નહીં. વધારે શું ? **સમાધિનું રહસ્ય એ જ છે. સર્વ દુઃખથી મુક્ત થવાનો અનન્ય ઉપાય એ જ છે.**

૧૨૪

મોરબી. ચૈત્ર વદ ૧૦. ૧૯૫૫.

સ્વ કે પરના પર્યાય જાણી શકાય?

૧. પારકાનાં મનના પર્યાય જાણી શકાય છે. સ્વમનના પર્યાય જાણી શકાય તો પરમનના પર્યાય જાણવા સુલભ છે. સ્વમનના પર્યાય જાણવા પણ મુશ્કેલ છે. સ્વમન સમજાય તો તે વશ થાય. સમજાવા સદ્વિચાર અને સતત એકાગ્ર ઉપયોગની જરૂર છે.

આસનજયથી ઉત્થાન વૃત્તિ ઉપશમે.

૨. આસનજયથી (સ્થિર આસન દૃઢ થવાથી) ઉત્થાન વૃત્તિ ઉપશમે છે; ઉપયોગ અચપળ થઈ શકે છે; નિદ્રા ઓછી થઈ શકે છે.

પરમાણુ. તે કોણ દેખી શકે?

૩. તડકાના પ્રકાશમાં ઝીણું ઝીણું સૂક્ષ્મ રજ જેવું દેખાય છે, તે અણુ નથી, પણ અનેક પરમાણુઓનો બનેલ સ્કંધ છે. પરમાણુ ચક્ષુએ જોયા ન જાય. ચક્ષુઇંદ્રિયલબ્ધિના પ્રબળ ક્ષયોપશમવાળા જીવ અથવા દુરંદેશીલબ્ધિસંપન્ન યોગી અથવા કેવલીને એ દેખી શકાય.

૧૨૫

મોરબી ચૈત્ર વદ ૧૧. ૧૯૫૫.

પ્ર૦–શ્રીમદ્ આનંદઘનજી શ્રી અજિતનાથજીના સ્તવનમાં સ્તવે છે :–

તરતમ યોગે રે તરતમ વાસના રે,
વાસિત બોધ આધાર–પંથડો નિહાળું રે બીજા જિન તણો.

એનો અર્થ શું ?

ઉ૦-જેમ યોગનું (મન, વચન, કાયાના) તારતમ્ય અર્થાત્ અધિકપણું તેમ વાસનાનું પણ અધિકપણું, એવો 'તરતમ યોગે રે તરતમ વાસના રે'નો અર્થ થાય છે. અર્થાત્ કોઈ બળવાન યોગવાળો પુરુષ હોય તેનું મનોબળ, વચનબળ, આદિ બળવાન્ હોય અને તે પંથ પ્રવર્તાવતો હોય,-પણ જેવો તેનો બળવાન મન, વચનાદિ યોગ છે, તેવી જ પાછી બળવાન વાસના મનાવા, પૂજાવા, માન, સત્કાર, અર્થ, વૈભવ આદિની હોય તો તેવી વાસનાવાળાનો બોધ-વાસિત બોધ થયો, કષાયયુક્ત બોધ થયો, વિષયાદિની લાલસાવાળો બોધ થયો, માનાર્થ થયો; આત્માર્થ બોધ ન થયો. શ્રી આનંદઘનજી શ્રી અજિત પ્રભુને સ્તવે છે કે હે પ્રભુ! એવો વાસિત બોધ આધારરૂપ છે તે મારે નથી જોઈતો. મારે તો કષાયરહિત, આત્માર્થસંપન્ન, માનાદિ વાસના રહિત એવો બોધ જોઈએ છે. એવા પંથની ગવેષણા હું કરી રહ્યો છું. મન વચનાદિ બળવાન યોગવાળા જુદા જુદા પુરુષો બોધ પ્રરૂપતા આવ્યા છે, પ્રરૂપે છે; પણ હે પ્રભુ! વાસનાના કારણે તે બોધ વાસિત છે; મારે તો નિર્વાસિત બોધ જોઈએ છે. તે તો, હે વાસના, વિષય, કષાયાદિ જેણે જીત્યા છે એવા વીતરાગ અજિત દેવ! તારો છે. તે તારા પંથને હું ખોજી-નિહાળી રહ્યો છું તે આધાર મારે જોઈએ છે.

(૨) આનંદઘનજીની ચોવીશી મુખપાઠે કરવા યોગ્ય છે. તેના અર્થ વિવેચન પૂર્વક લખવા યોગ્ય છે.

૧૨૬

મોરબી. ચૈત્ર. વ. ૦)) ૧૯૫૫.

જૈન દર્શનથી ઉન્નતિ.

આ ભારતવર્ષની અધોગતિ જૈનધર્મથી થઈ એમ મહીપતરામ રૂપરામ કહેતા, લખતા. દશેક વરસ પર અમદાવાદમાં મેળાપ થતાં તેમને પૂછ્યું:—

પ્ર૦—ભાઈ! જૈનધર્મ અહિંસા, સત્ય, સંપ, ન્યાય, નીતિ, આરોગ્યપ્રદ આહાર–પાન, નિર્વ્યસન, ઉદ્યમ આદિનો બોધ કરે છે?

(મહીપતરામે ઉત્તર આપ્યો.)

મ૦ ઉ૦—હા.

પ્ર૦—ભાઈ! જૈન ધર્મ હિંસા, અસત્ય, ચોરી, કુસંપ, અન્યાય, અનીતિ, વિરુદ્ધ આહારવિહાર, વિષયલાલસા, આળસ–પ્રમાદ આદિનો નિષેધ કરે છે?

મ. ઉ૦—હા.

પ્ર૦—દેશની અધોગતિ શાથી થાય? અહિંસા, સત્ય, સંપ, ન્યાય, નીતિ, આરોગ્ય આપે અને રક્ષે એવાં શુદ્ધ સાદાં આહાર–પાન, નિર્વ્યસન, ઉદ્યમ આદિથી કે તેથી વિપરીત એવાં હિંસા, અસત્ય, કુસંપ અન્યાય, અનીતિ, આરોગ્ય બગાડે અને શરીર–મનને અશક્ત કરે એવાં વિરુદ્ધ આહારવિહાર, વ્યસન, મોજશોખ, આળસ, પ્રમાદ આદિથી?

મ૦ ઉ૦–બીજાંથી અર્થાત્ વિપરીત એવા હિંસા, અસત્ય કુસંપ, પ્રમાદ આદિથી.

પ્ર૦–ત્યારે દેશની ઉન્નતિ એ બીજાંથી ઊલટાં એવાં અહિંસા, સત્ય, સંપ, નિર્વ્યસન, ઉદ્યમ આદિથી થાય ?

મ૦ ઉ૦–હા.

પ્ર૦–ત્યારે 'જૈન' દેશની અધોગતિ થાય એવો બોધ કરે છે કે ઉન્નતિ થાય એવો ?

મ૦ ઉ૦–ભાઈ ! હું કબૂલ કરૂં છું કે 'જૈન' જેથી દેશની ઉન્નતિ થાય એવાં સાધનોનો બોધ કરે છે. આવી સૂક્ષ્મતાથી વિવેકપૂર્વક મેં વિચાર કર્યો ન હતો. અમને તો નાનપણમાં પાદરીની શાળામાં શીખતાં સંસ્કાર થયેલા, તેથી વગરવિચારે અમે કહી દીધું, લખી માર્યું, મહીપતરામે સરળતાથી કબૂલ કર્યું. સત્ય શોધનમાં સરળતાની જરૂર છે. સત્યનો મર્મ લેવા વિવેકપૂર્વક મર્મમાં ઉતરવું જોઇએ.

૧૨૭

બ્રહ્મચર્યનો પ્રભાવ.

સર્વ ચારિત્ર વશીભૂત કરવાને માટે,

સર્વ પ્રમાદ ટાળવાને માટે,

આત્મામાં અખંડ વૃત્તિ રહેવાને માટે,

મોક્ષ સંબંધી સર્વ પ્રકારના સાધનના જયને અર્થે

બ્રહ્મચર્ય

અદ્‌ભુત અનુપમ સહાયકારી છે, અથવા મૂળભૂત છે.

૧૨૮

ઈશ્વર કોણ?

ૐ નમઃ.

સર્વજ્ઞ–વીતરાગદેવ.

સર્વ દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ, ભાવનો સર્વ પ્રકારે જાણનાર, રાગદ્વેષાદિ સર્વ વિભાવ જેણે ક્ષીણ કર્યા છે તે ઈશ્વર.

તે પદ મનુષ્ય દેહને વિષે સંપ્રાપ્ત થવા યોગ્ય છે.

સંપૂર્ણ વીતરાગ થાય તે સંપૂર્ણ સર્વજ્ઞ થાય.

સંપૂર્ણ વીતરાગ થઈ શકાય એવા હેતુઓ સુપ્રતીત થાય છે.

૧૨૯

મુંબઈ. કા. સુદ ૧૫. ૧૯૫૬.

સ્વરૂપસ્થ થવા દ્વાદશાંગીનું નિરૂપણ.

ગુરુ ગણધર ગુણધર અધિક, પ્રચુર પરંપર ઔર;
વ્રततપધર, तनु नगन धर, वंदौ वृष सिरमोर.

૨. જગત્ વિષયના વિક્ષેપમાં સ્વરૂપાવભ્રાંતિવડે વિશ્રાંતિ પામતું નથી.

૩. અનંત અવ્યાબાધ સુખનો એક અનન્ય ઉપાય સ્વરૂપસ્થ થવું તે જ છે. એજ હિતકારી ઉપાય જ્ઞાનીએ દીઠો છે. ભગવાન જિને દ્વાદશાંગી એજ અર્થે નિરૂપણ કરી છે, અને એજ ઉત્કૃષ્ટતાથી તે શોભે છે, જયવંત છે.

૪. જ્ઞાનીનાં વાક્યના શ્રવણથી ઉલ્લાસિત થતો એવો

જીવ, ચેતન જડને ભિન્નસ્વરૂપ યથાર્થપણે પ્રતીત કરે છે, અનુભવે છે, અનુક્રમે સ્વરૂપસ્થ થાય છે. યથાસ્થિત અનુભવ થવાથી સ્વરૂપસ્થ થવાયોગ્ય છે.

૫. દર્શનમોહ વ્યતીત થવાથી જ્ઞાનીના માર્ગમાં પરમ ભક્તિ સમુત્પન્ન થાય છે, તત્ત્વપ્રતીતિ સમ્યક્‌પણે ઉત્પન્ન થાય છે.

૬. તત્ત્વપ્રતીતિવડે શુદ્ધ ચૈતન્યપ્રત્યે વૃત્તિનો પ્રવાહ વળે છે.

૭. શુદ્ધ ચૈતન્યના અનુભવઅર્થે ચારિત્રમોહ વ્યતીત કરવાયોગ્ય છે.

૮. ચારિત્રમોહ ચૈતન્યના–જ્ઞાની પુરુષના સન્માર્ગના નૈષ્ઠિકપણાથી પ્રલય થાય છે.

૯. અસંગતાથી પરમાવગાઢ અનુભવ થવાયોગ્ય છે.

૧૦. હે આર્ય મુનિવરો ! એજ અસંગ શુદ્ધ ચૈતન્યાર્થે અસંગયોગને અહોનિશ ઇચ્છીએ છૈયે. હે મુનિવરો ! અસંગનો અભ્યાસ કરો.

૧૧. જે મહાત્માઓ અસંગ ચૈતન્યમાં લીન થયા, થાય છે અને થશે તેને નમસ્કાર. ૐ શાંતિઃ.

(૨)

કેવળજ્ઞાન માટે ધ્યાન, સ્વાધ્યાય, અસંગતા.

હે મુનિઓ ! જ્યાંસુધી કેવલ સમવસ્થાનરૂપ સહજ સ્થિતિ સ્વાભાવિક ન થાય ત્યાંસુધી તમે ધ્યાન અને સ્વાધ્યાયમાં લીન રહો.

જીવ કેવલ સ્વભાવિક સ્થિતિમાં સ્થિત થાય ત્યાં કંઈ કરવું રહ્યું નથી.

જ્યાં જીવનાં પરિણામ વર્ધમાન, હીયમાન થયાં કરે છે ત્યાં ધ્યાન કર્તવ્ય છે. અર્થાત્ ધ્યાન લીનપણે સર્વ બાહ્યદ્રવ્યના પરિચયથી વિરામ પામી નિજસ્વરૂપના લક્ષમાં રહેવું ઉચિત છે.

ઉદયના ધક્કાથી તે ધ્યાન જ્યારે જ્યારે છૂટી જાય ત્યારે ત્યારે તેનું અનુસંધાન ઘણી ત્વરાથી કરવું.

વચ્ચેના અવકાશમાં સ્વાધ્યાયમાં લીનતા કરવી. સર્વ પરદ્રવ્યમાં એક સમય પણ ઉપયોગ સંગ ન પામે એવી દશાને જીવ ભજે ત્યારે કેવળજ્ઞાન ઉત્પન્ન થાય.

૧૩૦

મુંબઇ. કા. વદ ૯. ૧૯૫૬.

અવગાહનાનો શબ્દાર્થ.

(૧) 'અવગાહના' એટલે અવગાહના. અવગાહના એટલે કદ, આકાર એમ નહીં. કેટલાક તત્ત્વના પારિભાષિક શબ્દો એવા હોય છે કે જેનો અર્થ બીજા શબ્દોથી વ્યક્ત ન કરી શકાય; જેને અનુરૂપ બીજા શબ્દ ન મળે; જે સમજ્યા જાય પણ વ્યક્ત ન કરી શકાય.

અવગાહના એવો શબ્દ છે. ઘણા બોધે વિશેષ વિચારે એ સમજી શકાય.

અવગાહના ક્ષેત્ર આશ્રયી છે. જુદું છતાં એકમેક થઈ ભળી જવું, છતાં જુદું રહેવું; આમ સિદ્ધ આત્માનું જેટલા ક્ષેત્રવ્યાપકપણું તે તેની અવગાહના કહી છે.
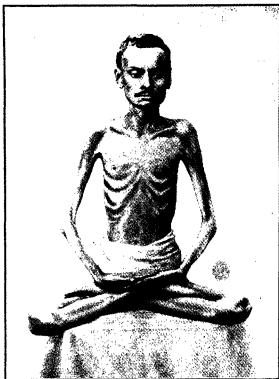
શ્રીમદ્ રાજચંદ્ર.

વર્ષ ૩૩ મું. વિ. સં. ૧૯૫૬.

શ્રી લક્ષ્મી આર્ટ પ્રીન્ટરી.

(૨) જે બહુ ભોગવાય છે તે બહુ ક્ષીણ થાય છે. સમતાએ કર્મ ભોગવતાં તે નિર્જરે છે; ક્ષીણ થાય છે. શારીરિક વિષય ભોગવતાં શારીરિક શક્તિ ક્ષીણ થાય છે.

જ્ઞાનીનો માર્ગ સુલભ છતાં વિકટ.

(૩) જ્ઞાનીનો માર્ગ સુલભ છતાં તે પામવો વિકટ છે. પ્રથમ સાચા જ્ઞાની જોઇએ. તે ઓળખવા જોઈએ. તેની પ્રતીતિ આવવી જોઇએ. પછી તેનાં વચન પર શ્રદ્ધા રાખી નિઃશંકપણે ચાલતાં માર્ગ સુલભ છે, પણ **જ્ઞાની** મળવા અને ઓળખવા એ વિકટ છે, દુલ્લભ છે.

૧૩૧

મુંબઇ કા. વદ. ૧૨ ૧૯૫૬.

(૧) '**ઇનૉક્યુલેશન**'—મરકીની રસી. રસીના નામે દાકતરોએ આ ધતીંગ ઉભું કર્યું છે. બિચારાં અશ્વ આદિને રસીના બ્હાને રિબાવી મારી નાંખે છે, હિંસા કરી પાપને પોષે છે, પાપ ઉપાર્જે છે. પૂર્વે પાપાનુબંધી પુણ્ય ઉપાર્જ્યું છે, તે યોગે વર્ત્તમાનમાં તે પુણ્ય ભોગવે છે, પણ પરિણામે પાપ વ્હોરે છે તે બિચારા દાકતરોને ખબર નથી. રસીથી દરદ દૂર થાય ત્યારની વાત ત્યારે; પણ અત્યારે હિંસા તો પ્રગટ છે. રસીથી એક કાઢતાં બીજું દરદ પણ ઉભું થાય.

પુરુષાર્થ કર્યે પ્રારબ્ધ જણાય.

(૨) પ્રારબ્ધ અને પુરુષાર્થ એ શબ્દ સમજવા જેવા છે. પુરુષાર્થ કર્યા વિના પ્રારબ્ધની ખબર ન પડી શકે. પ્રારબ્ધમાં

હશે તે થશે એમ કહી બેસી રહ્યે કામ ન આવે. નિષ્કામ પુરુષાર્થ કરવો, પ્રારબ્ધને સમપરિણામે વેદવું, ભોગવી લેવું એ મોટો પુરુષાર્થ છે. સામાન્ય જીવ સમપરિણામે વિકલ્પ-રહિતપણે પ્રારબ્ધ વેદી ન શકે, વિષમ પરિણામ થાય જ, માટે તે ન થવા દેવા, ઓછા થવા ઉદ્યમ સેવવો. સમપણું અને વિકલ્પરહિતપણું સત્સંગથી આવે અને વધે.

૧૩૨

ધર્મપુર. ચૈત્ર વદ ૧ રવિ. ૧૯૫૬.

(૧) ધન્ય તે મુનિવરા જે ચાલે સમભાવે રે,
જ્ઞાનવંત જ્ઞાનિશું મળતાં તનમનવચને સાચા,
દ્રવ્યભાવ સુધા જે ભાખે, સાચી જિનની વાચા રે,
ધન્ય તે મુનિવરા જે ચાલે સમભાવે.

૧૩૩

શ્રી ધર્મપુર. ચૈત્ર વદ ૪ બુધ. ૧૯૫૬.

શાતા અશાતા ઉદયે દેવ, ગુરુ, ધર્મ, સત્ શાસ્ત્રની ઉપાસના.

ॐ. સમસ્ત સંસારી જીવો કર્મવશાત્ શાતા અશાતાનો ઉદય અનુભવ્યા જ કરે છે, જેમાં પણ મુખ્યપણે તો અશાતાનો જ ઉદય અનુભવાય છે. ક્વચિત્ અથવા કોઈક દેહસંયોગમાં શાતાનો ઉદય અધિક અનુભવાતો જણાય છે, પણ વસ્તુતાએ ત્યાં પણ અંતર્દાહ બળ્યા જ કરતો હોય છે. પૂર્ણ જ્ઞાની પણ જે અશાતાનું વર્ણન કરી શકવાયોગ્ય વચનયોગ ધરાવતા નથી, તેવી અનંત અનંત અશાતા આ જીવે ભોગવી છે અને જો હજુ તેનાં કારણોનો નાશ કરવામાં

ન આવે તો ભોગવવી પડે એ સુનિશ્ચિત છે એમ જાણી વિચારવાન ઉત્તમ પુરુષો તે અંતર્દાહરૂપ શાતા અને બાહ્યાભ્યંતર સંક્લેશઅગ્નિરૂપે પ્રજ્વલિત એવી અશાતાનો આત્યંતિક વિયોગ કરવાનો માર્ગ ગવેષવા તત્પર થયા અને તે સન્માર્ગ ગવેષી, પ્રતીત કરી, તેને યથાયોગ્યપણે આરાધી, અવ્યાબાધ સુખસ્વરૂપ એવા આત્માના સહજ શુદ્ધ સ્વભાવરૂપ પરમપદમાં લીન થયા.

શાતા અશાતાનો ઉદય કે અનુભવ પ્રાપ્ત થવાનાં મૂળ કારણોને ગવેષતા એવા તે મહત્ પુરુષોને એવી વિલક્ષણ સાનંદાશ્ચર્યક વૃત્તિ ઉદ્‌ભવતી કે શાતા કરતાં અશાતાનો ઉદય સંપ્રાપ્ત થયે અને તેમાં પણ તીવ્રપણે તે ઉદય સંપ્રાપ્ત થયે તેમનું વીર્ય વિશેષપણે જાગ્રત થતું, ઉલ્લાસ પામતું અને તે સમય કલ્યાણકારી અધિકપણે સમજાતો. કેટલાક કારણવિશેષને યોગે વ્યવહારદૃષ્ટિથી ગ્રહણ કરવા યોગ્ય ઔષધાદિ આત્મમર્યાદામાં રહી ગ્રહણ કરતા, પરંતુ મુખ્યપણે તે પરમ ઉપશમને જ સર્વોત્કૃષ્ટ ઔષધરૂપે ઉપાસતા.

(૧) ઉપયોગ લક્ષણે સનાતનસ્ફુરિત એવા આત્માને દેહથી (તૈજસ અને કાર્મણ શરીરથી) પણ ભિન્ન અવલોકવાની દૃષ્ટિ સાધ્ય કરી,

(૨) તે ચૈતન્યાત્મકસ્વભાવ આત્મા નિરંતર વેદક સ્વભાવવાળો હોવાથી અબંધદશાને સંપ્રાપ્ત ન થાય ત્યાંસુધી શાતા–અશાતારૂપ અનુભવ વેદ્યાવિના રહેવાનો નથી એમ નિશ્ચય કરી,

(૩) જે શુભાશુભ પરિણામધારાની પરિણતિ વડે તે

શાતા અશાતાનો સંબંધ કરે છે તે ધારા પ્રત્યે ઉદાસીન થઈ,

(૪) દેહાદિથી ભિન્ન અને સ્વરૂપમર્યાદામાં રહેલા તે આત્મામાં જે ચલ સ્વભાવરૂપ પરિણામધારા છે તેનો આત્યંતિક વિયોગ કરવાનો સન્માર્ગ ગ્રહણ કરી,

(૫) પરમ શુદ્ધચૈતન્યસ્વભાવરૂપ પ્રકાશમય તે આત્મા કર્મયોગથી સકલંક પરિણામ દર્શાવે છે તેથી ઉપશમ થઈ,

જેમ ઉપશમિત થવાય, તે ઉપયોગમાં અને તે સ્વરૂપમાં સ્થિર થવાય, અચલ થવાય, તે જ લક્ષ, તે જ ભાવના, તે જ ચિંતવના અને તે જ સહજ પરિણામરૂપ સ્વભાવ કરવા યોગ્ય છે. મહાત્માઓની વારંવાર એ જ શિક્ષા છે.

તે સન્માર્ગને ગવેષતા, પ્રતીત કરવા ઇચ્છતા, તેને સંપ્રાપ્ત કરવા ઇચ્છતા એવા આત્માર્થી જનને પરમવીતરાગ-સ્વરૂપ દેવ, સ્વરૂપનૈષ્ઠિક નિસ્પૃહ નિર્ગ્રંથરૂપ ગુરુ, પરમ-દયામૂળ ધર્મવ્યવહાર અને પરમશાંતરસ રહસ્યવાક્યમય સત્શાસ્ત્ર, સન્માર્ગની સંપૂર્ણતા થતાં સુધી, પરમભક્તિવડે ઉપાસવાયોગ્ય છે; જે આત્માના કલ્યાણનાં પરમ કારણ છે.

भीसण नरय गइए, तिरिय गइए कुदेव मणुय गइए।
पत्तो सि तीव दुक्खं, भावहि जिण भावणा जीव ॥

ભયંકર નરકગતિમાં, તિર્યંચ ગતિમાં અને માઠી દેવ તથા મનુષ્યગતિમાં હે જીવ! તું તીવ્ર દુઃખને પામ્યો, માટે હવે તો જિનભાવના (જિન ભગવાન જે પરમશાંત રસે પરિણમી સ્વરૂપસ્થ થયા તે પરમશાંતસ્વરૂપ ચિંતવના) ભાવ, ચિંતવ. (કે જેથી તેવાં અનંત દુઃખોનો આત્યંતિક વિયોગ થઈ પરમ અવ્યા·

બાધ સુખસંપત્તિ સંપ્રાપ્ત થાય.) ૐ શાંતિઃ શાંતિઃ શાંતિઃ.

(૨)

મુનિને ચાતુર્માસ કયાં રહેવું ?

જનવૃત્તિ જ્યાં અસંકોચિત ભાવે સંભવતી હોય અને નિવૃત્તિને યોગ્ય વિશેષ કારણો જ્યાં હોય તેવા ક્ષેત્રે મહત્ પુરુષોએ વિહાર ચાતુર્માસરૂપ સ્થિતિ કર્ત્તવ્ય છે. શાંતિઃ.

(૩)

અંતરાય કર્મ પ્રકૃતિ ક્ષય થયે પાંચલબ્ધિ પ્રાપ્ત થાય.

ૐ નમઃ

૧. ઉપશમશ્રેણિમાં મુખ્યપણે ઉપશમ સમ્યક્ત્વ સંભવે છે.

૨. ચાર ઘનઘાતી કર્મનો ક્ષય થતાં અંતરાય કર્મની પ્રકૃતિનો પણ ક્ષય થાય છે. અને તેથી દાનાંતરાય, લાભાંતરાય, વીર્યાંતરાય, ભોગાંતરાય અને ઉપભોગાંતરાય એ પાંચ પ્રકારનો અંતરાય ક્ષય થઈ અનંત દાનલબ્ધિ, અનંત લાભલબ્ધિ, અનંત વીર્યલબ્ધિ અને અનંત ભોગઉપભોગલબ્ધિ સંપ્રાપ્ત થાય છે. જેથી તે અંતરાય કર્મ ક્ષય થયું છે એવા પરમ પુરુષ અનંત દાનાદિ આપવાને સંપૂર્ણ સમર્થ છે.

તથાપિ પુદ્ગલ દ્રવ્યરૂપે એ દાનાદિ લબ્ધિની પરમ પુરુષ પ્રવૃત્તિ કરતા નથી. મુખ્યપણે તો તે લબ્ધિની સંપ્રાપ્તિ પણ આત્માની સ્વરૂપભૂત છે, કેમકે ક્ષાયકભાવે તે સંપ્રાપ્તિ છે, ઉદયિક ભાવે નથી, તેથી આત્મસ્વભાવ સ્વરૂપભૂત છે; અને જે અનંત સામર્થ્ય આત્મામાં અનાદિથી શક્તિરૂપે હતું તે વ્યક્ત થઈ આત્મા નિજ સ્વરૂપમાં તે આપી શકે

છે, તદ્રૂપ શુદ્ધ સ્વચ્છ ભાવે એક સ્વભાવે પરિણમાવી શકે છે, તે અનંત દાન લબ્ધિ કહેવા યોગ્ય છે. તેમજ અનંત આત્મસામર્થ્યની સંપ્રાપ્તિમાં કિંચિત્ માત્ર વિયોગનું કારણ રહ્યું નથી તેથી અનંત લાભ લબ્ધિ કહેવા યોગ્ય છે. વળી અનંત આત્મસામર્થ્યની સંપ્રાપ્તિ સંપૂર્ણપણે પરમાનંદસ્વરૂપે અનુભવાય છે, તેમાં પણ કિંચિત્ માત્ર પણ તેમાં વિયોગનું કારણ રહ્યું નથી, તેથી અનંત ભોગ ઉપભોગ લબ્ધિ કહેવા યોગ્ય છે. તેમજ અનંત આત્મસામર્થ્યની સંપ્રાપ્તિ સંપૂર્ણપણે થયાં છતાં તે સામર્થ્યના અનુભવથી આત્મશક્તિ થાકે કે તેનું સામર્થ્ય ઝીલી ન શકે, વહન ન કરી શકે અથવા તે સામર્થ્યને કોઈપણ પ્રકારના દેશકાળની અસર થઈ કિંચિત્ માત્ર પણ ન્યૂનાધિકપણું કરાવે એવું કશું રહ્યું જ નહીં, તે સ્વભાવમાં રહેવાનું સંપૂર્ણ સામર્થ્ય ત્રિકાળ સંપૂર્ણ બળસહિત રહેવાનું છે, તે અનંત વીર્ય લબ્ધિ કહેવા યોગ્ય છે.

ક્ષાયકભાવની દૃષ્ટિથી જોતાં ઉપર કહ્યા પ્રમાણે તે લબ્ધિનો પરમ પુરુષને ઉપયોગ છે. વળી એ પાંચ લબ્ધિ હેતુવિશેષથી સમજાવા અર્થે જુદી પાડી છે, નહીં તો અનંતવીર્ય લબ્ધિમાં પણ તે પાંચેનો સમાવેશ થઈ શકે છે. **આત્મા સંપૂર્ણ વીર્યને સંપ્રાપ્ત થવાથી એ પાંચે લબ્ધિનો ઉપયોગ પુદ્‌ગલ દ્રવ્યરૂપે કરે તો તેવું સામર્થ્ય તેમાં વર્તે છે, તથાપિ કૃતકૃત્ય એવા પરમ પુરુષમાં સંપૂર્ણ વીતરાગ સ્વભાવ હોવાથી તે ઉપયોગનો તેથી સંભવ નથી.** અને ઉપદેશાદિના દાનરૂપે જે તે કૃતકૃત્ય પરમ પુરુષની પ્રવૃત્તિ છે તે યોગાશ્રિત પૂર્વબંધના ઉદયમાનપણાથી છે,

આત્માના સ્વભાવના કિંચિત્ પણ વિકૃતભાવથી નથી.

એ પ્રમાણે સંક્ષેપમાં ઉત્તર જાણુશો. નિવૃત્તિવાળો અવસર સંપ્રાપ્ત કરી અધિક અધિક મનન કરવાથી વિશેષ સમાધાન અને નિર્જરા સંપ્રાપ્ત થશે. સઉલ્લાસ ચિત્તથી જ્ઞાનીની અનુપ્રેક્ષા કરતાં અનંત કર્મનો ક્ષય થાય છે. ૐ શાંતિઃ શાંતિઃ શાંતિઃ.

૧૩૪

વવાણીઆ. વૈશાખ વદ ૦)) સોમ. ૧૯૫૬.

શરીર વેદનાની મૂર્તિ.

ૐ યથાર્થ જોઈએ તો **શરીર વેદનાની મૂર્તિ છે.** સમયે સમયે જીવ તે દ્વારાએ વેદના જ વેદે છે. કવચિત્ શાતા અને પ્રાયઃ અશાતાજ વેદે છે. માનસિક અશાતાનું મુખ્યપણું છતાં તે સૂક્ષ્મસમ્યગ્દૃષ્ટિવાનને જણાય છે. શારીરિક અશાતાનું મુખ્યપણું સ્થૂળ દૃષ્ટિવાનને પણ જણાય છે. જે વેદના પૂર્વે સુદૃઢ બંધથી જીવે બંધન કરી છે તે વેદના ઉદય સંપ્રાપ્ત થતાં ઇંદ્ર, ચંદ્ર, નાગેંદ્ર કે જિનેંદ્ર પણ રોકવાને સમર્થ નથી. તેનો ઉદય જીવે વેદવો જ જોઈએ. અજ્ઞાન દૃષ્ટિ જીવો ખેદથી વેદે તોપણ કંઈ તે વેદના ઘટતી નથી કે થતી રહેતી નથી. સત્યદૃષ્ટિવાન જીવો શાંત ભાવે વેદે તો તેથી તે વેદના વધી જતી નથી, પણ નવીન બંધનો હેતુ થતી નથી, પૂર્વની બળવાન નિર્જરા થાય છે. આત્માર્થીને એ જ કર્તવ્ય છે.

આત્માર્થીની અનુપ્રેક્ષા.

હું શરીર નથી, પણ તેથી ભિન્ન એવો જ્ઞાયક

આત્મા છું, તેમ નિત્ય શાશ્વત છું. આ વેદના માત્ર પૂર્વ કર્મ છે, પણ મારૂં સ્વરૂપ નાશ કરવા સમર્થ નથી, માટે મારે ખેદ કર્ત્તવ્ય નથી એમ આત્માર્થીનું અનુપ્રેક્ષણ હોય. ૐ.

૧૩૫

વવાણીઆ. જેઠ વદ ૯ ગુરુ. ૧૯૫૬.

વ્યસનથી નુકશાન.

વ્યસન વધાર્યાં વધે છે અને નિયમમાં રાખ્યા નિયમમાં રહે છે. વ્યસનથી કાયાને ઘણું નુકશાન થતું જાય છે તથા મન પરવશ થતું જાય છે. તેથી આ લોક અને પરલોકનું કલ્યાણ ચુકી જવાય છે.

દિવસ પ્રમાણે માણસની પ્રકૃતિ ન હોય તો માણસનું વજન પડે નહીં. અને વજન વિનાનો માનખો આ જગતમાં નકામો છે.

પોતાનો મળેલો મનુષ્ય દેહ ભગવાનની ભક્તિ અને સારાં કામમાં ગાળવો જોઈએ.

૧૩૬

વવાણીઆ. જેઠ વદ ૦)) બુધ, ૧૯૫૬.

મનુષ્યત્વ ધિક્કારને પાત્ર ક્યારે?

ૐ. ચક્રવર્તિની સમસ્ત સંપત્તિ કરતાં પણ જેનો એક સમયમાત્ર પણ વિશેષ મૂલ્યવાન છે એવો આ મનુષ્ય દેહ અને પરમાર્થને અનુકૂળ એવા યોગ સંપ્રાપ્ત છતાં જો જન્મમરણથી રહિત એવાં પરમ પદનું ધ્યાન રહ્યું નહીં તો આ મનુષ્યત્વને અધિષ્ઠિત એવા આત્માને અનંતવાર ધિક્કાર હો.

જેમણે પ્રમાદનો જય કર્યો તેમણે પરમ પદનો જય કર્યો.શાંતિઃ.

(૨)

હિતવચન.

શરીર પ્રકૃતિના અનુકૂળ પ્રતિકૂળપણાને આધીન ઉપયોગ અકર્ત્તવ્ય છે. શાંતિઃ.

૧૩૭

મોરબી. અષાડ વદી ૯ શુક. ૧૯૫૬.

વેદનાનું સહન એ પરમ ધર્મ.

સમ્યક્ પ્રકારે વેદના અહિયાસવાસરૂપ પરમ ધર્મ પરમ પુરુષોએ કહ્યો છે.

૨. **તીક્ષ્ણ વેદના અનુભવતાં સ્વરૂપભ્રંશવૃત્તિ ન થાય એજ શુદ્ધ ચારિત્રનો માર્ગ છે.**

૩. **ઉપશમ જ જે જ્ઞાનનું મૂળ છે તે જ્ઞાનમાં તીક્ષ્ણ વેદના પરમ નિર્જરા ભાસવાયોગ્ય છે.** ૐ શાંતિઃ.

૧૩૮

વઢવાણ. કેમ્પ કા. સુદ ૫ રવિ. ૧૯૫૭.

દુષમ કાળમાં સદ્વૃત્તિવાન જીવનું કર્ત્તવ્ય.

ૐ. વર્તમાન દુષમકાળ વર્તે છે. મનુષ્યોનાં મન પણ દુષમ જ જોવામાં આવે છે. ઘણું **કરીને પરમાર્થથી શુષ્ક અંતઃકરણવાળા પરમાર્થનો દેખાવ કરી સ્વેચ્છાએ વર્તે છે.**

એવા વખતમાં કોનો સંગ કરવો, કોની સાથે કેટલું કામ પાડવું, કોની સાથે કેટલું બોલવું, કોની સાથે પોતાના કેટલા કાર્ય વ્યવહારનું સ્વરૂપ વિદિત કરી શકાય,—એ બધું લક્ષમાં

રાખવાનો વખત છે. નહીં તો સદ્વૃત્તિવાન જીવને એ બધાં કારણો હાનિકર્તા થાય છે. ૐ શાંતિઃ.

૧૩૯

જીવ-અજીવ, પર્યાય ભેદે જુદા જુદા નામ.

વસ્તુતઃ બે વસ્તુઓ છે. જીવ અને અજીવ.

સુવર્ણનામ લોકોએ કલ્પિત આપ્યું. તેની ભસ્મ થઇને પેટમાં ગયું. વિષ્ટા પરિણમી ખાતર થયું, ક્ષેત્રમાં ઉગ્યું; ધાન્ય થયું; લોકોએ ખાધું; કાળાંતરે લોહું થયું. વસ્તુતઃ એક દ્રવ્યના જુદા જુદા પર્યાયોને કલ્પનારૂપે જુદા જુદા નામ અપાયાં. એક દ્રવ્યના ભિન્ન ભિન્ન પર્યાયો વડે લોક ભ્રાન્તિમાં પડી ગયું. એ ભ્રાન્તિએ મમતાને જન્મ આપ્યો.

રૂપીઆ વસ્તુતઃ છે, છતાં લેણદાર દેણદારને મિથ્યા ઝઘડા થાય છે. લેણદારની અધીરાઇથી એને 'મન' રૂપીઆ ગયા જાણે છે. વસ્તુતઃ રૂપીઆ છે, તેમજ જુદી જુદી કલ્પનાએ ભ્રમજાળ પાથરી દીધી છે. તેમાંથી જીવ-અજીવનો, જડ-ચૈતન્યનો ભેદ કરવો એ વિકટ થઇ પડયું છે. ભ્રમજાળ યથાર્થ લક્ષમાં ઉતરે તો જડ-ચૈતન્ય ક્ષીરનીરવત્ ભિન્ન સ્પષ્ટ ભાસે.

૧૪૦

રાજકોટ. ચૈ. શુદ ૨ શુક્ર. ૧૯૫૭.

હિતવચન.

ૐ અનંત શાંતમૂર્ત્તિ એવા ચંદ્રપ્રભસ્વામિને નમો નમઃ
વેદનીય તથારૂપ ઉદયમાનપણે વેદવામાં હર્ષ શોક શો ? ૐ શાંતિઃ.

॥ इति शुभम् ॥